

V. ORDLIK J. VALGMA

EESTI KEELE GRAMMATIKA

VI
KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

V. ORDLIK, J. VALGMA

EESTI KEELE GRAMMATIKA

VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

V. Ordlik on kirjutanud vormiõpetuse
ja J. Valgma lauseõpetuse osa.

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

KORDAMINE.

I. KORDAVOID HARJUTUSI HÄÄLIKUÕPETUSEST.

Harjutus 1. Tõmmata helituid häälikuid märkivatele tähtedele loogake alla. Pealkirjaks: *Helitud häälikud*.

1. Käisin pioneerisalgaga zoopargis, kus nägin esmakordselt faasanit ja šaakalit. 2. Ehtasime koolile šeffide poolt antud veoautole garaaži. 3. Minu õde töötab kolhoosi karjafarmis lüpsjana. 4. Pärast kehalise kasvatuse tundi pesime ennast sooja duši all.

Harjutus 2. Kirjutada antud kirjanike nimed eesti keeles ja seada nad siis tähestikulisse järjekorda. Pealkirjaks: *Kirjanikud*.

A. Чехов, А. Островский, А. Горький, С. Маршак, А. Грибоедов, Н. Гоголь, Н. Тихонов, А. Фадеев, А. Пушкин, Н. Добролюбов, Л. Толстой, А. Гайдар, М. Лермонтов, В. Маяковский, Н. Чернышевский, Н. Некрасов, И. Гончаров, С. Михалков, М. Шолохов, А. Радищев, Д. Фонвизин, Г. Державин, А. Толстой.

Harjutus 3. Anda järgmiste sõnade tähenduse kohta suuline seletus.

Tušš, dužž; blokk, plokk; gaas, kaas; baas, paas; bass, pass; loož, loos; buss, puss; diivani, tiivani; duur, tuur; ball, pall; büsti, püsti; gong, kong; gramm, kramm; gross, kross; matš, mats; dress, tress; doos, toos; tsink, sink; tsehh, tšehh; auto, autu; buur, puur.

Harjutus 4. Kirjutada võõr- või laensõnaga.

Auhindade määramise komisjon; hoone esikülg; Balkani poolsaare lõunaosas asetsev riik; supelrand; valimiseks ülesseatud isik; tööde teostamise ajaline plaan; ilulugeja; kooli, tehase vm. juhataja; näidend; vapustav sündmus; arst; korrale alistumine;

ajakiri; päevik; rammuleem; riidehoiuruum; kirjalik tunnistus õppeasutuse lõpetamise, tagajärgede saavutamise kohta; rõdu; kahekõne; ruum autode hoiuks; mustavereline; märkmik; helgiheitja; maateadus; väike kerges köites raamat; kõrgeim ülikooli õppejõu nimetus; raudkivi; lõpp-punkt jooksudes, võidusõitudel jne.; kiiresti tarduv valge pulbriline sideaine, kasutatakse ka kujude valmistamisel; liiva ja killustikuga segatud tsement; §; Jüti poolsaarel asetsev riik; heledajuukseline; jaotusüksus termomeetril, ringil; pilkepilt; reisirongi pakivagunis veetavad pakid, kaup; kollakaspunane värvus; suhkrust ja kakaost valmistatud maiustis; pudel joogivee hoidmiseks; ühiskondlikku abi osutav isik asutises; pärdik; pruuniks kõrvetatud ja peenendatud viljadest valmistatud jook; tõstuk majades, ladudes jne. ühelt korruselt teisele sõitmiseks; seljatoega iste mitmele inimesele; loomaaed; õigekiri; aparaat vastavalt plaatidelt hääle kuuldavakstegemiseks; päevapiltnik; toorkummi.

Näidis.

Žürii, fassaad, . . .

Harjutus 5. Kirjutada liide *-ki* või *-gi*, nagu nõutav.

Tugev, lauljana, ise, ehk, mis, kellele, töö, lukk, noh, vurr, läheb, suu, trikoo, garaaž, lõpp, siili, kuum, sina, šeff, jää, direktor, sellelt, auto, dušš, plomm, vihm, hüppad, grammofon, hoop, millega, kott, nõõ, majani, palav, kus, šokolaad, milleks, sammal, korstnatest, suhu, sõnadeta, istuv, marss, sellel, avar, kukkus.

Näidis.

Tugevgi, lauljanagi, . . .

Harjutus 6. Asetada lünka *b* või *p*, *d* või *t*, *g* või *k*.

A. 1. Soo.....sa..... ilma..... võimal.....asid kar.....ulivõtu erakor.....sel..... lühikese aja.....a lõpetada. 2. Vanaae.....se..... maja piiras erakor.....sel..... kõr.....e rau.....kivi.....est ras.....e.....e rau.....se.....e värava.....e.....a müür. 3. Siia rajooni võib ehitada ainul..... kolmekor.....seid maju. 4. Kõik koolila.....sed vaadati rön.....eniga läbi. 5. Hoo.....sa marsilaulu.....a asusid pioneeri..... jal.....sima.....kale, mis esial.....se kava kohasel..... pidi kes.....ma ka.....s päeva. 6. Seinalehe uues num.....ris oli koolielus..... uusi ane.....oote. 7. Ar.....elli „Ühisjõud“ ple..... sepatöökoda viidi üle vas.....valminud moo.....sa sisse-sea.....e.....a varus.....atud hoonesse, kuhu vars.....i kolivad ka

kin.....sepa....., 8. Nüü.....sel ajal ei piisa kellele.....i al.....ooliharidu-
ses....., ise.....i kes.....oolis..... on nüü..... vähe. 9. Um.....ses toas näis
hea olevat ainul..... kär.....seil. 10. Zoopargis elasid kõik nelja-
jal.....se....., linnud ja roomajad võr.....sel..... hea.....es tingimus.....es.

B. 1. Esial.....se..... tulemuse..... ei olnud hea....., kui..... pea.....sel.....
ületati need mi.....mekor.....sel....., 2. Lilli tuleb kasvatada ur.....seis
potti.....es, ses..... taime.....e juure..... vajavad õh.....u. 3. Ok.....oo.....ri-
püha.....e puhul toimus tõrviku.....e.....a ron.....äik. 4. Pedagoogika
nõu.....ogu o.....sustas kooli väikest o.....servatooriumi täiendada
Maksutovi teleskoo.....i.....a. 5. Är.....e kis.....uge um.....sõlmes nõöri
ra.....sti kat.....i, vaid arutage sõlm kanna.....likul..... lah.....i. 6. Ku.....si-
kas hakkas var.....si mulle liginema ja jäi lõpu.....s aral..... niu.....su-
des minu ette seisma. 7. Pange ülelii.....se asja..... laual..... ära!
8. On vis..... a.....sur.....ne kahelda selle solii.....se kodaniku sõna.....e
õi.....suses. 9. Seda negatiivi tuleb töödelda a.....soluu.....ses pime-
duses. 10. Rau.....eega rööbiti kul.....es asfal.....eeritud maan.....ee.
11. Tallinna ii.....sed tornid tervitavad mer..... mööda ligineja..... juba
kaugel.....

Harjutus 7. Kirjutada + asemel h, kus vaja.

A. 1. +ilisel +õhtul +akkasid vihma+iilid +arvenema ja
taeva +alumine +äär muutus +eledamaks. 2. +ommikul oli maa
+ärmatisega kaetud ja loikudel +elkis +esimene +õrn jää.
3. Torm vajus ligi nagu +ukatus, +ulus +üti +üumber, +oigas
ja +undas korstnas, +aaras +ullates katuse+arjast peotäie
+õlgi, +eitis need tuulde ja jätkas siis +uue +innuga +ävitustööd.
3. Metsa +aruldast vaikust +äirisid +ainult +üksikud
+araka kädistused. 5. +õrn tuule+oog +õõtsutas +ellalt pur-
jekat, mis +ommikuses +uduvines +uljalt ruttas +ulgumere
poole. 6. +all +unt +iilis ligemale, +aistis +õhku, +urises
korraks, paljastas +etkeks nagu +irvitades +ambad, +eitis
pilgu +eledast kuuvalgusest +üle+ujutatud +aasale, istus siis
+angele, tõstis koonu ja +äkki lõikus +öisesse vaikusse
+õudne +uluv +ääl.

B. 1. +ommikul +ao +ajal +ulus tuul +iilidena, taevas
oli kaetud +allide pilvedega, kust sadas +õredat vihma. 2. +eit
+astus +ulu+aluse +ämarusest välja, kissitas +eredas +om-
mikuses valguses silmi, +õõrus +õlgu, +aigutas +uniselt,
+istus puu+alule ja +akkas +ohkides ja +ähkides jalgu
kängitsema. 3. +obune suutis +ädavaevalt rasket +einakoor-

mat läbi +irmsa pori sikutada. 4. Torm muutus +ähvardava-
maks — üks +oog murdis +aganiku juures kasvavalt +iigla-
vahtralt +aru, teine +eitis +aida +otsa juurest +ao+unniku
nagu mängides +õhku. 5. +all +allika juures kohtasin +igi-
vanana näivat +aruka olemisega taati. 6. Juustest olid tal järel
+ainult +allid +udemed, kuid lõuga +ehtis +uhke +abe ja
+üla +uuli +uljad vurrud.

C. 1. +arutati ja +arutati, kuid selgusele ei jõutud, kuidas
+ummikust välja pääseda. 2. +otsa+esine oli mehel kõrge,
silmad +allid ja +ajameelsed, suu +elevalgete +arvade +am-
mastega, +uuled +imelikul +apukal +irvitusel. 3. +all +udu
+iilis soost ja tõi kaasa +isesugust +õngu. 4. Mees tõstis +erne-
põhu +iiglasuurte +angutäite kaupa +unnikusse ja +eitis
sellele paar latti peale. 5. +aljal ristik+eina+ädalal sõi +ulk
+anesid. 6. Ema +arutas sassiläinud lõngavihti, võttis vahel
kätele +abiks isegi +uuled ja +ambad ja +ümises seejuures
mingit +unist lauluviisi. 7. Meid nähes põgenes +äbelik +irv
suurte +üpetega pöösastikku. 8. +õnged +õlal +asusime vara-
+ommikul teele. 6. +erilane laskus +eller+eina +õiele.
10. Ventilaator +uugas ja lõõtsus +ääsil söed +eledasti
+õõguma.

Harjutus 8. Panna lünka kas *i, ii, j, jj* või *ij*, nagu nõutav.

A. 1. Suur Sots.....alistlik Oktoobrirevoluts.....oon avas inimsoo
a.....alooos uue a.....astu. 2. Taga-Kaukaas.....a p.....rides on 3 l.....du-
vabar.....ki: Gruus.....a, Armeen.....a ja Aserba.....džan. 3. Minu vend
õpib Eesti Põlluma.....anduse Akadeem.....as, õde Tallinna R.....kli-
kus Konservatoor.....umis. 4. Töö ei riku teg.....at, kui teg.....a tööd
ei riku. 5. Kui olime Vil.....andis ekskurs.....oonil, vaatlesime seal-
set staad.....oni ja u.....ulat, v.....bisime lossivaremetes, kä.....sime
koduloomuuseumis ja külastasime 1905. a. revoluts.....ooniohvrite
ja Suure Isamaasõ.....a a.....al mõrvatute ühishaudu. 6. Haridusosa-
kondade juhata.....ad kogunesid kella v.....eks uuesti haridusminis-
teer.....umi ma.....a. 7. Revis.....onikomis.....on kontrollis raamatu-
pida.....a tööd. 8. Tänavu saame koolia.....a puukoolist noori õuna-
puid üle sa.....a ära müüa.

B. 1. Tee pikk mine.....ale, pikk oota.....ale. 2. Ma.....as armastab
magusat. 3. Ost.....al kallis, müü.....al odav. 4. Lapsi la.....ad väl.....ad
tä.....s, isa, ema loomata? (Heinasaod.) 5. Mees püüab hül.....est,
aga hül.....es püüab meest ka. 6. Soomemaal ra.....utakse pu.....d,

aga laastud kargavad s.....a? (Lumesadu.) 7. Küs.....a suule ei lõõda.
8. As.....aa.....a.....a andis kir.....a too.....ale allkir.....a. 9. Too ne.....u
mängib hästi v.....ulit ja on hea deklameer.....a. 10. V.....a ja Mar.....a
olid ma.....as, kui välk ma.....a lõi.

C. 1. Kä.....a me.....sel teravaks, mu.....du ei saa sa rauda
ra.....uda. 2. Tuli veel tükk maad kä.....a, enne kui torupan.....ate
.....uurde .....õudsime. A.....alehe etteluge.....a oli Juhani min.....a.
4. A.....a kanad a.....ast väl.....a ja pane a.....avärav kinni. 5. Geo-
graaf.....as oleme õppinud rahvademokraat.....a ma.....d: Albaan.....at,
Rumeen.....at, Bulgaar.....at, Tšehhoslovakk.....at, Ungar.....t, Saksa
Demokraatlikku Vabar.....ki ja Poolat. 6. Kolhoosi jõudnud, anti
meile kohe süüa — p.....ma ja äs.....a ah.....ust võetud soo.....a sa.....a.
8. Va.....a v.....a lammaste pes.....atele süüa. 9. Ehtasime o.....a
tammi ja nüüd on meil ka u.....umiskoht.

Harjutus 9. Määrata (suuliselt) jämendatult trükitud häälikute
välde.

Töö algab.

Aasta **uue** lehe **kää**nas:

suvi sügisesse **kip**ub.

Viimseid päevi **Kloog**al, **Vää**nas

plagisesid **laagr**ilipud.

Pähkleist **veel** kord täita taskud;

veel kord käigud **merre**, **jök**ke;

veel kord **kaal**ul **mõõ**ta raskust;

esineda **lõpulõ**kkel.

Valvell **pid**ulikult **kaja**s, —

aeglaselt **lipp** langes mastist.

Autobuss end **tee**le **aja**s

ägades **me** rängast lastist.

Ime küll! — kõik võtnud **prisk**ust

värskes õhus hüva roaga.

Linnas **jook**suks **ruu**mi piskult, —

kuidas harjuda küll toaga?!

Aga siis, kui sügismaru

tühjal **laagri**platsil **koha**b,

küll on mõnus, **saame** aru,

kummarduda laua kohal.

Küll neis **raama**tutes peitub

maake, mida vapralt kaevad!

Nannipunn vaid töö ees heitub, —
kange mees ei karda vaeva.
Idanema neljad viied
pani kaunis suvepuhkus.
Töö meil talvel mingu nii, et
kodumaa võib tunda uhkust.

(J. Rummo.)

Harjutus 10. Määrata jämendatult trükitud hääliku välde.
Pealkirjaks: *Häälikute väldete määramine.*

1. Reegel, lepime, agitaator, vöö, koridor, abistati, šeffi, raadio, do, südi, müüb, huvi, käärib, grammofon, hüppavad, materjal, sammalduma, sööming, mõru, kivvi, telegraaf, kukkus, duššid, jää, ümmargune, kus, onn, depoo, šokolaad, väsinud, apteek, kitarril, mandariinid, mõõdame, komitee, jaa, määrida, personal.

2. kahhel, viisime, jagab, komitee, trükitud, tädi, komissar, tal, tall, käänata, tuju, delegaat, samet, garaaž, jah, lõpeb, soovhoos, sol, väänan, ministeerium, pillun, vurrisid, šeffide, tušiga, mehhaniseerima, sekretär, staadion, keerama, kasahhisid, ka, on, kontrolör, jahutab, magnet, tsehhid, muuseum, kloppima, ja.

Näidis.

Reegel (III), lepime . . . .

Harjutus 11. Märkida loogakesega kaksiktäishäälik ja määrata selle välde.

1. Kraedel, kraesid; kui; laulud; mõnda laulu; õilis, õilsatel; loengut, loengu; eilsel, eelseid; nõelu, nõelaga; seda parteid, need parteid; lainetel, lained; laiali; või; pool päeva, selle päeva; keetsin kakaod, kakaopulber; koeri, mitu koera; võimsaks, võimas; ei; kombainer, kombaineriks; vaene, vaestel; palju heina, heinamaal; neiude; treial, treialit; kuivana, kuivi; õunu, seda õuna; suure õue, pühkisin õue; teine, teisel; meiereis, uut meiereid.

2. Raiusime, raiume; käitun, käituge; rauged, on raugenud; hakkas korjama, korjab, olevat korjanud; õitseb, on ära õitsenud; jaotati, jaotame; ära nuias, ärge nuiake; säilis, säilitatakse; treiksimine, treima; tuleb põimida, põimitav ese; leotati, leota, ärge leotage; niuksub, niuksuvat; kaotasin, on kaotatud.

Näidis

Kraedel (III), kraesid (III); kui . . . .

Harjutus 12. Määrata jämendatult trükitud kaashäälikuühendi välde. Kui võimalik, anda sama sõna niisuguses vormis, et selles oleks kaashäälikuühend vastupidises vältes.

1. Oskus, marsin, vihm, ohver, albumi, kindralil, kindel, suhkur, varsaga, külvab, madrused, maksab, hulkumas, kips, kirjutati, habras, valkjas, lüpsab, asjad, väärtus, maitsev, kasvavad, sõstar, targem, korsten, istuma, julgema, sündmusi, umb-sõlm, vitsad.

2. Vältida, kunst, ilm, võistlustel, eeldab, põrsas, langes, karsked, kehv, kvartaliks, kalduvad, välkus, märts, paks, palmid, puistate, pidžaama, päästis, vorstiga, oskus, šeflus, kingsepp, selgitatakse, kaks, pooldasid, äestama, hunti, kartul.

Näidis.

Oskus (III); marsin (II) — marssis (III); vihm (III) — vihmaga (II); ...

Harjutus 13. Moodustada niisuguseid lauseid, milles antud sõnades jämendatult trükitud häälik või häälikuühend on kord II, kord III vältes.

Lõnga, linna, vilja, musta, autobussi, aasa, kella, terve, vurri, päeva, tamme, kirja, mõisa, pluusi, ahju, laulu, väina, peterselli, kinga, lõuna, purje, kolhoosi, õue.

Näidis. Lõnga (II) värvisime pruuniks. Kerisin lõnga (III).

Harjutus 14. Kirjutada sulgudesse asetatud tähed, nagu on vajalik.

1. Mu(l)e o(n) ho(m)ne päev erako(r)dselt tä(h)tis, sest siis a(n)takse lõ(p)li(k) o(t)sus, ka(s) mi(n)d a(r)vatakse võistko(n)da või mi(t)e. 2. Kü(t)ja vi(s)kas paar kü(h)vlitäit sü(t) a(h)ju ja lõi ukse klõ(m)di ki(n)i. 3. Eh(k)i vä(l)jas valitses pi(l)kane pimedus, jõudsin siiski tä(p)selt kohale. 4. Pi(k)si(l)m pakiti pi(k)li(k)u pa(k)asti. 5. Ker(k)isid mi(t)u põ(r)sa roosat rõ(n)gaskär(s)a ja küsisid: „Rõ(h)-rõ(h)! ke(s) s(a) oled?“ 6. Ole vanemate inimeste va(s)tu aupa(k)li(k)! 7. Ko(p)lis oja ka(l)dal sõi üle kü(m)ne la(m)ba. 8. Maal oli vanaemal vo(k). 9. Sii(n)e kliima on te(r)visli(k). 10. Mu(l)gi on kõi(k)ide nende tubade võ(t)med, kuid jä(t)sin n(a)d kogemata ki(t)li ta(s)ku. 11. Kau(s) oli ääreni kir(s)e täis.. 12. Mä(s)lev meri jä(t)is mei(s)e sügava mu(l)je. 13. Ta(l)i(n)as olid ja(l)gpa(l)is võidukad ta(l)i(n)lased, Ra(k)veres tar(t)lased. 14. Madalrõh(k)ond toob k(a)sa vihma. 15. Pärast sü(s)ti hi(n)gas-haige ko(r)a sügavalt ja pul(s)ki ha(k)as k(i)remini tu(k)suma.

Harjutus 15. Tõmmata sisehäälikule loogake alla. Pealkirjaks: *Sisehäälikud*.

Sõna, neiule, linavästri, süüakse, algkool, latvgi, sai, murdsin, organiseerima, puudele, võtma, õpikust, brigadir, hakkan, ükski, raiu, kandidaat, ah, vahtraid, arglikult, sõpru, lehmgi, hoidma, ei, hapu, šeffidel, marssisid, kasahhi, ma, muutke, brošüüriga, vii, löi kivvi, maja, hektar, spioon, tušid, õiglane, üldse, geograafia, sepp, kommunistlikud noored, ulus, ojja, viiuliga, taanlane, tuuleiil, mõelnudki, tööline, aknast, suurde, kirjanikkudele, prožektor, tuua, okste, pesnud, õe, sotsialistlikku, pähklil, kombainer, pähe, sanatoorium, raudne, Tallinn, hoidsime, vaene, jooksnud, kitsasse, meest, koerte, siinne.

Harjutus 16. Tõmmata sisehäälikule loogake alla ja määrata iga sõna välde. Pealkirjaks: *Sõnavälte määramine*.

1. Juku oli vaikne, tasakaalukas poiss, õppis koolis hästi, eriti meeldis talle loodusteadus. 2. Tal oli kodus paarisaja eksemplariiline herbaarium ja üsna kenakene liblikate kollektsioon. 3. Kuulus oli aga Juku akvaarium. 4. Onu Peeter teadis palju kaladest. 5. Ta töötas Tallinnas Kalanduse Uurimise Instituudis. 6. Kalanduse Uurimise Instituut komandeeris isa Viljandimaa veekogusid uurima. 7. Palun ka mind suveks kolhoosi vastu võtta.

(A. Hint.)

Näidis.

Juku (II) oli (I) vaikne (III) ...

Harjutus 17. Määrata järgmiste sõnade välde. Pealkirjaks: *Sõnavälde*.

Otsus, koorem, masin, kolhoosnik, metsas, põhjus, binokkel, toores, vahva, šeff, lõuna, korsten, lahtine, raskus, vaseliin, ollus, ümmargune, traktorist, suhkur, tušš, õõnes, ümbrik, ookean, sulle, samet, tunda, vastu, direktor, hoolas, poogen, otsas, amet, auto, palju, rukis, pioneer, õnnelikult, žurnaal.

Harjutus 18. Määrata sõnade välde.

1. Suurekasvuline noor kalur kommunistliku noore märgiga kuradinahksel pluušil tõusis püsti. 2. Kogu algorganisatsioon, kes kuueliikmelises koosseisus istus reas ühel pingil, sosistas talle ägedalt midagi. 3. „Esimees unustab, et rajooni täitevkomitee

otsusega on mets kuulutatud küttemetsaks," algas ta lakke vah-
tides. 4. Kolhoosnikud lugesid ahnelt, mitmesuguste ilmetega lühi-
kesi artikleid, vaatasid värvipliatsitega joonistatud karikatuure.
5. Õpetajate Instituudi üliõpilasele Mall Saarele tehti talvel raske
operatsioon. 6. Pärast haiglat tuli ta kuuks koju, „Majaka“ kol-
hoosi. 7. Kaptenil polnud und. Juba mitu tundi puuris ta pilguga
märga pimedust, kontrollis kurssi. (J. Smuul.)

Harjutus 19. Leida astmevahelduslikud käändsõnad ja tõmmata
neile joon alla. Pealkirjaks: *Astmevahelduslikud käändsõnad.*

1. Vaene on rikka roog. 2. Ära enne vana mütsi ahju viska,
kui uut peas ei ole. 3. Kes teeb tööd, leiab leiba. 4. Ega lind kõr-
gemale lenda, kui tiivad kannavad. 5. Tarkus on enam kui rikkus.
6. Tark teeb enam mõttega, kui rumal kätega. 7. Aega ei saa raha
eest osta. 8. Kes otsa alustab, see loo lõpetab. 9. Terav nuga lõi-
kab suurema tüki. 10. Kuidas seeme, nõnda saak. 11. Igaüks on
oma õnne sepp. 12. Ära neid sulgi padjaks tee, mis taeva all len-
davad. 13. Kes põllu eest ei hoolitse, selle jätab põld hätta.
14. Oma tuba, oma luba. 15. Kes vaenu külvab, lõikab vaeva, kes
sõda kuulutab, lõikab verd. 16. Narri põldu üks kord, põld narrib
sind üheksa korda.

Harjutus 20. Määrata, kas antud sõna on astmevahelduslik või
astmevahelduseta.

Astmevahelduslikud sõnad kirjutada välja ja lisada juurde
mõni vastupidises astmes olev vorm. Pealkirjaks: *Astmevahel-
duslikud sõnad.*

Komme, olümpiaad, noore, atra, inventar, ratasteta, koldel,
šefid, kompvekke, soosse, küladel, lugemikus, ahjust, küünlaid,
merd, pension, (seda) laulu, apteegist, lumme, kolhoosnikud,
sambla, klambrit, helbed, kontserdil, garaaže, tülli, armeesse,
sotsialistlikku, pimedaid, laed, õlgedest, osakonnas, laintel, neiu,
kantselei, korda, autobussiga, kruvil, valgeid, kartuleid, esemed,
ihnsa, mõistlikku, põllul, ausat, Peetriga, autost, ministeeriumis,
kraed, labidaid, jäljed, annet, naljad, (ühe) valsi, vanker.

Näidis.

Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
<i>kombed</i>	<i>komme</i>	<i>olümpiaad</i>	<i>olümpiaadil</i>

Harjutus 21. Leida katkendist astmevahelduslikud tegusõnad ja tõmmata tugevas astmes olevaile sirgjoon, nõrgas astmes olevaile katkendjoon alla. Pealkirjaks: *Astmevahelduslikud käändsõnad.*

Huntauugul on rahvas õhtusöögil, kui Prits sisse astub. Tubli vaagen tanguputru aurab valgeks küüritud laual, pütt kaljaga ristitud tilgastanud piima on selle kõrval, ning kordamisi käivad puust lusikad pudru ja piima sisse. Peremees ja perenaine istuvad, tütar, tüdruk ja poiss seisavad püsti, kuna teomes naisega eraldi toa ühes nurgas sama laupäevase roa juures tegutsevad.

Tahmaste seintega kitsik suitsutuba on täis sooja leitsakut, inimeste higihaisu ja hingelõhna ning salalikult imuvat vingulehka. Tõsiselt vahivad mustad parred aukliku savipõranda peale alla, laisalt ja suureliselt haudub määratu keriseahi nurgas ning leelõukal laulab kilk oma igapäevast viisi.

(E. Vilde.)

Harjutus 22. Silbitada antud sõnad sidekriipsuga. Pealkirjaks: *Silbitamine.*

Kirjutamisel, neuu, elektrifitseerima, söön, ükski, viiuliga, asjaajaja, seadke, ei, detsigramm, korstnatest, needki, saiakesed, ekskursioon, isa, marsiksime, ministeerium, raiutav, karsklane, grammofon, ametiühingusse, kambrist, demokraatia, sõnastikkudesse, juua, plekk-kruus, konverentsil, viieaastane, laiust, prantsti, raadiovastuvõtja, keskkoolis, õhkkond, üliilus, kärbsed, sõuate, algklassid, Sverdlovskisse, seletamisega, dialoog, aiamaja, au, püüab, geograafia, Aasia, lehmgi, ekspuaterija, ämbrist, fotoograaf, hoiatama, kukki, oh, deklamatsioon, taldrikuteta, inimene, anekdoot, latvgi, telegramm, siia, astronoomia, Leningrad, kergejõustikuvõistlus, meierei.

Harjutus 23. Näidata püstkriipsuga sõnade poolitamiskohad. Pealkirjaks: *Sõnade poolitamine.*

Ahjurinnas pisut punakalt virvendav peerg andis toale tõsise ja haleda näo. Tagaseinas asus suur kerisega ahi, nagu mõni sõjapatarei, see andis toale küll sooja, nõudis aga selle eest hästi puid. Jaan toetas jalad vastu ahju, tallaalused läksid pikkamisi soojaks. Ta tõmbas jalad vähe tagasi ja pööras enese küljele. Ta ees paistis eessein uksega ja eeskojaga. Peatsi pool oli toasein, kust uks rehe alla läks, kus praegu lambad uluall olid; teisest

külgseinast läks üks kambrisse. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud: eespool eeskoda, taga — ladu, kõrval — kamber ja rehealune. Niisugune talutuba oli Jaanil.

(E. Särgava-Peterson.)

II. NIMISÕNA KORDAMINE.

Harjutus 24. Kirjutada sulgudes antud kohanimed, nagu nõutav, ja tõmmata pärisnimedele joon alla! Pealkirjaks: *Kohanimed*.

A. 1. (Lääne eesti) madalikku ühendab (võrts järve) nõoga (navesti jõe) org ning (võrts järve) nõgu (peipsi) nõoga (suur ema jõe) org. 2. Ürgorge on kõige enam (lõuna ja kagu eestis). 3. Tuntuimad salajõed meie (kodumaal) on (jõelähtme jõgi) (jägala jõe) lisajõena, (pirita jõe) lisajõgi (kuiva jõgi) ja (erra ehk uhaku jõgi). 4. Talv (lääne eestis) on soojem kui (ida eestis). 5. Suurimad (eesti NSV) järved on: (peipsi järv), (võrts järv), (suur laht) (saare maal), (ülemiste järv), (saad järv), (vagula järv) ja (veis järv). 6. Põlevkivitööstus paikneb (kirde eestis), (kivi õli) ja (jõhvi rajoonis) ning (kohtla järve linnas). 7. Eesti NSV piiridesse kuuluvad (soome lahe) saartest (osmus saar), (suur pakri), (väike pakri), (aegna) (nais saar), (prangli), (äksi), (rammu), (põhja malusi), (lõuna malusi), (mohni), (keri) ja (vaindloo).

B. 1. Haanja kõrgustik ja ühtlasi (balti maade) kõrgeim tipp on (suur muna mägi). 2. Temast (põhja pool) asetseb (välla mägi). 3. Kirjas oli öeldud, et meie pioneerirühmal tuleb (tõnis mäelt) minna mööda (suvorovi puiesteed) (võidu väljakule), sealt (pärnu maanteed), (valli, viru) ja (uut tänavat) kaudu (vana viru tänavale). 4. Kirjanik Anton Hansen-Tammsaare sündis 1878. a. (järva madise kihelkonnas) (albu vallas) (vetepere külas) (põhja tammsaare talus). 5. Paidest sõidab autobuss läbi (vodja), (viisu), (roosna alliku), (valatsi), (järva jaani), (koeru) ja (kiltsi) (väike maarja).

Harjutus 25. Kirjutada sulgudes asetsevad kohanimed, nagu nõutav, ja tõmmata pärisnimedele joon alla. Pealkirjaks: *Kohanimed*.

1. Maailmameri jaotatakse järgmisteks osadeks: (vaikne ookean), (atlandi ookean), (india ookean) ja (põhja jää meri)

ehk (arktiline ookean). 2. Piir (euroopa) ja (aasia) vahel läheb mööda (uraali mäestikku), (uraali jõge), (kaspia merd), (kaukasuse mäestikku) ja (musta merd). 3. (Suessi kanal) ühendab (vahe merd) (punase mere) kaudu (india ookeaniga). 4. Looduselt ja rahvastikult jaguneb (kaukaasia) kolme ossa: (ees kaukaasia), (kaukasuse peaaelik), (taga kaukaasia). 5. Territooriumilt kõige suuremad riigid (põhja ameerikas) on (kanada) ja (ameerika ühendriigid), (lõuna ameerikas) — (brasiilia). 6. Maailma suurim saar on (grööni maa). 7. Aafrika tähtsaim jõgi on (niilus), mis kujuneb (valge niiluse) ja (sinise niiluse) jõest. 8. Euroopa ossa kuuluvas (põhja jää meres) on tähtsamateks saarterühmadeks (terav mäed), (franz josephi maa) ja (novaja zemlja). 9. Norra, (taani), (saksa maa), (hollandi), (belgia), (prantsus maa) ja (inglis maa) asetsevad (põhja mere) ääres.

Harjutus 26. Kirjutada sulgudes antud sõnad, nagu nõutav, ja tõmmata pärisnimedele joon alla. Pealkirjaks: *Pärisnimed*.

A. 1. Tallinnas asuvad (Eesti NSV ülemnõukogu), (Eesti NSV ministrite nõukogu), (eestimaa kommunistliku partei keskkomitee), (ministeeriumid) ja teised keskasutised. 2. Tähtsamad tööstusettevõtted Tallinnas on (riiklik liidu tehas volta), (tallinna V. Kingissepa nim. riiklik tselluloosi- ja paberitööstuse kombinat), (puuvillakombinaat balti manufaktuur), (tallinna vineeri- ja mööblivabrik), (tallinna Kalinini nim. veduri-vaguni remonditehas), (naha- ja jalatsikombinaat kommunaar), (jalanõude ja kummivabrik põhjala), (trikootööstus marat) jt. 3. Tallinnas ekskursioonil olles külastasime (elektrimootorite tehas volta), (tselluloosi- ja paberitööstuse kombinaati) ja (balti manufaktuuri). 4. Kõrgemaid õppeasutusi on Eesti NSV-s 6: (tartu riiklik ülikool) ja (eesti põllumajanduse akadeemia) Tartus, (tallinna polütehniline instituut), (Eesti NSV riiklik kunstiinstituut), (tallinna riiklik konservatoorium) ja (tallinna E. Vilde nim. pedagoogiline instituut). 5. Minu vend käib (ülikoolis), õde (pedagoogilises instituudis). 6. Esita sooviavaldu õpetaja koha saamiseks (Haapsalu rajooni töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee haridusosakonnale). 7. Täna on (haridusministeeriumis) (haridusosakondade) juhatajate nõupidamine, millest võtab osa ka (haapsalu rajooni haridusosakonna) juhataja.

B. 1. Moskvas (üleliidulisel põllumajandusnäitusel) esinesid ka (rapla rajooni) kolhoosid (uus elu) ja (tee kommunismile), (türi

rajooni) (estonia kolhoos) ja (kose rajooni) (edu, sotsialismi tee) ja (Johannes Lauristini nim. kolhoos). 2. (Kostivere) ja (saue sovhoos) on (harju rajoonis). 3. (Tasuja), (munamäe), (Tammsaare nim.) ja (Fr. R. Kreutzwaldi nim.) kolhoos kuuluvad (rõuge masinatraktori jaama) piirkonda. 4. Sõidul Tallinna tuli (riisipere raudteejaamas) meie vagunisse (riisipere lastekodu) kasvandikke — (riisipere 7-a. kooli) õpilasi, kes sõitsid (karepa pioneerilaagrisse). 5. Siin koolis on eriti rohkesti õpilasi (kehakultuurikollektiivis), (osavate käte) ja (noorte naturalistide ringis). 6. (Kildu seitsmeklassiline kool) saab posti (vastemõisa sideagentuurist).

Harjutus 27. Kirjutada sulgudes antud sõnad, nagu nõutav, ja tõmmata üldnimedele joon alla. Pealkirjaks: *Üldnimed*.

1. Riiklikest pühadest ja tähtpäevadest on (novembri kuus) (suure sotsialistliku oktoobri revolutsiooni aastapäev), (ülemaailmne noorsoo päev), (rahvusvaheline üliõpilaste päev) ja (suurtükiväe päev), (detsembri kuus) (NSV Liidu konstitutsiooni päev). 2. (Suur sotsialistlik oktoobrirevolutsioon) avas uue ajastu inimkonna ajaloos. 3. Leningrad on (oktoobrirevolutsiooni) häll. 4. Määratu kangelaslikkusega rindel ja tagalas kaitses (nõukogude rahvas) (kommunistliku partei) juhtimisel (oktoobrirevolutsiooni) võite (suures isamaasõjas) ja saavutas võidu. 5. Kõikjal (nõukogude liidus) tähistatakse (oktoobripühi) suure pidulikkusega. 6. Nõukogude rahvaste jõud seisab tema koondumises (kommunistliku partei) ümber, (partei ja valitsuse) poliitika kõrvalekaldamatus elluviimises.

Harjutus 28. Kirjutada sulgudes antud nimed, nagu nõutav.

1. (Riiklikku akadeemilist ooperi- ja balletiteatrit estonia) ja (riiklikku teatrit vanemuine) autasustati (tööpunalipu ordeniga). 2. Väljapaistvate teenete eest (eesti) kunsti ja kirjanduse arendamisel ning seoses (eesti) kunsti ja kirjanduse dekaadiga Moskvast, autasustas (NSV Liidu ülemnõukogu presiidium) (lenini ordeniga) 8, (tööpunalipu ordeniga) 46, (ordeniga austuse märk) 82 ja (medaliga eeskujuliku töö eest) 175 (eesti NSV) kunsti ja kirjanduse alal töötajat. 3. Neile emadele, kes on sünnitanud ja üles kasvatanud 10 või enam last, antakse aunimetus (ema-kangelane) ühes (ordeniga ema-kangelane). 4. Eesrindlikele õpetajaile antakse (teenelise õpetaja) aunimetus. 5. Paljudele koolide (direktoreile) ja õpetajaile on antud rinnamärk (haridusala eesrindlane). 6. Väl-

japaistvate teenete eest puuvilla kasvatamisel anti (sotsialistliku töö kangelasele) Hamrakul Tursunkulovile 1957. a. kolmas (kuldmedal sirp ja vasar).

Harjutus 29. Kirjutada lühemalt, ühe, kahe sõnaga.

Nõukogude Liidu valitsuse poolt saadetud delegatsioon; Ukraina NSV-st pärit olevad sportlased; Poola riigile kuuluv kaubalaevastik; säärane võim, mis esimesena kehtestati Nõukogude Liidus; Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu valitsus; õpilased, kes õpivad, käituvad nii, nagu see Nõukogude Liidu koolides on välja kujunenud; eestlaste poolt loodud kirjandus; Prantsuse riigile kuuluvad asumaad; Ameerika Ühendriikides välja kujunenud eluviis; Rumeenia riigi poolt saadetud saadik; Nõukogude Liidule kuuluv lennuk; vene rahvusesse kuuluv isik; noored, kes töötavad, käituvad nii, nagu seda Nõukogude Liidus õigeks peetakse; Ukrainas kasvatatud nisu; Turkmeenias levinevad mustritega vaip; Lääne-Euroopas kõneldavad keeled; Moskvas elav inimene; Läti NSV-s toodetud raadioaparaadid; Gruusias elava rahva poolt loodud rahvatantsud; Türgi aladelt levinud tegumoe järgi tehtud diivan; eesti keeles ilmuv kirjandus; Lõuna-Eesti aladel kõneldav murre; Nõukogude Liidule kuuluv armee ja sõjalaevastik; eesti keeles nõukogude võimu ajal ilmunud kirjandus; inimene, kes tunneb Marxi õpetust ja rakendab seda oma töös ja tegevuses; keel, mida kõnelevad eestlased; Saaremaalt pärit olev isik; selle tegumoe järgi tehtud rahvarõivad, nagu neid kanti varem Raplas; Eesti NSV-s elav rahvas (eestlased, venelased, lätlased, ukrainlased jne.); eesti rahvusse kuuluvad kunstnikud; Võru ümbruses kõneldav murrak; Tori hobusekasvanduses aretatud tõugu hobune; Krakovist levinud retsepti järgi tehtud vorst; Saaremaalt korjatud pähkliid; Märjamaa rajoonis töötavad õpetajad; Eestis levinud viisil valmistatud sepik; Serbiast pärinev kuusk; Eesti NSV piirides olevad tööstusettevõtted; hiina rahva poolt loodud muinasjutt; Eesti NSV-s elavad heliloojad (kõik — eestlased jt.); Hiinas valmistatud riie; Tallinnas elav inimene.

N ä i d i s.

Nõukogude delegatsioon; ...

Harjutus 30. Kirjutada sõna *nõukogude* kas suure või väikese algustähega, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Harjutus sõnale „nõukogude“.*

1. Meie, (N, n)õukogude inimesed, oleme rahu poolt ja kaitseme rahu. 2. Ukraina Venemaaga taasühinemise 300. aastapäev oli pidulikuks sündmuseks kõigile (N, n)õukogude rahvastele. 3. Kommunistlik partei ja (N, n)õukogude valitsus hoolitsevad pidevalt (N, n)õukogude rahva heaolu eest. 4. Kõiki (N, n)õukogude sportlaste esinemisi välismail on krooninud edu. 5. Töölisklassi ja kolhoositalurahva vääramatu liit on (N, n)õukogude korra alus. 6. Kommunistliku partei tark juhtimine on (N, n)õukogudemaajõu allikaks, (N, n)õukogude riigi võimsuse aluseks. 7. Praegu koolides õppivatest (N, n)õukogude noortest sirguvad tublid (N, n)õukogude kodanikud. 8. Kogu oma olemasolu kestel on (N, n)õukogude armee vääramatu kindlusega kaitsnud meie (N, n)õukogude kodumaad. 9. Nõukogudemaal on (N, n)õukogude teadus ja kunst lahutamatu seotud rahvaga.

Harjutus 31. Valida sulgudest suur või väike täht. Pealkirjaks: *Uld- ja pärisnimede kirjutamine.*

(N, n)õukogude (R, r)ahvas ehitab kommunismi. Sellest hiiglaslikust ehitustööst võtavad osa kõik (R, r)ahvad, kes elavad meie suurel (K, k)odumaal. Kommunismi ehitavate (R, r)ahvaste vaheliseks suhtlemiskeeleks on (V, v)ene (K, k)eel. (V, v)ene (K, k)eeles vahetavad (N, n)õukogude (R, r)ahvad oma mõtteid. (V, v)enelane ja (E, e)estlane, (U, u)krainlane ja (V, v)algevenelane, (K, k)asahh ja (G, g)rusiinlane, (U, u)sbeek ja (K, k)arjalane, (T, t)atarlane ja (L, l)eedulane võivad edukalt lahendada mitmesuguseid küsimusi tänu sellele, et nad kõik valdavad (V, v)ene keelt.

Harjutus 32. Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad suure või väikese algustähega nagu nõutav. Vajaduse korral asetada ka jutmärgid. Pealkirjaks: *Nimisõnade kirjutamine.*

Tallinna (kaubajaama) saabus pikk rong. Rong tõi (tallinlastele) (odessas) toodetud lihakonserve, (kaspia) heeringaid, (gruusia) teed, (ukrainast) saadetud taimeõli ja suhkrut, (krimmi) õunu ja (kaukaasiast) (kreeka) pähkleid. Sama rongiga saabus ka kergesõiduautosid (pobeda) ja (moskvitš), (läti) jalgrattaid, mootorrattaid (moskva), (raamatukauplusele nõukogude raamat) mitu tuhat raamatut, (balti manufaktuurile) uusi kudumismasinaid ja (harkovist) traktoreid (eesti) (traktorijaamadele).

Suur on (vennasvabariikide) abi (nõukogude eesti) töötajale ja tööstusele.

Harjutus 33. Moodustada lauseid, milles on kasutatud (vabalt valitud käänetes) järgmisi sõnarühmi nii, nagu nõutav. Pärismimed on sõrendatult trükitud.

Kauplus laste maailm; Heldi Antsu t. Mäeveer; ajakiri noorus; fotoaparaat kiiev; kino oktoober; aja-leht rahva hääl; A. S. Puškini luuletus talveõhtu; ugala teater; kompvek punane lill; ballett kullaket-rajad; raadioaparaat estonia; artell graniit ja mar-mor; N. A. Ostrovski romaan kuidas karastus teras; Kallas Elmar Pauli p.; pliiats pioneer; aja-kiri nõukogude naine; Mets A.; nädalaleht sirp ja vasar; tehas sirp ja vasar; laul kaunimad laulud.

Harjutus 34. Kirjutada sõbrale kiri, milles kirjeldada kooli-pidu, eriti selle eeskava.

Harjutus 35. Kirjeldada oma kooliteed või mõnd matka, nii et selles oleks võimalikult rohkesti pärismimesid. Asetada sisule vastav pealkiri.

III. KORDAVAT KÄÄNAMISEST.

Harjutus 36. Kirjutada antud sõnade põhikäänded (nimetus-teta). Pealkirjaks: *Põhikäänded*.

Kevad, öö, mõru, hele, lumi, õhtu, seen, nukker, küünal, aednik, tald, hapu, kinnas, muie.

Harjutus 37. Kirjutada antud sõnade peakäänded. Peakäänete nimed kirjutada ainult 1. sõna juures. Pealkirjaks: *Peakäänded*.

Suhkur, sõstar, hektar, foto, kino, helves, poiss, piklik, huul, pea, uni, puhas, voodi, jahe.

Harjutus 38. Määrata, missuguse tüüpsõna järgi antud sõnad käänatakse.

Madal, päikel, veski, hernes, nüri, kolhoosnik, jää, vilu, direktor, suur, aken, šeff, tulevik, ööbik, neiu, raske, tuul, tõke,

komitee, auto, Käärrel, pöial, rukis, laevastik, varss, maja, rätsep, lõuna, nuttev, geograafia.

Näidis.

Madal (õpik), pähkel (number),

Harjutus 39. Märkida antud sõnade järel vastava tüüpsõna peavorm, mille alusel antud vorm on moodustatud.

Tüdrukud, traktoriga, kannedel, märjast, kindlana, hädadest, koopas, reedeni, kruvidega, ateljeedes, 5. juunil, äärteta, meistriga, kunstnikelt, tigidalt, koobasteni, uneta, südidenä, eksamile, rahulikkudeks, kolvid, püüetel, tuhasta, küünaldega, lättest.

Näidis.

Tüdrukud (õpiku);

Harjutus 40. Asetada laused ainsusse.

1. Pühi pliidid puhtaks, pane katlad tulele, pese taldrikud ja ämbrid puhtaks! 2. Kas pudrud on juba valmis? 3. Sügised on siin pikad, talved soojad, suved jahedad. 4. Kelle need mandoliinid ja kitarrid on? 5. Kapid, kus ripuvad uued kasukad, palitud, kampsunid ja pluusid, tuleb tühjendada. 6. Kambrid, mille numbrid on siin märgitud, lähevad remontimisele. 7. Ka pliidid tuleb parandada. 8. Majakad näitavad laevadele teed. 9. Kas katlad, kaaned ja ämbrid on pesuköögis? 10. Alasid kinnitati pakkudele. 11. Kus on oherdid ja tinutuskolvid? 12. Õhus lendasid tuvid ja üksikud kajakad. 13. Su juuksed on korras. 14. Kas lõikasid küüned lühikeseks? 15. Lehepõrnikad on mardikad. 16. Kellaosutid olid fosforiga kaetud. 17. Lehepõrnikad, rändritsikad, kahjulikud kilplutikad ja suured kapsaliblikad on põllumajanduslikud kahjurid.

Harjutus 41. Asetada sulgudes antud sõnad lause sisule vastavalt kas mitmuse nimetavasse või ainsuse osastavasse.

1. Täna ema soolas (või), keetis (kakao), õmbles mullle kolm (valge krae) ja kaevas (aiamaa). 2. (Palavikuhaige) joovad meel-sasti (hapu). 3. Laiatarbekaupade näitusel oli artelli „Tugev“ poolt välja pandud (ilus voodi, diivan, raamaturiul ja muu mööbel). 4. Töökojas üks tisleer peitsis parajasti (voodi) ja teine valmistas (suur tualettpeegel). 5. Mihkel mõistab (viiul, klaver, balalaika ja kannel) mängida. 6. Pese (lusikas, kahvel, vaagen, pudel ja katel) puhtaks! 7. Direktor laskis linnast tuua 2 pakki (valge) ja 3 pakki

(ruuduline paber), 50 (poogen joonistuspaper), 25 (kustutuskumm), 100 (jooneline vihik), 5 (klassipäevik) ja 4 (album). 8. Küllastime ekskursioonil ühe kunstniku (ateljee ja kunstigalerii). 9. Kas te mängite (male ja kabe)? 10. Peenral kasvasid (ilus roosa nelk, valge liilia ja kirju käoking). 11. Istutasime parki 3 (noor saar). 12. Leidsime metsast mitu (suur seen).

Harjutus 42. Asetada lünka *t* või *d*.

1. Tunneme Evi....., Liina....., Ado....., Salme..... ja Vello..... kui eeskujulikke õpilasi ja häid sportlasi. 2. Ekskursioonil tehtud foto..... asetatakse albumisse. 3. Neiu..... tantsisid väga hästi vändra polka..... 4. Võidusõidul ületasid palju..... auto..... senised rekordid. 5. Kalju.....e tipud helkisid õhtupäikeses. 6. Kas te tunnete Lydia Koidula luule..... ja proosa.....? 7. Juuni..... ja juuli..... peetakse kõige soojemateks suvekuudeks. 8. Tüdrukute põsed olid tööst roosa..... 9. Lastele meeldisid eriti kirju..... notsu..... 10. Tõin emale poest manna....., pesusooda..... ja sine..... 11. Diivanitel on kirju..... katted. 12. Palju.....e antud teema.....e hulgast valisin teema „Me ei taha sõda“. 13. Premeeriti tubli..... töölist. 14. Tormist tekkinud kahju..... on suured, kuid üldist kahjusumma..... ei ole veel saadud kindlaks määrata. 15. Vedru..... tehakse terasest. 16. Kas tunnete seda kirju..... liblikat?

Harjutus 43. Kirjutada sulgudes seisvad sõnad ainsuse osastavas või mitmuse nimetavas, nagu nõutav.

1. Meie (kuulus kangur) tunneb kogu maa. 2. (Mölder) vahetasid töökogemusi. 3. Juba II klassis õppisime tundma (liiter ja meeter). 4. Ema tegi (taigen), et küpsetada (kringel). 5. Vabrikute (korsten) suitsesid. 6. Kolhoos ehitas uut (kelder). 7. (Kringel) olid väga maitsvad. 8. Siin töötavad meie (kuulus kangur). 9. Mitu (voodi) on kooli internaadis? 10. Vabrikule ehitati uut (korsten). 11. (Söökla) olid avatud kella 20-ni. 12. Kolhoosi juhatus tänas (julge mölder), kes päästis veski tuleohust. 13. Mulle meeldivad (hoogus) marsilaulud. 14. Hiivati juba (ankur). 15. (Ämber ja vaagen) olid uued. 16. (Meister) kontrollisid (veski). 17. Purjekas ootas (soodus) tuult. 18. (Voodi) oli kaetud (rõõmus) värvi tekki-dega.

Harjutus 44. Asetada sulgudes olevad sõnad (*number-* ja *õpik-tüüpi*) ainsuse osastavasse. Tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Lauseid ainsuse osastavaga*.

1. Artell vajab (treial, kudumismeister, kangur ja valvur).
2. Töötoas valmistasid ühed elektriühenduste (tabel), teised auru-
masina (mudel), kolmandad (elektrimootor).
3. Kõrvalteel seisid
kaks (vedur) ja mitu (vagun).
5. Tundsin seda (medal) (kandev
sõdur).
6. Vajati (klamber), et (laager) kinnitada.
7. (Peeter, Val-
dur, Mihkel ja Anton) huvitab lennuasjandus.
8. Meie (direktor) ja
rajooni koolide (inspektor) autasustati rinnamärgiga „Haridusala
eesrindlane“.
9. Vabriku (madal korsten) ehitati kõrgemaks.
10. Vajasime jalgratta remontimiseks nelja (kodar), uut (sadul,
esikahvel ja -pidur).
11. Korrastasime (sahver, kelder ja pööning).
12. Miks sa ei tea seda (tähtis reegel)?
13. Veetsime laagris mitu
(ilus nädal).
14. Vaatasime äris (klaver, diivan) ja magamistoa
(mööbel).
15. Külastasime (kuulus treial).
16. Tallimees teritas
(naaskel), et parandada (sadul).

Harjutus 45. Asetada sulgudes olev sõna kas ainsuse osasta-
vasse või mitmuse nimetavasse, nagu nõutav. Pealkirjaks:
Harjutus mõtte-tüüpi sõnade ains. osastavale ja mitm. nimetavale.

1. Automootori (kate) olid üles tõstetud.
2. Autojuht otsis moo-
toris (riike).
3. (Riike) võib sageli esineda auto elektriseadmetes.
4. Kas sa tunnend mõnda mootori süüteküünalde kontrollimise
(võtte)?
5. Autojuht vaatas, kas paagis on (küte) ja akus (hape).
6. Kanged (hape) põletavad riided pudedaks.
7. Osav autojuht
leiab kiiresti (riike) üles.
8. Mingi terav asi oli lõiganud kummisse
sügavad (täke).
9. Sellele mehele olid kummide parandamise
(võtte) hästi tuntud.
10. Kontrollimata autoga ei ole (mõtte) välja
sõita.
11. Autol olid koormaks vedru + (äke).
12. Mees kinnitas
koorma present + (kate).
13. Kaubasaatjad tegid tee ääres (lõke).
14. Kui jänes nägi (lõke), tegi ta paar pikka (hüpe) ja kadus
metsa.
15. Lahkudes tuleb (lõke) alati kustutada.
16. Rinnakult
voolas välja mitu (läte).
17. Kõik (läte) olid selge veega.

Harjutus 46. Kirjutada sulgudes antud sõnad mitmuse osasta-
vas. Tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *ne- ja s-lõpulised
sõnad.*

1. Puhkekodusse oli koondunud ühtse vennaliku perena palju
(rahvus): (eestlane, venelane, lätlane, leedulane, ukrainlane, kar-
jalane ja tatarlane).
2. Kunstinäitus peegeldas meie kunstnike
uusi (loominguline saavutus).
3. Kasutasime (viimane vaikne päi-
kesepaisteline sügisene) päevi matkadeks.
4. Samaaegselt saluut-

laskudega tõusis mustavasse taevasse (roheline, punane, kollane, violetne ja sinine) rakette. 5. Õppisime tundma tüüpsõnade (oluline tunnus). 6. Tööpuudus on kapitalistlikes riikides (üldine nähtus). 7. Näitusel imetlesime „Oktoobri Võidu“ kolhoosi (puhta-tõuline veis ja hobune). 8. Karjala-Soomes on rohkesti (kärestikune) jõgesid ja (kaljune) alasid. 9. Põõsas oli täis (väikene punane) marju. 10. Nõukogude valitsus on pidevalt parandanud töötajate (elu-olustikuline tingimus). 11. Hirmutasin (jänes), kes sõid põllul (oras). 12. Külastasime oma rühmaga sagedasti teatrite (päevane etendus). 13. Ootasime põnevusega luuletusvõistluse (tulemus), kuhu me kõik olime saatnud (luuletus). 14. Rätikule oli tikitud (väikene sinine ja punane lilleke ning kuldne) viljapäid. 15. Vaatasime (virmaline). 16. Koosolekule oli kogunenud rohkesti (ümberkaudne inimene). 17. Muuseumis nägime (muistne) raudrüüsid. 18. Eile nägin (esimene lõokene).

Harjutus 47. Asetada sulgudes antud sõnad lõputa osastavasse ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Lõputa mitmuse osastav.*

1. Metsas kasvas (lepp, kask, kuusk, tamm, haab ja pärn).
2. Väike laps kartis (kuri koer).
3. Nööril rippus (särk, püks, sukk, sokk, käterätt, lapp, jakk ja tekk).
4. Hommikul korrastati (säng), pühiti (tuba), kasteti (lill) ja klopiti (vaip).
5. Mööblikauplusesse toodi (riidekapp, söögilaud, tool, jalapink, lamamisraam ja riidevarn).
6. Siin teritatakse (nuga) ja (lõiketera).
7. Ema tõi turult (õun, pirn, peet ja kurk).
8. Ärge kõnelge (tühi jutt)!
9. Kaitske (silm) ereda valguse eest!
10. Vanaisa kannab (soe toaking).

Harjutus 48. Asetada sulgudes antud sõnad mitmuse osastavasse. Kui võimalik, siis kasutada lõputa mitmuse osastavat. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav.*

1. Tulevasel spordiväljakul raiusime (puu), rajasime (tee) ja tegime (muu töö).
2. Kolhoosi juhatus premeeris (eesrindlik kolhoosnik).
3. Kustas tunneb hästi (poksilööök ja maadlusvõtte).
4. Ahju pandi (turvas) ja süüteks ka (pilbas).
5. Seal, kus kasvas (noor saar), ei leidnud me (seen).
6. Matkal kohtasime palju (vastutulelik ja sõbralik inimene), kes lahkelt andsid meile (vajalik seletus).
6. Pargis kasvas (jämme tamm, sihvakas kuusk, valgekooreline kask, varjukas vaher ja palju teine lehtpuu).
7. Kaupluses oli (ilus voodi, suur seinapeegel, madal diivan, mitmesugune kapp, tavaline ja tugitool) ning (muu mööbliese).
8. Mängunurgas oli

(karu, hani, auto, roosa notsu, nukk, mängumaja, nukumööbel). 9. Zoopargis oli (ilus kirju papagoi). 10. Sõime aias (roheline her- nes, porgand ja kurk). 11. (Tarvilik juhend) ja (vajalik näpunäide) õunapuude silmamiseks said noored naturalistid koolist.

Harjutus 49. Kirjutada punktide asemele *te* või *de* ja tõmmata neile sõnadele joon alla. Pealkirjaks: *Harjutus mitmuse tunnusele*.

1. Meie kalurikolhoosi palju.....s pere.....s on kalapüügist saadud summa..... eest ostetud mootorrattad. 2. Valge.....st, roosa.....st, lilla.....st ja punas.....st astri.....st oli peenar.....le kujundatud ilusad mustrid. 3. Minu isa töötab tehases praegu keskküttekatel..... kere..... valmistamisel. 4. Kolhoosiklubis istuti pehme.....l diivani.....l ja kõneldi töö- ja rõõmurohke.....st aasta.....st. 5. Rahvapilliorkester, mis koosnes kannel.....st ja viiuli.....st, esitas kuulaja.....le lõbusaid rahvaviise. 6. Sel isal on oma tubli.....st tütar.....st palju rõõmu. 7. Muuseumis vaatlesime vene kuulsa..... meistri..... maale.

Harjutus 50. Asetada sulgudes antud sõnad nõutavasse kään- desse.

Pakkisime näitusele saadetavat. Katse+ (põld — *mitm. alalütl.*) kasvanud kõrsviljad aetasime korralikult (vihk — *mitm. sisseütl.*) seotult ja (sort — *mitm. om.*) nime+ (silt — *mitm. kaasaütl.*) varus- tatult (pakk-kast — *mitm. sisseütl.*). Eraldi kogu moodustasime (kaer — *mitm. kaasaütl.*) korraldatud katsete tulemusi näitavaist vilja+ (kimp — *mitm. seestütl.*). (Poiss — *mitm. om.*) tööks oli (õun ja pirn — *mitm. om.*) (kast — *mitm. sisseütl.*) pakkimine. (Kast — *mitm. om.*) põhjad vooderdati (kuiv õlg — *mitm. kaasa- ütl.*). (Õun ja pirn — *mitm. om.*) (kord — *mitm. om.*), samuti puuvilja ja kasti (sein — *mitm. om.*) vahele asetati heinu. (Õrn pirn ja õun — *mitm. alaleütl.*) mässiti isegi siidpaberit ümber. Kõige peale pandi paks hõövli+ (laast — *mitm. om.*) kiht. Puuvilja+ (kast — *mitm. om.*) kaaned löödi ettevaat- likult (nael — *mitm. kaasaütl.*) kinni. (Ots — *mitm. alaleütl.*) maaliti suurte (must täht — *mitm. kaasaütl.*) „Ettevaatust! Mitte põrutada!“

Harjutus 51. Asetada sulgudes antud sõnad nõutavasse kään- desse.

1. Lemmalts torkab silma oma (kaunis — *mitm. om.*), (peenike vars — *mitm. alalütl.*) (kõikuv valkjaskollane õis — *mitm. om.*) poolest. 2. (Palju taim — *mitm. om.*) seemnetel on (karvakene —

mitm. seestütl.) lennuaparaadid. 3. (Palm — *mitm. om.*) viljad, kukkudes rannal (kasvav puu — *mitm. alaltütl.*) merre, kantakse kaugete (saar ja mander — *mitm. om.*) (rand — *mitm. alaleütl.*). 4. (Vili — *mitm. om.*) laialikandmine üle (pikk vahemaa — *mitm. om.*) toimub ka (loom — *mitm. om.*) kaasabil. 5. (Mõni rahvas — *mitm. om.*) (luuleline muinasjutt — *mitm. seesütl.*) omistatakse (tark inimene — *mitm. alaleütl.*) võimet kuulda (taim — *mitm. om.*) kasvamist. 6. (Noor pikk sirge mänd — *mitm. om.*) tüved sobivad hästi (latt — *mitm. saav.*). 7. Hiljuti toimus ülerajooniline (kolhoosi aednik ja mesinik — *mitm. om.*) nõupidamine. 8. (Pilt, mudel ja kaart — *mitm. om.*) varal sai meile (mägi ja tasandik — *mitm. om.*) tekkimine kiiresti selgeks. 9. Põhjas sõidetakse (põhjaõder ja koer — *mitm. kaasaütl.*). 10. (Peenar — *mitm. nim.*) lausa kirendasid (roosa, valge, punane, lilla, kollane õis — *mitm. kaasaütl.*) (aster — *mitm. seestütl.*).

Harjutus 52. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändesse ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Harjutus käänamisest.*

1. (Leninlik kommunistlik noorsooühing — *ains. om.*) ridadesse kuulub praegu ligi 14 miljonit noormeest ja neidu. 2. Partei õpetab (kommunistlik noorsooühing — *ains. os.*) olema sihikindel eesmärgi saavutamisel. 3. (Kommunistlik — *mitm. nim.*) noored võitlevad edukalt (toodang eeskujulik kvaliteet — *ains. om.*) eest. 4. Iga kool andku (õpilane — *mitm. alaleütl.*) (põhjalik — *mitm. os.*) ja (kindel teadmine — *mitm. os.*)! 5. Õpilased, võidelge (põhjalik ja kindel teadmine — *mitm. om.*) omandamise eest! 6. Kolhoosi (kommunistlik noor — *mitm. om.*) algorganisatsioon andis kõigile (kommunistlik noor — *mitm. alaleütl.*) ülesande tõmmata kõik noored (isetegevusring — *mitm. sisseütl.*). 7. Võtta osa (üldrahvalik sotsialistlik võistlus — *ains. seestütl.*) on iga (eesrindlik noor — *ains. om.*) palavaim soov. 8. Varsti saate ka teie (kommunistlik noor — *mitm. saav.*). 9. Need tulemused saavutasime (sotsialistlik võistlus — *ains. kaasaütl.*). 10. (Sotsialistlik võistlus — *ains. seesütl.*) kasvas (kommunistlik noor — *mitm. om.*) hulgast mitu tööeesrindlast.

Harjutus 53. Asetada antud sõnapaarid näidatud käändesse, võimaluse korral ka *i*-mitmusse. Pealkirjaks: *Omadussõna koos nimisõnaga.*

Rikkalik saak (*ains. omast.*); pikk puu (*mitm. alalütl.*); must hobune* (*mitm. kaasaütl.*); sõbralik jutt (*ains. alaleütl.*); hea töö (*mitm. seestütl.*); üldine vaidlus (*mitm. saav*); õnnelik tulevik (*ains. osast.*); ilus krae (*ains. olev*); madal kamber (*mitm. seesütl.*); harilik kivi (*ains. rajav*); südi poiss (*mitm. omast.*); kollane lill (*mitm. osast.*); raske mõte (*mitm. sisseütl.*); uus põld (*mitm. nim.*); virk tütar (*ains. alalütl.*).

Harjutus 54. Asetada lünka *k* või *kk*.

1. Me peame oma tööülesannetes suhtuma täie asjali.....usega.
2. Nõukogude inimesed teevad rahuli.....u ülesehitustööd. 3. Kasvatage noortes töelistes sotsialistli.....u suhtumist töösse! 4. Nõukogude noorte vahel valitseb tõsine seltsimeheli.....us. 5. Harjutamisega saavutame kõrge meisterli.....use. 6. Vennasvabariigist saadud uued kudumismasinad olid kõrge töötootli.....usega. 7. Oleme uhked oma sotsialistli.....ule kodumaale. 8. Suhtuge suure nõudli.....usega oma töösse! 9. Nõukogude rahvas võitleb kangelasli.....ult rahu eest kogu maailmas. 10. Tore oli viibida pioneeride sõbrali.....us peres. 11. Pioneeride korrali.....ust seati teistele eeskujuks. 12. Ta suhtus kaasõpilastesse seltsimeheli.....ult. 13. Jääme lootma teie vastutuleli.....ust. 14. Igas töös näeme nõukogude inimeste kangelasli.....ust. 15. Kogu klass oli süvenenud kirjali.....u töösse. 16. Koonduge leninli.....u lipu alla! 17. Hoidke kõrgel leninli.....u lippu!

Harjutus 55. Vaadelda sõrendatult trükitud sõnu ja leida, misuguste puhul on võimalik kasutada *i*-mitmust. Põhjendada otsust.

1. Vabriku kõrgetest korstnatest tõusid õhku mustad suitsupilved. 2. See paber sobib vihikutele ja raamatutele kattepaperiks. 3. Ekskursioonist osavõtjad jutlesid vabriku kuulsate ketrajatega ja kangrutega. 4. Palju meie tööstuskooli lõpetajaid on edutatud meistriteks, teiste juhtijateks. 5. Pärast pikka matka oli mõnus puhata turistidekodu pehmetes voodites. 6. Kolhoos sai tublisti tulu varajastest kartulitest, tomatitest, porganditest ja sibulatest. 7. Tööstuskooli lõpetajad töötasid tehastes treialitena. 8. Viisin sigadele, lamastele ja lehmadele aluspõhku. 9. Tehase eesrindlikkudest seppadest ja nende töötulemustest

kirjutati ajalehtedes. 10. Nendes kärestikulistes jõgedes leidub ka forelle. 11. Aed tehke tugevatest lattedest! 12. Lillekimp oli koostatud roosadest astritest, kollastest lõvilõugadest, punastest lillhernestest, valgetest leeklilledest ja kirjudest jorjenitest. 13. Ära mine kinnasteta ja viltideta välja! 14. Need saelauad väljuvad meie töökojast kappidena, kirjutuslaudadena, vooditena, riiulitena, nagidena ja muu mööblina. 15. Koer jooksis lamasteni ja ajas nad tagasi.

TEGUSÕNAD.

I. TEGUSÕNA MÕISTE.

Harjutus 56. Leida katkendist käandsõnad. Nimisõnadele kirjutada *n.-s.*, omadussõnadele — *om.-s.*, asesõnadele — *as.-s.* ja arvsõnadele — *arvs.* Pealkirjaks: *Käändsõnad.*

1. Pesitsemiskohaks valisid nad hästi paksu kanarbikutuka kadakapõõsa all. Sinna kogusid nad kuivi heinakõrrekesi, samalt ja pehmet kulu ning vormisid sellest sooja ümmarguse pesa. Sinna munes lõokese-ema viis valget pruunide täppidega muna ja hakkas neid hauduma, kuna isa-lõoke toitit teda ja laulis.

(R. Roht.)

2. Vähehaaval ning kuidagi märkamõtult kaovad aiast ja metsast üksteise järel kevadised ja suvised elanikud, kes oma kõlava laulu ja vilka tegevusega ümbruskonda elustasid. Uha vaiksemaks ja kõledamaks muutub ümberringi.

(J. Piik.)

Harjutus 57. Leida järgmisest katkendist tegevust väljendavad sõnad. Esitada igaühe kohta küsimus. Pealkirjaks: *Tegevust väljendavad sõnad.*

Sõjasõnum jooksis läbi metsa. Kõik linnud kogunesid risulinnu juurde kokku. Karu kutsus enda juurde jälle kõik neljajalgseid. Rebane valiti neljajalgsete pealikuks.

Enne kui nad vaenuväljale jõudsid, ütles rebane: „Kui ma saba üles tõstan, siis hakake kohe peale ja sõdige vaprasti. Lasen ma aga saba maha, siis katsuge, et põgenema saate.“

Nõnda jõudsid nad kohale, kus vaenlased neile vastu tulid.

Rebane tõstis saba püsti ja taplus algas tormiliselt.

(Rahvajutust.)

Näidis.

Jooksis — mida tegi? kogunesid — . . . .

Sõnad, mis väljendavad tegevust (*jooksis, tõstan, hakama* jne.), on **tegusõnad**. Nad vastavad küsimusele *mida tegi? mida teen? mida tegema?* jne.

Leida, missugustele küsimustele vastavad tegusõnad esiteks vasakul ja siis paremal olevates lausetes.

Poiss vaatab pilti.	Pilt ripub seinal.
Maalrid värvivad maja.	Maja on tee ääres.
Me käisime eile kinos.	Film oli väga huvitav.
Leidsin raamatust	Raamatus leidus
huvitava looduskirjelduse.	palju pilte.

Mõned tegusõnad väljendavad olemist (*ripub, on, oli, leidus*). Kuigi nad ei väljenda tegevust, esitatakse ka nende kohta küsimus *mida teeb? mida tegi?* jne.

Kõike kokku võttes võib seega öelda:

Tegusõna väljendab **tegevust** või **olemist**. Ta vastab küsimusele *mida tegema? (mida teeb? mida tegi? jne.)*.

Vaadelda ja võrrelda antud lauseis tegusõnu.

I	II
Orus leegitses lõkketuli.	Lõkketuli pildus sädemeid
Pioneerid istuvad lõkkeitule juures.	(<i>mida?</i>).
Kõik olid lõbusad.	Pioneerid laulsid lõbusaid pioneerilaule (<i>mida?</i>).
	Vanempioneerijuht vaatles rõõmuga pioneere (<i>keda?</i>).

Tegusõnade *pilduma, laulma, vaatlema* jne. tegevus on sihitud millelegi (esemele, olendile jne.), mille kohta saame esitada küsimuse *keda? mida?* (vaatles pioneere — *keda?* pildus sädemeid — *mida?*). Niisugused tegusõnad, mille tegevus on sihitud millelegi, on **sihitused tegusõnad**.

Tegusõnad, mille tegevus ei ole sihitud millelegi (*leegitsema, istuma, olema* jne.) on **sihitud tegusõnad**. Nende tegevus toimub tegija enesega (*leegitsema*), näitab olukorda, olekut (*istuma, olema* jne.).

Mõningaid tegusõnu tarvitame vahel sihitutena, vahel sihilistena, näit.:

Tuul p u h u b. Pioneer p u h u b **fanfaari** (mida?).
Veski k ä i b. Me k ä i m e igapäev **kooliteed** (mida?).

Harjutus 58. Leida antud tegusõnadest sihilised ja sihitud tegusõnad ja kirjutada nad eraldi tulpadesse. Tegusõnad, mis võivad esineda nii sihitutena kui sihilistena, kirjutada sihiliste tegusõnade juurde.

Tõrkuma, murdma, mängima, ootama, elama, alistama, alistuma, kõlbama, väsima, nägema, lõhkuma, lõhkema, ruttama, kohtlema, hukkuma, hukkama, oskama, helisema, väsima, kukkuma, küsima, sadama, suplema, murduma, vaatama, hakkama, pilduma, niitma, andma, keema, algama, julgema, muhelema, selguma.

Vaadelda tegusõna tähenduse muutumist ühenduses sõnadega *üles, alla, juurde, sisse, välja* jne.

kirjutama

üles kirjutama
alla kirjutama (näit. tõendile)
juurde kirjutama (näit. sõnu)
sisse kirjutama (näit. majaraamatusse)
välja kirjutama
ära kirjutama
peale kirjutama
ümber kirjutama
ette kirjutama

laulma

ette laulma
läbi laulma
üles laulma (näit. sünnipäevalast)
vastu laulma.

Tegusõnade juurde kuuludes sõnad *üles, alla, juurde, sisse, välja, ette, taha* jne. annavad tegusõnale eri tähenduse. Niisuguseid kahest sõnast koosnevaid tegusõnu nimetatakse *ühendtegu* sõnadeks.

Ühendtegu sõnu moodustavad sõnad kirjutatakse vahel kokku, vahel lahku, näit:

Mul on kirjand puhtalt ümber kirjutatud. Ümberkirjutatav töö ei olnud pikk. Tõendid olid veel alla kirjutamata. Allakirjutamata tunnistus viidi direktori kätte.

Harjutus 59. Moodustada ühendteguõnu teguõnadega *jooksma, minema, jääma, ütleva*. Pealkirjaks: *Ühendteguõnad*.

Näidis.

Ara jooksmata, ette jooksmata, . . .

Mõned teguõnad on liidetud kahest sõnast ja moodustavad **liitteguõnad**, näit.

au + tasustama	= autasustama
eba + õnnestuma	= ebaõnnestuma
abi + elluma	= abielluma
uudis + himutsema	= uudishimutsema

Liitteguõnas kirjutatakse mõlemad sõnad **alati** kokku. Kool autasustab parimate luuletuste kirjutajaid raamatutega. Sõjas autasustati meie kolhoosi esimeest Punase tähe ordeniga. Hea töö eest on teda mitu korda autasustatud.

Harjutus 60. Leida teguõnad ja kirjutada nad välja, eraldi liit-, liit- ja ühendteguõnad. Pealkirjaks: *Teguõnad*.

1. Õhtuti lähevad poisikesed õngi sisse laskma. Harilikult on neli kahemeheaerupaadi jaoks. Näod on neil tõsised ja tähtsad — nad teevad ikkagi tõsist tööd! Õngekast ripub kaelas ja sunnib oma raskusega kaela tagasi heitma, sellega tungib kõht harilikult ette. Praegu nad astuvad sirgelt, kõht on sisse tõmmatud, ja meenutavad natuke noori kurgi. Kuid tähtis on rüht. Ja rüht, vähemalt enda arvates, on neil vajalik.

(J. Smuul.)

2. Meie kolhoos viimase kahe aasta jooksul peaaegu kahekordistas piimatoodangu. Selle eest autasustati teda üleliidulisest põllumajandusnäitusest osavõtjaks kinnistamisega. Piimatoodangu suurendamisel mängis tähtsat osa karjakoplite rajamine ja rohke silo varumine, mis tunduvalt mitmekesistas loomade toitmist.

II. TEGUSÕNA MUUTMINE.

Vaadelda järgnevais lauseis esinevaid tegusõna õppima vorme. Leida neile küsimused.

1. Mina õpin VI klassis. Kus klassis sina õpid? Paul õpib väga hoolsasti. Praegu õpime me tegusõna. Kas te ka õpite VI klassis? Nema õpivad ainult viitele.

2. Ma õppisin lugema 6-aastaselt. Kuidas sa eelmisel aastal õppisid? Ta õppis varem meie koolis. Koondusel õppisime me uusi pioneerilaule. Mida te täna eesti keele tunnis õppisite? Peeter ja Maie õppisid suvel ujumise selgeks.

Lause sisust olenevalt tarvitame tegusõna väga mitmesugustes vormides, mis saadakse tegusõna muutmisel.

Tegusõna muutmist nimetatakse pööramiseks.

III. TEGUSÕNA VORMISTIK.

1. Tegumoed.

Ulesanne (kordav). Leida järgmistes lausetes alus ja öeldis. Öeldisele tõmmata kaks joont, alusele üks joon alla. Missugune sõnaliik on öeldiseks? Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise määramine.*

Kolhoosikord tõi minu kodukülasse palju muudatusi. Väikeste põllulappide asemel laiuvad nüüd suurpõllud. Põldudel töötavad väga mitmesugused masinad. Need muutsid raske põllutöö kergeks.

Kari on meil uutes lautades. Lautadesse pumpab vee elektrimootor. Söödad veame loomadele ette rippraudteega. Lüps toimub lüpsimasinatega. Igal pool aitab tehnika tööd kergendada.

Lauses *Kolhoosikord tõi minu kodukülasse palju muudatusi* on aluseks *kolhoosikord* (mis tõi palju muudatusi? mis oli muudatuste tooja? — *kolhoosikord*) ja öeldiseks tõi (*mida tegi kolhoosikord? — tõi*).

Lauses *Söödad veame loomadele ette rippraudteega* on öeldiseks *veame ette* (*mida teeme? — veame ette*). Alus puudub, sest küsimusele *kes veavad ette? kes on ettevedajad?* vastavat sõna lauses ei ole. Lausesse on aga võimalik puuduv alus *me* (*veame = me veame*) juurde lisada (*Söödad me veame loomadele ette rippraudteega*).

Lausest *Täna veetakse heinu* leiame küll öeldise *veetakse* (*mida tehakse?*), kuid alus siin puudub ja ei ole ka juurde lisatav. Kes on vedajad, see lausest ei selgu.

Tegusõna võib esineda kahes tegumoes: **isikulises** ja **umbisikulises**.

Kui lauses tegija või olija (alus) on teada, siis öeldisena tarvitatav tegusõna on **isikulises tegumoes**.

Umbisikulises tegumoes on öeldisena tarvitatav tegusõna siis, kui lauses tegijat ei nimetata.

Vaadelda umbisikulise tegumoe tunnuseid.

Isikuline tegumood

(ma) õpin
" õppisin
" laulan
" laulsin
" tulen
" tulin

Umbisikuline tegumood

õpi/ta/kse
õpi/t/i
laul/da/kse
laul/d/i
tull/a/kse
tul/d/i

Isikulisel tegumoel tunnust ei ole.

Umbisikulise tegumoe tunnusteks on **-ta-, -da-, -t-, -d-, -a-**.

Harjutus 61. Rühmitada palas esinevad tegusõnad (* märgitud tegusõnad jätta vahele) kahte tulpa: ühte isikulises, teise umbisikulises tegumoes. Umbisikulise tegumoe tunnusele tõmmata loogake alla.

1. Kartuli kodumaa on Lõuna-Ameerika, Euroopasse toodi kartul 16. sajandi keskel. Algul kasutati seda omapäraselt. Veel 18. sajandi lõpul kanti Prantsusmaal kartuliõisi juustes ja neist tehti bukette. Saksamaal kasvatati kartulit lillepeenardel losside ees. Alles 19. sajandi algul hakati Prantsusmaal *kasvatama kartuleid toiduks. Venemaal toimus see alles aastat 80 tagasi. Enne seda sundisid siin tsaarivalitsuse ametnikud talupoegi *kasvatama kartulit, mille tagajärjel tekkisid „kartulimässud“, sest talupojad ei tahtnud *kasvatada „kuradiõuna“.

Nüüd on kartul kõige harilikumaid taimi.

2. Kartulit võib matkal *asendada kõõlusleht, mis kasvab jõgede ja tiikide kaldail. Kõõluslehe juurikad lõpevad väikeste

mugulatega, mis sisaldavad 35% tärklisi. Toorelt meenutavad kõõluslehe mugulad pähkli, keedetult herne maitset, küpsetatult maitsevad nad aga just nagu kartulid.

Hiinas kasvatatakse kõõluslehte nagu köögiviljataime. Veealust maad, kus kasvab kõõlusleht, väetatakse ja kobestatakse. Mugulad keedetakse, kuivatatakse ja jahvatatakse. Ka Prantsusmaal tarvitatakse kõõluslehe mugulaid maiustoiduna.

(N. Verzilini järgi.)

Näidis.

Isikulises tegumoes
on

Umbisikulises
tegumoes
toodi

2. Jaatav ja eitav kõne.

Vaadelda ja võrrelda antud lauseid.

Jaatav kõne.

Eitav kõne.

Endel m ä n g i b kooli orkestris.

Peet ei m ä n g i kooli orkestris.

Meie puhkpilliorkester
esines aktusel.

Meie kooli mudilaskoor
ei esinenud peol.

Aseta noodipuldid kohale.

Ära aseta noodipulte nii
tihedalt.

Seda osa mängitakse
aeglaselt.

Seda pala ei mängita
kiiresti.

Uut marssi õpiti osade kaupa.

Marsi lõpuosa täna veel
ei õpitud.

Jaatav kõne väljendab, et tegevus või olemine toimub või toimus, samuti avaldab ta käsku.

Eitav kõne väljendab, et tegevust või olemist ei toimu või ei toimunud. Eitava kõnega väljendatakse ka keeldu.

Eitav kõne moodustatakse sõnade **ei** ja **ära** abil.

Harjutus 62. Moodustada lauseid, kus on kasutatud antud tegusõnu eitavas kõnes. Tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Eitav kõne*.

Paistab, võideti, jookse, küsisin, saetakse, suusatad, istu, kirjutati, helises, sõidetakse, viibi, matkate.

3. Arv ja pöörded.

Vaadelda tegusõna *õppima* pööramist.

Isikuline tegumood

Arv	Pööre	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ainsus	1. (ma e. mina)	<i>õpi/n</i>	} <i>ei õpi</i>
	2. (sa e. sina)	<i>õpi/d</i>	
	3. (ta e. tema)	<i>õpi/b</i>	
Mitmus	1. (me e. meie)	<i>õpi/me</i>	
	2. (te e. teie)	<i>õpi/te</i>	
	3. (nad e. nemad)	<i>õpi/va/d</i>	

Umbisikuline tegumood

Arv	Pööre	Jaatav kõne	Eitav kõne
—	—	<i>õpi/ta/kse</i>	<i>ei õpi/ta</i>

Isikulises tegumoes on tegusõnal 3 pööret (1., 2., 3.) ja 2 arvu (ainsus, mitmus).

Isikulise tegumoe jaatavas kõnes on 1. ja 2. pöördel ka pöördelõpud: 1. pöördel — ainsuses **-n**, (*õpi/n*), mitmuses **-me** (*õpi/me*), 2. pöördel — ainsuses **-d** (*õpi/d*), mitmuses **-te** (*õpi/te*). 3-ndal pöördel ei ole üheški muutevormis pöördelõppu — ta lõpeb tunnustega. (Näit. ainsuse 3. pöörde lõpus olev **-b** (*õpi/b*) on oleviku tunnus, mitmuse 3. pöörde lõpus olev **-d** (*õpi/va/d*) on mitmuse tunnus, **-va-** on oleviku tunnus.

Umbisikulises tegumoes puuduvad nii pöörded (1., 2., 3.) kui ka arv (ainsus, mitmus). Seepärast ei esine siin ka mitmuse tunnust ega pöördelõppe.

Harjutus 63. Määrata (suuliselt) sõrendatult trükitud tegusõnade tegumood, kõne, arv ja pööre.

Viljandis,
2. oktoobril 195..... a.

Armas vend!

Aitäh kirja eest!

Olen nüüd sageli kodunt eemal, „Kommunismi Võidu“ kolhoosis. Seal ehitatakse kohalikku hüdroelektrijaama ja ma

a i t a n neil dünamot üles seada. Varsti lõpetame monteerimistööd ja siis säravad siin kõikjal elektrituled. Tööd on palju ja seepärast saan sulle vastata alles nüüd.

Sa mainid lühidalt, et õppimine läheb Sul hästi ja loodad 1. veerandi lõpetada viitega. Oleme selle üle kõik rõõmsad. Me teame väga hästi, et uues koolis esimesed kuud on kõige raskemad.

Miks Sa aga koolielust pikemalt ei kirjuta? Kas koolis enam midagi huvitavat ei juhtugi? Kas enam ekskursioone ei korraldata, spordivõistlusi ei peeta? Kuidas edeneb töö Sinu sõpradel Mardil ja Reinul? Mida teete koolitööst vabal ajal?

Kodused elavad kõik vanaviisi. Kolhoosis lõpetatakse varsti kartulivõtmine ja siis on suuremad tööd seljataga.

Kuuldavasti tuleb mul kuu keskel linna sõita. Sigalasse tahetakse uus aurutuskatel muretseda. Arvan, et siis saan ka kooli tulla ja vaadata, kuidas te seal õpite ja olete.

Kodused soovivad Sulle kõike head. Loodame, et oled ikka tubli poiss.

Sind tervitades

Su vend

Tõnu.

Märkus. Kirjas kirjutatakse sina, sa ja teie, te (võõra isiku puhul) alati suure algustähega.

4. Ajad.

Tegusõnaga väljendatud tegevus või olukorras olemine võib esineda kahes ajas: **olevikus** ja **minevikus**.

Olevikuga väljendatakse praegust, käesolevat tegevust või olukorras olemist. Näiteks:

Alles päikese loojudes saavad kingsepad valmis oma tüütava tööga. Siis lukustatakse lootsik vana kase külge, isavõtab märjad võrgud üle õla, Peep vinnab tüsedal kalakoti selga ja mina komberdan kõige viimasena. (O. Luts.)

Minevikuga väljendatakse möödunud tegevust või olemist. Näiteks:

Kui aga masinate vahimine juba väsitas, siis pakkusid inimesed ja nende töö ometi veel palju huvi. Plaanvankrid liikusid nurmedel ringi ja koristasid hakkisid. Põhk pandi rõukudesse, sasi aeti küüni, vili aga veeti kuivatusrehte.

(F. Fuglas.)

Vaadelda tegusõna kirjutan pöörämist olevikus ja lihtminevikus.

Isikuline tegumood

Olevik

	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) kirjuta/n	} ei kirjuta
	2. (sa) kirjuta/d	
	3. (ta) kirjuta/b	
Mitm.	1. (me) kirjuta/me	
	2. (te) kirjuta/te	
	3. (nad) kirjuta/va/d	

Lihtminevik

	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) kirjuta/si/n	} ei kirjuta/nud
	2. (sa) kirjuta/si/d	
	3. (ta) kirjuta/s	
Mitm.	1. (me) kirjuta/si/me	
	2. (te) kirjuta/si/te	
	3. (nad) kirjuta/si/d	

Umbisikuline tegumood

Olevik

Jaatav kõne	Eitav kõne
kirjuta/ta/kse	ei kirjuta/ta

Minevik

kirjuta/t/i

ei kirjuta/tud

Vaadelda eelnevast pööramisest ja järgmistest näidetest lihtmineviku tunnuseid.

Lihtminevik

õppi/ma	(ma) õppi/si/n, (sa, nad) õppi/si/d (ta) õppi/s õpi/t/i
hakka/ma	(ma) hakka/si/n, (sa, nad) hakka/si/d (ta) hakka/s haka/t/i
too/ma	(ma) tõ/i/n, (sa, nad) tõ/i/d (ta) tõ/i too/d/i

Isikulise tegumoe oleviku tunnus esineb ainult jaatava kõne 3. pöördes. Ainsuse 3. pöördes on oleviku tunnuseks **-b** (*kirjuta/b*), mitmuse 3. pöördes — **-va-** (*kirjuta/va/d*).

Lihtminevikul on jaatavas kõnes mineviku tunnuseks **-si-** (*kirjuta/si/n*), **-s** (*kirjuta/s*) või **-i-** (*tõ/i/d*, *näg/i*).

Murdelist sõnaosa **-va-** lihtminevikus mitte tarvitada. Eitavas kõnes puuduvad oleviku ja mineviku tunnused (ei kirjuta, ei kirjuta/nud).

Umbisikulise tegumoe oleviku tunnuseks jaatavas kõnes on **-kse** (*kirjuta/ta/kse*), lihtminevikul esineb mineviku tunnus **-i** (*kirjuta/t/i*).

Eitavas kõnes puuduvad oleviku ja mineviku tunnused (*ei kirjuta/ta*, *ei kirjuta/tud*).

Harjutus 64. Kirjutada lauseist välja olevikus esinevad tegusõnad. Oleviku tunnusele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Tegusõnad olevikus*.

1. Mehed teevad püügikoha ümber suure sõõri, solistavad mõladega, plaksutavad ridvaga ja trambivad jalgadega vastu loot-siku põhja. 2. Mind väga ei huvitagi nende jutt, teiseks ma mär-

kan, et isale ei meeldi, kui ma seal seisan ja kuulan. 3. Viimaks ometi jõuab lõpule seegi umbne koolipäev. Võtame oma kompsud ja astume vaikselt koduteele. 4. Vinge tuul vihiseb lagedal väljal, peksab pisaraid meie silmist ja leiab viimasegi avause meie riietuses. 5. Eks ole vilets lugu, kui lähed kooli ja hakkad maha kirjutama? Sel kombel sa ehk lohistadki end teiste najal tükk maad edasi, aga kaua see igatahes ei kesta. (O. Luts.) 6. Selle vaikse sinakasroheline juunikuu ööjooksul ei sünni mitte midagi erilist — tuntakse mõnu kõikjal valitsevast vaikuselt, puhatakse kogu kehaga, tullakse ikka ja jälle tagasi unistuste juurde tulevikust. (A. Jakobson.) 7. Kui pöördute paremat kätt, siis jõuate varsti teerajale, mis viib otse sinna, kuhu tahate minna. 8. Akki kooliõues enam ei joosta, ei mängita ega hõisata — kõik vaikib. Algab uus tund.

Näidis.

Teevad, solistavad, ...

Harjutus 65. Kirjutada eelmisest harjutusest väljakirjutatud tegusõnad lihtminevikus. Mineviku tunnusele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Lihtminevik*.

Näidis.

Tegid, solistasid, ...

Vaadelda tegusõna *olema* pööramist isikulise tegumoe olevikus ja lihtminevikus.

Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Ainsus	1. (ma)	<i>ole/n, ei ole</i>	<i>ol/i/n, ei olnud</i>
	2. (sa)	<i>ole/d, " "</i>	<i>ol/i/d, " "</i>
	3. (ta)	<i>on, " "</i>	<i>ol/i, " "</i>
Mitmus	1. (me)	<i>ole/me, ei ole</i>	<i>ol/i/me, ei olnud</i>
	2. (te)	<i>ole/te, " "</i>	<i>ol/i/te, " "</i>
	3. (nad)	<i>on, " "</i>	<i>ol/i/d, " "</i>

Märkus. Eitavas kõnes *ei ole* asemel tarvitatakse ka *pole, ei olnud* asemel *polnud*.

Harjutus 66. Moodustada lauseid, milles öeldis on isikulise tegumoe lihtmineviku jaatava kõne mitmuse 3. pöördes. Öeldistele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Lihtminevik*.

Näidis.

Maastikumängus olid kõige osavamad 1. rühma 2. salga pioneerid. Nad jõudsid esimestena sihtkohta.

Möödunud tegevust või olemist saab väljendada kolme ajavormiga: **lihtminevikuga, täisminevikuga ja enneminevikuga.**

Vaadelda pööramistabelist ja antud lausetest, kuidas minevikuvorme moodustatakse.

Minevik

Lihtminevik	Täisminevik	Enneminevik
Ma kirjutas/sin seinalehele artikli.	Sa ole/d kirjutas/ nud seinalehele mitu artiklit.	Pioneerid ol/i/d kirjutas/ nud seinalehele huvitava artikli.
Minu artikkel ilmu/s seinalehes.		
Seinaleht pand/i täna välja.	See pilt on Anne joonista/ tud .	Ella joonistatud karikaatuur ol/i pan/ dud ka seinalehte.
Tunnus -si-, -s-, -i.	Tegusõna <i>olema</i> oleviku vastavas pöördes ja <i>nud-</i> või <i>tud-</i> vorm.	Tegusõna <i>olema</i> lihtmineviku vastavas pöördes ja <i>nud-</i> või <i>tud-</i> vorm.

Täis- ja **enneminevikku** moodustatakse sõna *olema* abil. Olevikku ja lihtminevikku nimetatakse lihtaegadeks.

Täis- ja enneminevikku nimetatakse liitaegadeks ja neid väljendatakse tegusõna liitvormiga, mis koosneb mitmest sõnast (*oled kirjutanud, oli joonistanud* jne.).

Kokkuvõte aegadest ja nende liigitamisest.

1. Olevik (Tulevik)	}	Lihtminevik	}	Lihtajad
2. Minevik		Täisminevik		Liitajad (väljendatakse liitvormiga)
		Enneminevik		

Harjutus 67 (kordav). Leida antud tegusõnade tunnused (tegu-
moe, aja, mitmuse) ja pöördelõpud.

Oskab, kõneles, kirjutan, valitakse, söödavad, ei küsi, rut-
tame, jälgisid, oodati, laulad, lubasin, ei istuta, suplete, mõtel-
dakse, veavad, ehtasime, ei vaadelda, tulid, lõpeb, seletatakse,
nägite, ei hakka, kõneldi.

Näidis.

Tegusõna vorm	Tüvi	Tunnused				Pöördelõpud			
		Umbis. tegu- moe	Aja		Arvu (mitm.)	Ains.		Mitm.	
			Ole- viku	Mine- viku		1.	2.	1.	2.
õpi/n	õpi-	—	—	—	—	-n	—	—	—
tee/b	tee-	—	-b	—	—	—	—	—	—
tööta/va/d	tööta-	—	-va-	—	-d	—	—	—	—
luge/s	luge-	—	—	-s	—	—	—	—	—
käi/si/te	käi-	—	—	-si-	—	—	—	—	-te
ei ava	ava	—	—	—	—	—	—	—	—
räägi/ta/kse	räägi-	-ta-	-kse	—	—	—	—	—	—
ei vaadel/da	vaadel-	-da	—	—	—	—	—	—	—
sööde/t/i	sööde-	-t-	—	-i	—	—	—	—	—

5. Kõneviisid.

KINDEL KÕNEVIIS

Vaadelda järgmistes lausetes kindlas kõneviisis
esinevaid tegusõnu. Jälgida pööramistabelist kindlat kõne-
viisi.

Ma tööta/n nüüd paberivabrikus. Enne seda tööta/si/n ma ühes artellis, kuid kuna ma olen paberivabrikus ka varem tööta/nud, siis läk/si/n sinna tagasi. Meil tööta/ta/kse kolme vahetusega. Oises ja õhtuses vahetuses ma ei tööta, sest õpi/n töölisnoorte keskkoolis.

Kindel kõneviis väljendab, et mingi tegevus kindlasti toimub (ei toimu) või toimus (ei toimunud).

Vaadelda tegusõna *töötama* pööramist kindlas kõneviisis.

Isikuline tegumood

Kindel kõneviis

Olevik

	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) tööta/n	} ei tööta
	2. (sa) tööta/d	
	3. (ta) tööta/b	
Mitm.	1. (me) tööta/me	
	2. (te) tööta/te	
	3. (nad) tööta/va/d	

Lihtminevik

	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) tööta/si/n	} ei tööta/nud
	2. (sa) tööta/si/d	
	3. (ta) tööta/s	
Mitm.	1. (me) tööta/si/me	
	2. (te) tööta/si/te	
	3. (nad) tööta/si/d	

Täisminevik

	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) ole/n tööta/nud	} ei ole tööta/nud
	2. (sa) ole/d "	
	3. (ta) on "	

Mitm.	1. (me) <i>ole/me tööta/nud</i>	} <i>ei ole tööta/nud</i>
	2. (te) <i>ole/te</i>	
	3. (nad) <i>on</i>	

Enneminevik

	Jaatav kõne		Eitav kõne
Ains.	1. (ma) <i>ol/i/n tööta/nud</i>	}	<i>ei ol/nud tööta/nud</i>
	2. (sa) <i>ol/i/d</i>		
	3. (ta) <i>ol/i</i>		
Mitm.	1. (me) <i>ol/i/me tööta/nud</i>	}	
	2. (te) <i>ol/i/te</i>		
	3. (nad) <i>ol/i/d</i>		

Umbisikuline tegumood

Olevik

Jaatav kõne	Eitav kõne
<i>tööta/ta/kse</i>	<i>ei tööta/ta</i>

Lihtminevik

<i>tööta/t/i</i>	<i>ei tööta/tud</i>
------------------	---------------------

Täisminevik

<i>on tööta/tu/d</i>	<i>ei ole tööta/tud</i>
----------------------	-------------------------

Enneminevik

<i>oli tööta/tu/d</i>	<i>ei olnud tööta/tud</i>
-----------------------	---------------------------

Kindlal kõneviisil tunnus p u d u b.

Kindlas kõneviisis on tegusõnal 4 ajavormi: olevik, lihtminevik, täisminevik ja enneminevik. Täis- ja ennemineviku pööramisel (jaatavas kõnes) muutub ainult *olema*.

Harjutus 68. Pöörata kindlas kõneviisis *töötama* eeskujul *süttima* (pidada meeles, et kõikides vormides on **-tt-**).

Vaadelda, missugustest osadest koosnevad kindlas kõneviisis vormid.

Tegusõna kindlas kõneviisis	Tüvi	Tunnused					Pöörde- lõpud (1., 2.)
		Tegu- moe	Kõne- viisi	Ole- viku	Mine- viku	Arvu (mit- muse)	
tööta/n	tööta-	—	—	—	—	—	-n
tööta/b	tööta-	—	—	-b	—	—	—
tööta/me	tööta-	—	—	—	—	—	-me
tööta/va/d	tööta-	—	—	-va-	—	-d	—
(sa) tööta/si/d	tööta-	—	—	—	-si-	—	-d
(nad) tööta/si/d	tööta-	—	—	—	-si-	-d	—
tööta/ta/kse	tööta-	-ta-	—	-kse	—	—	—
tööta/t/i	tööta-	-t-	—	—	-i	—	—

Harjutus 69. Jaotada antud tegusõnade vormid osadeks. Töö teha tabelina. Pealkirjaks: *Sõnaosad*.

Vaatavad, (nad) jälgisid, ehitan, kõneldi, magas, tehakse, lubasite, marssisime, sajab, kiideti, kündsin, jookseme, (sa) laulsid, oskate, supeldakse, tood, kütavad.

Harjutus 70. Leida antud katkendist kindlas kõneviisis olevad tegusõnad ja määrata nad ligemalt (tegumood, aeg, kõne jne.).

Koolilapsed jätvavad üksteist jumalaga. Õues ootavad küüdimehed. Kraami kantakse välja ja tõstetakse vankritele. Kappide alt leitakse terved hiirte pesad; sellepärast nad põrgulised karjusid öösiti nii koledasti! Ämblikud on viimases hädas: nende võrgud rebitakse puruks, nad ise peavad laiali jooksuma, kui nad kraamimise juures hukka ei taha saada. Paljud ammuigi kadunuks loetud asjad tulevad päevalgele; rahagi leitakse nurkadest. Magamistoas, kus enne voodid seisnud, vedelevad kaks mütsilotti, sukalaaba, paberilipakad ja tükk peegliklaasi. Sahnri põrand on vanade vihikulehtedega kaetud. Mõnelgi lehel mängib punane tint tähtsat osa, mõnelgi kirjatüki all on number kaks oma pea uhkelt rõngasse tõmmanud; sealsamas nurgas konutavad hallitanud teivakannikad ja kondid. Klassitoa vana seinakell aga lööb rahulikult kaksteistkümmend lööki, nagu tahaks ta ütelda: niisugust kolimist olen ma juba palju näinud; minule ei ole see enam uudis, nagu teile, noored sõbrad.

(O. Luts.)

Näidis.

Jäta/va/d — is. tm. kindla kv. oleviku jaatava k. mitm. 3. pööre; oota/va/d — ....

TINGIV KÕNEVIIS.

Vaadelda järgmistes lausetes tingivas kõneviisis esinevaid tegusõnu. Jälgida pööramistabelist tingivat kõneviisi.

1. Kui sa kõnele/ksi/d kõvemini, siis kuule/ksi/d kõike ka tagumistes ridades istujad. 2. Enn ole/ks matkast ka meile kõnel/nud, kui ta ei ole/ks pida/nud koju minema. 3. Kui raskustest ole/ks varem kõnel/dud, siis ole/ksi/me osa/nud neid vältida.

Tingivas kõneviisis oleva tegusõnaga väljendame, et mingi tegevus või olukorras olemine võiks (ei võiks) või oleks (ei oleks) võinud toimuda teatavil tingimusil.

Vaadelda tegusõna *kõnelema* pööramist tingivas kõneviisis.

Isikuline tegumood

Tingiv kõneviis

Olevik

	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) <i>kõnele/ksi/n</i>	} <i>ei kõnele/ks</i>
	2. (sa) <i>kõnele/ksi/d</i>	
	3. (ta) <i>kõnele/ks</i>	
Mitm.	1. (me) <i>kõnele/ksi/me</i>	
	2. (te) <i>kõnele/ksi/te</i>	
	3. (nad) <i>kõnele/ksi/d</i>	

Täisminevik

	Jaatav kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) <i>ole/ksi/n kõnel/nud</i>	} <i>ei ole/ks kõnel/nud</i>
	2. (sa) <i>ole/ksi/d</i> "	
	3. (ta) <i>ole/ks</i> "	

Mitm.	1. (me) <i>ole/ksi/me kõnel/nud</i>	} <i>ei ole/ks kõnel/nud</i>
	2. (te) <i>ole/ksi/te</i> "	
	3. (nad) <i>ole/ksi/d</i> "	

Umbisikuline tegumood

Olevik

Jaatav kõne
kõnel/da/ks

Eitav kõne
ei kõnel/da/ks

Täisminevik

ole/ks kõnel/dud

ei ole/ks kõnel/dud

Tingiva kõneviisi tunnuseks on **-ksi-, -ks.**

Tingivas kõneviisis on tegusõnal 2 ajavormi: olevik ja täisminevik. Täismineviku jaatavas kõnes on ainult *olema* tingivas kõneviisis (**ole/ksi/n kõnel/nud**).

Harjutus 71. Pöörata tingivas kõneviisis *kõnelema* eeskujul *tegelema* (jälgida, missugustes vormides **-l-** ees **-e-** puudub).

Vaadelda, missugustest osadest koosnevad tingiva kõneviisi vormid.

Tegusõna tingivas kõneviisis	Tüvi	Tunnused					Pöörde- lõpud
		Tegu- moe	Tingiva kõne- viisi	Aja		Arvu (mit- muse)	
				Ole- viku	Mine- viku		
<i>kõnele/ksi/n</i>	<i>kõnele-</i>	—	-ksi-	—	—	—	-n
<i>kõnele/ks</i>	<i>kõnele-</i>	—	-ks	—	—	—	—
<i>kõnele/ksi/me</i>	<i>kõnele-</i>	—	-ksi-	—	—	—	-me
<i>kõnele/ksi/d</i>	<i>kõnele-</i>	—	-ksi-	—	—	-d	—
<i>kõnel/da/ks</i>	<i>kõnele-</i>	-da-	-ks	—	—	—	—

Harjutus 72. Jaotada antud tegusõnade vormid osadeks. Töö teha tabelina. Pealkirjaks: *Sõnaosad*.

Istuks, oodataks, kaheldaks, minnaks, lubaksin, istuksite, (nad) kuivaksid, (sa) selgitaksid, ööbiksime, niidaks, lauldaks, oskaksin.

Tingiva kõneviisi puhul peab jälgima, et ei jäetaks ära ainsuse ja mitmuse 1. ja 2. pöörde lõppe (*ma kõnele/ksi/n, sa kõnele/ksi/d, me kõnele/ksi/me, te kõnele/ksi/te* ja mitmuse 3. pöördes mitmuse tunnust **-d** (*nad kõnele/ksi/d*).

Mitmuse 3. pöördel on pärast tingiva kõneviisi tunnust **-ksi** ainult mitmuse tunnus **-d** (*nad kõnele/ksi/d*). Sõnaosa **-va** puudub.

Harjutus 73. Koostada lauseid, milles on tarvitatud tegusõnu tingiva kõneviisi oleviku ainsuse ja mitmuse 3. pöördes. Pealkirjaks: *Tingiva kõneviisi oleviku 3. pööre.*

N ä i d i s.

Kui ta ruttaks, jõuaks ta varsti teistele järele. Kui nad ruttaksid, jõuaksid nad varsti teistele järele. Kas Mikk tuleks ka kaasa?

Harjutus 74. Välja kirjutada tingivas kõneviisis esinevad tegusõnade vormid. Kõneviisi tunnus märkida loogakesega. Pealkirjaks: *Tingiv kõneviis.*

Hea ilm.

Väljas sajab vihma ja väike Ants ei saa õue. Ta vaatab aknast välja ja arutab seejuures: „Küll oleks hea, kui keegi teeks niisuguse masina, millega saaks ilusat ilma teha. Ma ajaksin sellega alati pilved minema. Siis ei tuleks toas istuda. Saaksime iga päev väljas mängida. Vihma laseksin sadada ainult öösiti.”

Vanaema kuuleb seda juttu ja ütleb:

„Antsuke hüppaks, mängiks ja jookseks siis küll iga päev õues. Aga varsti tuleks sinu juurde inimesi, kes ütlesid, et ei tea, miks see Antsuke ei anna neile head ilma. Nii ei saaks onu Anton täna kuivalt koju, sest ta vahetus lõpetab töö öösel. Isa tuleb homme pimedas rongilt ja saaks märjaks. Palju raudteelasi peaks samuti ühtelugu vihma käes töötama. Mis sa arvad, kui laseksime sel vihmil ikka vahel päeval ka sadada?”

KÄSKIV KÕNEVIIS.

Vaadelda järgmistes lausetes käskivas kõneviisis esinevaid tegusõnu ja pööramistabelist käskivat kõneviisi.

1. Nüüd hüppa sina! 2. Vello hüpa/ku teisena! 3. Te hüpa/ke vahel ka kolmikut! 4. Nemad hüpa/ku veel paar korda! 5. Är/ge hüpa/ke kõval maapinnal! 6. Hüpa/ta/gu ka kõrgust!

Käskiv kõneviis väljendab käsku, soovi või keeldu.

Vaadelda tegusõna *hüppama* pööramist käskivas kõneviisis.

Isikuline tegumood

Käskiv kõneviis

Olevik

	Jaata v kõne	Eitav kõne
Ains.	1. — (puudub)	— (puudub)
	2. (sa) hüppa	ära hüppa
	3. (ta) hüpa/ku	är/gu hüpa/ku
Mitm.	1. (me) hüpa/ke/m	är/ge/m hüpa/ke/m
	2. (te) hüpa/ke	är/ge hüpa/ke
	3. (nad) hüpa/ku	är/gu hüpa/ku

Umbisikuline tegumood

Olevik

Jaata v kõne	Eitav kõne
hüpa/ta/gu	är/gu hüpa/ta/gu

Käskiva kõneviisi tunnuseks on **-ku** (*hüpa/ku*), **-gu** (*õppi/gu*), **-ke** (*hüpa/ke*), **-ge** (*õppi/ge*). Oleviku ainsuse 2. pöördel tunnus *puudub*, on ainult tüvi — (*hüppa*, *õpi*).

Käskival kõneviisisil on ainult 1 ajavorm — olevik. Oleviku ainsuse 1. pööre käskivas kõneviisis *puudub*.

Harjutus 75. Pöörata käskivas kõneviisis *hüppama* eeskujul *hakkama* (jälgida astmevaheldust).

Harjutus 76. Märkida antud sõnade osad nii nagu näidises. Pealkirjaks: *Sõnaosad*.

1. Alake, räägi, ärge ronige, süüdakem, kündku, ärgem müra- gem, võta, seletatagu, ära too, ärgu rutatagu.

2. Arendaksime, julgevad, näitab, kirjutatakse, tõime.

Näidis.

hüpa

↓

tüvi

-ke

↓

käskiva kv.
tunnus

-m

↓

mitm. 1. p.
lõpp

är

↓

tüvi

-gu

↓

käskiva kv.
tunnus

hüpa

↓

tüvi

-ku

↓

käskiva kv.
tunnus

KAUDNE KÕNEVIIS.

Vaadelda järgmistes lausetes kaudses kõneviisis esinevaid tegusõnu. Jälgida pööramistabelist kaudset kõneviisi.

Tiiu kodus õmmeldavat kõik vajalik ise. Ka Tiiu õmblevat juba üsna hästi. Selle põlle, mida ta praegu kannab, olevat ta ise õmmelnud. Põllest suuremaid esemeid ta siiski veel ei olevat õmmelnud.

Kaudne kõneviis näitab, et tegevuses või olukorras olemises ei olda kindel. Andmed on saadud kaudsel teel, teiste käest.

Vaadelda tegusõna *õmblema* pööramist kaudses kõneviisis.

Isikuline tegumood

Kaudne kõneviis.

Olevik

	Jaata v kõne	Eitav kõne
Ains.	1. (ma) <i>õmble/vat</i>	} <i>ei õmble/vat</i>
	2. (sa) "	
	3. (ta) "	

Mütm.	1. (me) õmble/vat	}	ei õmble/vat
	2. (te) "		
	3. (nad) "		

Täisminevik

	Jaata v kõne		Eitav kõne
Ains.	1. (ma) ole/vat õmmel/nud	}	ei ole/vat õmmel/nud
	2. (sa) " "		
	3. (ta) " "		
Mütm.	1. (me) ole/vat õmmel/nud	}	
	2. (te) " "		
	3. (nad) " "		

Umbisikuline tegumood

Olevik

Jaata v kõne	Eitav kõne
õmmel/da/vat	ei õmmel/da/vat

Täisminevik

ole/vat õmmel/d/ud	ei ole/vat õmmel/d/ud
--------------------	-----------------------

Kaudse kõneviisi tunnuseks on -vat.

Kaudses kõneviisis on tegusõnal 2 ajavormi: olevik ja täisminevik. Täismineviku jaatavas kõnes pöramisel on ainult olema kaudses kõneviisis.

Kaudses kõneviisis puuduvad aegade (oleviku, mineviku), arvu (mitmuse) tunnused ja pöördelõpud.

Kaudse kõneviisi täisminevikku tarvitatakse rahvakeeles sageli ilma sõnata olevat.

Näiteks.

Uhes talus elanud kord vaeslaps. Rasket tööd olnud palju, head sõna ei sugugi, nagu vaeslaste elus ikka.

Uhel laupäeva õhtul mindud sauna. Ei saanud vaeslaps ise vihelda, pidanud perenaist, perenaise tütart ja muid vihtlema ja pesema. Kui teised ära läinud, alles siis tulnud vihtlemiskord vaeslapse kätte.

Harjutus 77. Pöörata kaudses kõneviisis *õmblema* eeskujul *võrdlema* (jälgida astmevaheldust).

Harjutus 78. Kriipsutada alla kaudses kõneviisis esinevad tegusõna vormid. Kaudse kõneviisi tunnus märkida loogakesega. Pealkirjaks: *Kaudne kõneviis*.

Tõnu olevat olnud enne koolitulekut nõrga kehaehitusega ja seejuures lisaks veel väga ära hellitatud. Suvelgi olevat ta käinud villastes sukkades. Joosta ei olevat tal lubatud — ajavat enese higiseks, külmetavat ja jäävat haigeks. Vett, ja sedagi soojendatult, olevat ta saanud katsuda ainult pesukaunist. Kõigist poisse huvitavaist mängudest olevat ta pidanud eemale jääma.

Nüüd aga ei tuntavat Tõnut enam äragi. Kõndivat sirgelt, nohu-kõha ei kartvat rohkem kui teised lapsed, mõistvat ujuda, suusatavat päris hästi ja mängudes olevat isegi mõnest osavam. Endine Tõnu olevat muutund hoopis uueks Tõnuks.

Kuidas 5 aastaga niisugune suur muudatus võis juhtuda? Mida teie arvate?

Vaadelda ja võrrelda kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöoret ja kaudset kõneviisi.

Teostada niisamasugune võrdlus teiste tegusõnadega. Pealkirjaks: *Kindla ja kaudse kõneviisi võrdlemine*.

Kindla kõneviisi olevik	Kaudse kõneviisi olevik
(nad) too/ va /d	(ma, sa, ta jne.) too/ vat
kirjuta/ va /d	kirjuta/ vat
muuda/ va /d	muut/ vat
kõnele/ va /d	kõnele/ vat
õpi/ va /d	õppi/ vat
hakka/ va /d	hakka/ vat
õmble/ va /d	õmble/ vat

Harjutus 79. Kirjutada lauseid, milles esineb tegusõnu kaudse kõneviisi olevikus ja kindla kõneviisi oleviku jaatava kõne mitmuse 3. pöördes. Tunnustele tõmmata loogake alla. Pealkirjaks: *Kaudne ja kindel kõneviis*.

Näidis.

Helle õde õppivat (kaudne kv.) ülikoolis. Meie klassis õpivad (kindel kv.) Malle ja Vilma kõige paremini.

Harjutus 80. Kirjutada sisule vastavalt sõnade lõppu puuduv -vad või -vat.

1. Meie noored naturalistid toida..... elavnurgas loomi, kasta..... lilli, vaatle..... loomi ja taimi, korralda..... mitmesuguseid huvitavaid katseid, registreeri..... nähtu ja õpi..... nii loodust tegelikult tundma ning ümber kujundama. 2. Toalille begooniat saada..... paljundada ka lehest: võeta..... begoonia leht, lõigata..... lehesooned mõnest kohast läbi, aseta..... see niiskele liivale ja kaeta..... klaaskupliga; mõne aja möödudes hakka..... leht juurduma ja võsundeid kasvatama. 3. Meie akvaariumides ela..... ka labateod. Nad tarvita..... toiduks vetikaid ja hoia..... nii akvaariumide seinad puhtad. 4. Akvaariumides kasva..... meil vesikatkid. Nad erita..... valguse käes hapnikku ja rikasta..... nii vett hapnikuga, mida kalad vaja..... hingamiseks. 5. Kuulsin Kallet rääki....., et ta ehita..... akvaariumide vee õhustamiseks erilise õhupumba, mida pane..... käima väike elektrimootor. 6. Varsti korralda..... noored naturalistid viktoriini. Viktoriinil anta..... rida küsimusi loodusteaduse alalt. See, kes neist kõige kiiremini kõige enam õigesti ära vasta....., saa..... auhinnaks raamatu „Taimede elu“.

6. Pöördelised vormid.

Harjutus 81. Pöörata pööramistabelit kasutades eelmiste näidiste eeskujul tegusõna *elama* kõigis isikulise ja umbisikulise tegumoe kõneviisides.

Tegusõna pööramisel (isikulise või umbisikulise tegumoe kindla, tingiva, käskiva või kaudse kõneviisi oleviku või mineviku jaatava või eitava kõne üksuse või mitmuse 1., 2. või 3. pöördes) saadavaid vorme nimetatakse tegusõna pöördelisteks vormideks.

Harjutus 82. Leida lausetes öeldised. Määrata (suuliselt) tegumood, kõneviis, aeg, kõne, arv ja pööre.

Kõnelev paberitükk.

Kord vedeles klassi põrandal paberitükk. Keegi õpilastest ei märganud paberitükki. Õpetaja aga märkas seda kohe. Kui ta tükk aega oli vaadanud paberitüki poole, lausus ta lastele:

„Olge õige vagusi ja kuulake, mis see paberitükk meile kõneleb!“

Lapsed kuulatasid. Nad olid nii vait, et oleks võidud hiire jooksmistki kuulda. Kuid paberitükk püsis oma paigal ja keegi ei kuulnud teda midagi ütlevat. Õpetaja aga vaatas küsivalt lastele silmi.

Lõpuks tõusis Ene pingilt. Vaikselt astus ta paberitüki juurde. Ta võttis selle üles ja viis paberikorvi.

„Noh, mis nüüd?“ küsis õpetaja.

„Ma kuulsin, mis paberitükk meile lausus,“ vastas Ene.

Lapsed puhkesid naerma. Korraga teadsid nad kõik, mis paberitükk ütles.

Oeldiseks on tegusõna pöördelised vormid.

Harjutus 83. Asetada antud tekstis kindlas kõneviisis esinevad tegusõnad tingivasse, siis käskivasse ja seejärel kaudsesse kõneviisi.

Tingivat kõneviisi alustada lausega: *Kui neil oleks elekter majas, siis .....*, käskivat kõneviisi — *Neil on elekter majas! Nad kasutagu .....*, kaudset kõneviisi — *Neil olevat elekter majas. Nad .....*

Muudetud sõnadele tõmmata joon alla.

Neil on elekter majas. Nad kasutavad külmutuskappi, kühvetavad ja keedavad elektripliidil, saevad puid elektrisaega, pum-pavad vett elektrimootoriga, õmblevad elektri-õmblusmasinaga, pesevad pesu pesumasinaga, triigivad elektritriikrauaga, kõrval-davad tolmu tolmuimejaga, puhastavad põrandaid poonimismasi-naga. Õhtul töötavad nad elektrivalgel, kuulavad raadiot ja vaatavad televisioonisaateid.

7. Käändelised vormid.

Peale pöördeliste vormide on tegusõnal veel **käändelised vormid**, mis ei pöördu ja millest enamik käändub (täielikult või osaliselt).

Vaadelda pöörastabelist isikulise ja umbisikulise tegumoe käändelisi vorme.

Vaadelda tegusõnade käändeliste vormide kasutamist lauseis.

Isikulise tegumoe käändelised vormid.

1. **ma-tegevusnimi**. Hakkasin ajalugu õppima. Raivo käib pioneeride majas viulimängu õppimas. Tulime õppimast. Ära jäta kunagi midagi õppimata! (*Teistes käänetes ei käändu.*)

2. **da-tegevusnimi**. Kavatsen arstiks õppida. Veetsin õhtu-pooliku õppides. (*Teistes käänetes ei käändu.*)

3. **v-kesksõna** (oleviku kesksõna). See õppiv laps oli Aili õde. Joonistan õppiva lapse. Ära sega õppivat last! Tegin õppivast lapsest ülesvõtte. (*Käänatav kõigis käändeis.*)

4. **nud-kesksõna** (mineviku kesksõna). Tehas vajas õppinud töölisi. Noored saavutasid õppinud tööliste juhtimisel häid tulemusi. (*Ei käändu.*)

Umbisikulise tegumoe käändelised vormid.

1. **ma-tegevusnimi**. Minu arvates pidi täna näidendit õpita ma. (*Ei käändu.*)

2. **tav-kesksõna** (oleviku kesksõna). Õpita v näidend oli kolmevaatuslik. Õpita va näidendi jaoks vajame metsadekoratsioone. Ma lugesin eile koolis õpita vat näidendit. Õpita va s näidendis on peategelaseks pioneer. (*Käänatav kõigis käändeis.*)

3. **tud-kesksõna** (mineviku kesksõna). Möödunud aastal õpitu d luuletus oli kõigil meeles. Selle õpitu d luuletuse autoriks on V. Majakovski. Kordasime õpitu d luuletusi. (*Ei käändu.*)

TEGEVUSNIMED.

ma-tegevusnimi

Vaadelda *ma-tegevusnime* lauseis (tunnus on trükitud jämen-datult).

Pane tähele, mis *ma* sulle ütlen: sa pead homme enne koitu üles tõus **ma**, valge hobuse tallist ja mõned tugevad köied ühes kaasa võt **ma**, siis heinakupjale mine **ma**, kuhja köitega ümbert kinni köit **ma**, ja valge hobuse köite otsa raken-da **ma**.

(*Fr. R. Kreutzwald.*)

ma-tegevusnimi (*kirjuta/ma, tule/ma*) vastab küsimusele *mida tegema?*

ma-tegevusnime tunnuseks on **-ma**.

Tegusõnu esitatakse (suuliselt, kirjalikult) harilikult *ma-tegevusnimes* (*laulma, kuulma, naerma*).

Mõne tegusõna *ma-tegevusnime* tarvitatakse ka umbisikulises tegumoes, näit.: (*peaks*) *õpi/ta/ma*, (*peab*) *tul/da/ma* jne.

Vaadelda *ma-tegevusnime* käändeid.

Juhtus kord, et Pikne alalise valvamise väsimusel kui unekott raskesti *m a g a m a* uinus ja õnnetul viisil oma pilli pähitsi alla *p a n e m a t a* unustas, kus mänguriist ikka seisis.

Vanatühi, kes enamasti igal sammul vaenlase jälil luusis, leidis Pikse *m a g a m a s t*, astus kiki varvul ligemale, võttis pilli magaja kõrvalt maast ja pistis vargasaagiga *l i p p a m a*.

(Fr. R. Kreutzwald.)

Sisseütlev	kirjuta/ ma
Seesütlev	kirjuta/ ma/s
Seestütlev	kirjuta/ ma/st
Ilmaütlev	kirjuta/ ma/ta

da-tegevusnimi

Vaadelda *da-tegevusnime* järgnevas lauses (tunnused on trükitud jämendatult).

Kui ometi aega oleks koplis *i s t u da*, Atu meisterdatud loomikarjata *da*, lehma lüps *ta*, sõnne sarvipidi kokku lasta *ta*, hobuseid *j o o k s u t a da* ja talveks neile heina teha.

(A. H. Tammsaare.)

da-tegevusnimi vastab küsimusele *mida teha?*

da-tegevusnime tunnuseks on **-da**, (*istu/da*), **-ta** (*lüps/ta*), **-a** (*teh/a*).

Vaadelda *da-tegevusnime* seesütlevat käänat (*desvormi*).

Varsti on aga terve kari lapsi õues, kõigil riided kõrgele üles kääritud ja sulistavad seal *n a e r. des* ja kilga *tes*, pater *da-des* soojas vihmavees.

(E. Särgava.)

Osast.	tööta/ da ,	hüpa/ ta ,	teh/ a
Seesütl.	tööta/ de/s ,	hüpa/ te/s ,	teh/ e/s

Seesütleavas käändes *da*-tegevusnime tunnus *-da*, *-ta*, *-a* muutub *-de-*, *-te-*, *-e-ks*.

Harjutus 84. Leida lugemikust ja moodustada ise lauseid, milles oleks tegusõnu *ma-* ja *da*-tegevusnimes (ka käänetes).

KESKSÕNAD.

Vaadelda kesksõnade liigitamist.

Kesksõnad	Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
Oleviku kesksõna <i>v-</i> ja <i>tav</i> -kesksõna	õppiv (laps)	õpitav (laul)
Mineviku kesk- sõna (<i>nud-</i> , <i>tud-</i> kesksõna)	a) ei (on, ei ole, oli, ei olnud, oleks jne.) õppinud b) õppinud (tööline);	a) ei (on, ei ole, oli, ei olnud, olevat jne.) õpitud b) õpitud (reegel);

v- ja *tav*-kesksõna.

(Oleviku kesksõnad.)

Vaadelda *v-* ja *tav*-kesksõna tunnuseid.

	Isikuline tegemood	Umbisikuline tegemood
valima	vali/ v	vali/ tav
mängima	mängi/ v	mängi/ tav
niitma	niite/ v	niide/ tav
sööma	söö/ v	söö/ dav
võrdlema	võrdle/ v	võrrel/ dav

v-kesksõna tunnuseks on **-v**, *tav*-kesksõna tunnuseks on **-tav** või **-dav**.

Vaadelda v- ja tav-kesksõnu lauseis.

1. Soe, paitav, sügavale rõivastesse imbuv augustisadu leotab maad, mis lõhnab tugevasti musta mulla ja paksu pehme karusambla järele. 2. Sinakasvalged krohvseinad näivad ruutudest sisse tungivas päikeses pimestavalt hõõguvat, ja kui lasta pilku nende helendaval, veidi konarlikul pinnal ringikäia, tekib tunne, nagu oleksid nad kindlasti soojad ning pehmed nagu elav ihu. 3. Umberringi on väga vaikne: ainult üsna harva kuulduv siit kui sealt avatavate ning suletavate hoovivärvate käginat ja tuules lõnksumate õhuakende heledaid lõksatusi.

(A. Jakobson.)

v- ja tav-kesksõnu kasutatakse omadussõna tähenduses, näit.: **paitav** (*missugune?*) **sadu**, **avatav** (*missugune?*) **hoovivärvav**.

Vaadelda v-kesksõna käänamist koos nimisõnaga. Käänata selleks peakäändeis *lehviv lipp*.

Harjutus 85. Moodustada lauseid, milles v- või tav-kesksõna (mitmesugustes käänetes) on omadussõna tähenduses nimisõna ees. Pealkirjaks: v- ja tav-kesksõna.

Näidis.

Isa töötas **ehitatava** (*missuguse?*) **koolimaja** ja juures. Vaatlesime **töötavat** (*missugust?*) **masinat**.

Võrrelda kindla kõneviisi oleviku jaatava kõne mitmuse 3. pööret, kaudset kõneviisi ning v- ja tav-kesksõna ainsuse osastavat.

Kindla kõneviisi olevik	Kaudne kõneviis	v- ja tav-kesksõna ainsuse osastavas
Nad laulavad (mida teevad?) kooris.	Nad laulvat (mida tegevat?) hästi.	Vaatlesime laulvat (missugust?) lindu.
Mehed kaevavad kraavi.	Siia (mida tehtavat?) kaevatavat kraav.	Mõõtsime kaevatavat kraavi.
Õpilased lahendavad ülesannet.	Sina lahendavat ülesanded alati õigesti.	Kontrollisin lahendatavat ülesannet.

Kindlas kõneviisis on -vad.	Kaudse kõneviisi lõ- pus on -vat.	v- ja tav-kesksõna ainsuse osastavas käändes nimisõna ees — lõpus -vat.
--------------------------------	--------------------------------------	--

Harjutus 86. Kirjutada poolikute sõnade lõppu -vad või -vat.

I

1. Pioneeritöös oli kõikjal tunda vanempioneerijuhhi juhti..... ja organiseeri..... kätt. 2. Varsti saabu..... kaunid talvepäevad, mis võimalda..... meil tegelda talispordiga. 3. Kuulsin, et rong välju..... kell 20.10 ja saabu..... Tartu kell 02.13. 4. Kirjutasin korda..... harjutust. 5. Pioneer abistas jaama rutta..... ja rasket pakki kand..... vanakest. 6. Koolis lapsed loe....., kirjuta....., jutusta....., joonista....., arvuta....., laula..... ja võimle...... 7. Ta ole..... väga mitmekülgne inimene: oska..... nelja keelt, mängi..... hästi viiulit, mõist..... maalida, kirjuta..... ka luuletusi, tegele..... kergejõustikuga ja harrasta..... malemängu. 8. Nimetada Eesti NSV-st kolm laevatata..... jõge! 9. Nägime sammu..... ekskavaatorit. 10. Rõõm oli paraadil vaadata julgelt marssi..... elurõõmsat õppi..... noorust.

II

1. Vabrikud tooda..... üha enam kaupu, suurenda..... nende sortimenti ja tõsta..... nii elanikkonna heaolu. 2. Siia ehitata..... ujula ja rajata..... spordiväljak. 3. Õpilased, kes töö valmides seda kontrolli....., tee..... vähem vigu. 4. Vaatlesime päikeses sillerda..... merd, laineil liugle..... purjekat ja selle ümber tiirle..... kajakat. 5. Peeter kõneles, et varsti korraldata..... meil malevõistlus, kuhu kutsuta..... ka naaberkooli meeskond. 6. Matkajad jõua..... mäeseljäandikule, võta..... seljakotid seljast, puhka..... veidi ja hakka..... siis ööbimiseks telki püstitama. 7. Brigadir ole..... öelnud, et täna ei maks..... heinu kuhja panna, sest nad ole..... niisked ja neid tule..... veel kuivatada. 8. Mängi..... lapsed jookse....., kilka..... ja naera....., nii et kogu ümbrus rõkkab. 9. Pildistasin ehitata..... koolimaja, kive tõst..... kraanat ja müüri ladu..... töölist. 10. Homme ilmu..... uus seinaleht, milles kritiseerita..... teravalt neid õpilasi, kes tundi-desse hiline.....

nud- ja tud-kesksõna

(Mineviku kesksõnad.)

Vaadelda *nud-* ja *tud-*kesksõna esinemist lauseis (vana-sõnades).

Küsi selle käest, kes palju on käinud, mitte selle käest, kes kaua on elanud. Ükski tark ei ole taevast tulnud.

Mis täna tehtud, see homme hooletu. Ära karu nahka enne nüli, kui karu ise pole tapetud. Noorelt õpitud, vanalt peetud. Enne mõeldud, pärast tehtud.

Vaadelda *nud-* ja *tud-*kesksõna tunnuseid.

	Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
õppima	õppi/ nud	õpi/ tud
kirjutama	kirjuta/ nud	kirjuta/ tud
laulma	laul/ nud	laul/ dud
naerma	naer/ nud	naer/ dud

nud-kesksõna tunnuseks on **-nud** (õppi/*nud*), *tud-kesksõna* tunnuseks **-tud** (õpi/*tud*), **-dud** (laul/*dud*).

Vaadelda pööramistabelist, missuguste pöördeliste vormide moodustamisel kasutatakse *nud-* ja *tud-*kesksõna. Märkida vihkusse:

*nud-*kesksõna

*nud-*kesksõna abil moodustatakse isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku eitav kõne, täismineviku... jne.

*tud-*kesksõna

*tud-*kesksõna abil moodustatakse umbisikulise tegumoe...

Vaadelda *nud-* ja *tud-*kesksõna esinemist seoses nimisõnaga.

Saabunud (*missugune?*) külaline juhiti direktori juurde. Kogunesime **saabunud** (*missuguse?*) külalise ümber. Tervitame **saabunud** (*missugust?*) külalist viisakalt. **Saabunud** (*missugused?*) külalised soovisid näha meie kooliaeda.

Loetud (*missugune?*) raamat oli huvitav. Andsin **loetud** (*missuguse?*) raamatut Hellele. Lehitsesin **loetud** (*missugust?*) raamatut. Jutustasin koondusel viimati **loetud** (*missugusest?*) raamatust.

nud- ja *tud-*kesksõna kasutatakse lauseis ka omadussõnade tähenduses, näit.: **saabunud** (*missugune?*) külaline; **loetud** (*missugune?*) raamat. Neil puhkudel küsime *missugune?*, mitte *mida tehtud?*

Võrrelda *nud-*kesksõna koos nimisõnaga käänamist *nu-lõpulis*e nimisõna käänamisega.

Ainsus

Nim.	saabu/ nud külaline	saabunu
Omast.	saabu/ nud külalise	saabunu
Osast.	saabu/ nud külalis/ t	saabunu/ t
Sisseütl.	saabu/ nud külali/ sse	saabunu/ sse

jne.

Mitmus

Nim.	saabu/ nud külalise/ d	saabunu/ d
Omast.	saabu/ nud külalis/ te	saabunu/ te
Osast.	saabu/ nud külalisi	saabunu/ id
Sisseütl.	saabu/ nud külalis/ te/sse	saabunu/ te/sse

e. saabunu/**i/sse**

jne.

<i>nud-</i> kesksõna koos nimisõnaga käänamisel ei muutu.	<i>nu-lõpuline</i> nimi- sõna käändub nagu õpik.
--	--

*nud-*kesksõna ei tohi ära segada *nu-lõpulis*e nimisõna mitmuse nimetavaga (*saabu/nu* — *saabu/nu/d*, *surnu* — *sur/nu/d*).

Näiteks.

Saabunud (*missugused?* — *nud-*kesksõna omadussõna tähenduses) külalised juhiti direktori juurde.

Naaberkooli sportlased **olid saabunud** (*nud-*kesksõna enne-mineviku osana).

Saabunud (*kes?* — mitm. nim. sõnast *saabunu*) ütlesid, et nad on matkajad.

Vaadelda ja võrrelda *tud*-kesksõna ja *tu*-lõpulise omadussõna käänamist koos nimisõnaga.

Nim.	saavuta/ tud kiirus	võitmatu armee
O mast.	saavuta/ tud kiiruse	võitmatu armee
O s ast.	saavuta/ tud kiirus/ t	võitmatu/ t armee/ d
Sisseütl.	saavuta/ tud kiiru/ sse	võitmatu/ sse armee/ sse

jne.

<i>tud</i> -kesksõna koos	<i>tu</i> -lõpuline o m a d u s -
nimisõnaga käänamisel	s õ n a k ä ä n d u b
e i m u u t u .	n a g u õ p i k .

Harjutus 87. Kirjutada lünka *t* või *d*.

1. Õnnitlesime autasustatu..... 2. Meie koolis töötavad kaks autasustatu..... õpetajat. 3. Arutasime ühiselt vaadatu..... filmi. 4. Meie linnas ei ole enam ühtki sõjas purunenu..... maja. 5. Külasthan haigestunu..... kaasõpilast. 6. Küsiti ka varem õpitu....., 7. Vastanu..... seati teistele eeskujuks. 8. Seda soostunu..... maad hakkab kolhoos kevadel kraavitama. 9. Külastasime hiljuti kolhoosi vastvalminu..... elektrijaama. 10. Kirjeldasin nähtu..... vennale. 11. Lauldu..... laul tuli publiku soovil korrata. 12. Koondusel korrastasime matkal kogutu..... kivimeid. 13. Kogutu..... materjali oli rohkesti. 14. Tundsin 100 m jooksus esikohale tulnu..... 15. Esimesele kohale tulnu..... kool võitis rändpunalipu. 16. Lahendasime antu..... ülesannet ligi 10 minutit. 17. Saadu..... vastust tuleb alati kontrollida.

Harjutus 88. Kirjutada antud sõnad ainsuse ja mitmuse osastavas. Pealkirjaks: *Osastav*.

Kutsutud külaline; mõõtmatu kaugus; valminud maja; saavutatud võit; purunematu klaas; tuntud teadlane; kadunud raamat; kirjutatud tekst; usaldatud ülesanne; puhkenud õis; kasutatud tööriist; saabunud teade; murdmatu liit; pleekimatu riie; esinenud viga; lõpetatud töö.

N ä i d i s .

Kutsutud külaline

— kutsutud külalist, kutsutud külalisi

mõõtmatu kaugus

— mõõtmatut kaugust, mõõtmatuid kaugusi

jne.

IV. KORDAVAT TEGUSÕNA VORMISTIKUST.

Vaadelda ülevaadet tegusõna vormistikust. Märk $\emptyset$ tähendab tunnuse puudumist.

Pöördelised vormid.

Pöörded $\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ pööre} \quad (\text{lõpud } -n; -me) \\ 2. \text{ pööre} \quad (\text{lõpud } -d; -te) \\ 3. \text{ pööre} \quad (\text{lõpp } \emptyset) \end{array} \right.$

Arvud $\left\{ \begin{array}{l} \text{ainsus} \quad (\text{tunnus } \emptyset) \\ \text{mitmus} \quad (\text{tunnus } -d) \end{array} \right.$

Ajad $\left\{ \begin{array}{l} \text{olevik} \quad (\text{tunnused } -b, -va-; -kse) \\ \text{minevik} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{lihtminevik} \quad (\text{tunnused } -si, -s, -i) \\ \text{täisminevik} \quad (\text{tunnus } \emptyset; \text{olema} \\ \text{olevikus} + \text{nud-}, \\ \text{tud- kesksõna}) \\ \text{enneminevik} \quad (\text{tunnus } \emptyset; \text{olema} \\ \text{lihtminevikus} + \\ \text{nud-}, \text{tud-kesksõna}) \end{array} \right. \end{array} \right.$

Kõneviisid $\left\{ \begin{array}{l} \text{kindel} \quad (\text{tunnus } \emptyset) \\ \text{tingiv} \quad (\text{tunnus } -ksi-, -ks) \\ \text{käskiv} \quad (\text{tunnused } -qu, -ku, -ge, -ke) \\ \text{kaudne} \quad (\text{tunnus } -vat) \end{array} \right.$

Tegumoed $\left\{ \begin{array}{l} \text{isikuline} \quad (\text{tunnus } \emptyset) \\ \text{umbisikuline} \quad (\text{tunnused } -ta-, -da-, -t-, -d-, -a-) \end{array} \right.$

Kõned $\left\{ \begin{array}{l} \text{jaatav} \quad (\text{tunnus } \emptyset) \\ \text{eitav} \quad (\text{tunnus } \emptyset; \text{sõnade } \text{ei}, \text{ära abil}) \end{array} \right.$

Käändelised vormid

Tegevusnimed $\left\{ \begin{array}{l} \text{ma-tegevusnimi} \quad (\text{tunnus } -ma) \\ \text{da-tegevusnimi} \quad (\text{tunnus } -da, -ta, -a, \\ \quad \quad \quad -de-, -te-, -e-) \end{array} \right.$

Kesksõnad $\left\{ \begin{array}{l} \text{oleviku} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{isikulise tegumoe} \\ \quad (\text{tunnus } -v) \quad /v\text{-kesksõna/} \\ \text{umbisikulise tegumoe} \\ \quad (\text{tunnus } -ta/v) \quad /tav\text{-kesksõna/} \end{array} \right. \\ \text{mineviku} \quad \left\{ \begin{array}{l} \text{isikulise tegumoe} \quad (\text{tunnus } -nud) \\ \quad /nud\text{-kesksõna/} \\ \text{umbisikulise tegumoe} \\ \quad (\text{tunnus } -t/ud) \quad /tud\text{-kesksõna/} \end{array} \right. \end{array} \right.$

Harjutus 89. Moodustada antud tegusõnast õpetaja poolt nõutud vorm, näit.: tegusõnast *magama* isikulise tegumoe kindla kõneviisi ennemineviku jaatava kõne ainsuse 3. pööre, tegusõnast *seletama* umbisikulise tegumoe tingiva kõneviisi oleviku jaatav kõne jne.

Harjutus 90. Õelda tegusõnast *küsima* (*avama*) kõik pöordelised vormid ainsuse 3. pöördes ja käändelised vormid.

Harjutus 91. Määrata (osa suuliselt, osa õpetaja määramisel kirjalikult) tegusõnade tegumood, kõneviis, aeg, kõne ja pööre või missuguses käändelises vormis nad on.

1. Varsti on möödunud pool käesolevast õppeaastast. Te saate tunnistused, mis jutustavad sellest, kuidas töötasite ja õppisite. Hea tunnistus näitab seda, et ettenähtud töö on sooritatud hästi ning olete auga täitnud oma kohustused riigi ja rahva ees.

Ees ootab teid puhkus uute rõõmudega, uute sisukate päevadega. Teid on ootamas rõõmsad laulud ja mängud särava näärikuuse ning muheleva näärivana ümber.

Mida kõike teha eeloleval talvevaheajal?

Seda arutatakse praegu kõigis koolides, kõigis pioneerirüh-
mades. Kindlasti kavatsete ühiselt ette võtta mitu pikka suusa-
matka. Tutvute talvise loodusega ja tunnete, kuidas liikumine
valmistab rõõmu ning lisab lihastesse jõudu.

Te võtsite hoolega osa töödest, kui ehitati liuvälja. Talvevahe-
ajal jätkub teil kindlasti aega selle külastamiseks. Korraldage
seal huvitavaid mängu ja võistlusi. Üldse viibige võimalikult
palju värskes õhus.

2. Määrake kindlaks päevad, millal kogunete koolimajas pio-
neerituppa. Seal vestlete raamatuist, mida vahepeal olete lugenud,
arutate suusamatkadel nähtut ja teete plaane järgmisteks päe-
vadeks. Kindlasti planeerige mõnedeks õhtuteks teatrite ja kinode
ühiskülastamisi. Ärge unustage ka korraldamast vestlus-koondusi
vapratest kommunistlikest noortest, loetud raamatuist, nähtud
filmidest ja näidendest. Ärge jätke korraldamata kohtumisi töö-
eesrindlaste, luuletajate, teadlaste, lauljate ja näitlejatega.

Kõik plaanid tuleb koostada hästi läbi mõeldes ja kaaludes.
Ainult siis muutub teie talvevaheaeg sisukaks puhkuseks, millest
iga hetk on pakkunud midagi uut ja rõõmsat.

Näidis.

on möödunud — isik. tm. kindla kv. täismin. jaat. k. ains.
3. p.; käesolevast — isik. tm. v-kesks. ains. seestütl.;

Harjutus 92. Määrata, missuguses pöördelises või käändelises
vormis on järgmised tegusõnad.

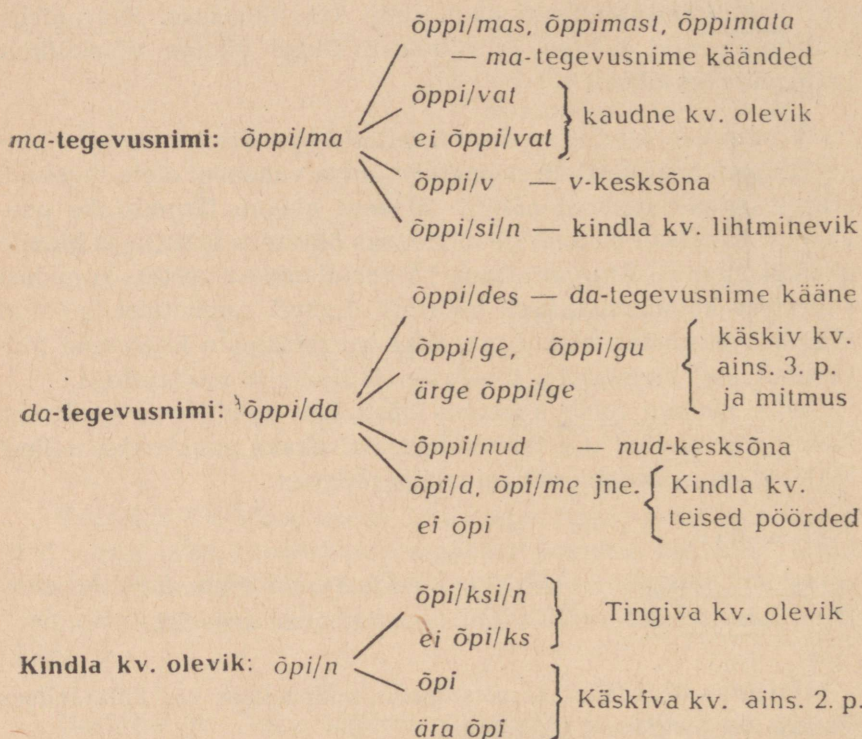
Ei tule, võrreldav, ei kutsutud, kõnelevat, ei sõitnud, muut-
mata, ei oodatavat, ei hakata, olid süttinud, oleksite kündnud, ei
kuuleks, ei olnud toonud, haritagu, ei nähtaks, osanud, ärge
laduge, oli jaotatud, ei olevat peidetud, välditavat, ei olnud põge-
nenud, ärgu niidetagu, ei jooksvat, ületamas.

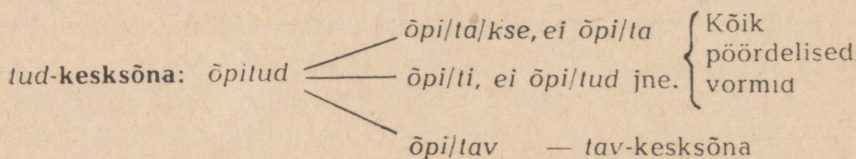
V. TEGUSÕNA PÕHI- JA PEAVORMID.

Vaadelda tegusõna vormide moodustamist.

Isikuline tegumood.

Umbisikuline tegumood

ma-tegevusnimi, *da-tegevusnimi*, isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1. pööre ja *tud-kesksõna* on *tegusõna põhivormid*, sest nad on aluseks tegusõna teiste vormide tuletamisel.

Neile põhivormidele lisaks antakse grammatikais ja õigekeelsuse sõnaraamatuis harilikult veel isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku jaatava kõne 1. pööre, *nud-kesksõna* ja umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik, sest alati ei saa neid põhivormidest tuletada. Nimetatud vormid ja põhivormid koos on tegusõna **peavormid**.

Seega on tegusõna **peavormid**:

- 1) *ma-tegevusnimi*,
- 2) *da-tegevusnimi*,
- 3) **kindla kõneviisi oleviku 1. pööre**,
- 4) **kindla kõneviisi lihtmineviku 1. pööre**,
- 5) *nud-kesksõna*,
- 6) *tud-kesksõna*,
- 7) **umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik (kse-olevik)**.

Neid teades saab kõiki vorme õigesti moodustada.

Harjutus 93. Kirjutada pööramistabelist tegusõnade *õppima* ja *hakkama* peavormid. Põhivormidele tõmmata joon alla.

Näidis.

ma-tegevusnimi: *õppima*, *hakkama*

da-tegevusnimi: *õppida*, *hakata*

jne.

Harjutus 94. Kasutades antud peavorme pöörata (suuliselt) kõigis vormides tegusõnu *sööma* ja *minema*.

Peavormid.

1. *ma-tegevusnimi* — *sööma*   *da-tegevusnimi* — *süüa*

Olevik   Lihtminevik   Kesksõna

Isik. tm.   *söö/n*   *sõi/i/n*   *söö/nud*

Umbisik. tm.   *süü/a/kse*   *söö/d/ud*

2. *minema*, *minna*, *lähen*, *läksin*, *läinud*; *minnakse*, *mindud*.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

(Vastamisel tuua alati näiteid.)

1. Missuguseid sõnu nimetatakse tegusõnadeks?
2. Nimetada ühendtegusõnu, liittegusõnu.
3. Kuidas nimetatakse tegusõna muutmist?
4. Mitu tegumoodi on tegusõnal? Millal neid tarvitatakse?
5. Mitu kõnet on tegusõnal? Kuidas neid moodustatakse?
6. Mitmes arvus ja pöördes esineb tegusõna? Nimetada pöörete lõpud?
7. Mitmes ajas võib tegusõna esineda? Nimetada need.
8. Nimetada lihtmineviku tunnused.
9. Kuidas moodustatakse täis- ja enneminevik?
10. Millega väljendatakse eesti keeles tulevikku?
11. Mitmes kõneviisis võib tegusõna esineda? Nimetada need.
12. Missugustel kõneviisidel on tunnused ja missugused?
13. Nimetada tegusõna käändelised vormid.
14. Nimetada tegevusnimed ja nende tunnused.
15. Nimetada kesksõnad ja nende tunnused.

VI. TEGUSÕNADE PÖÖRAMINE.

1. Üldisi aluseid.

Nagu käandsõnad käänamisel jagatakse tegusõnad pööramisel kahte suurde rühma: *astmevahelduseta* tegusõnad ja *astmevahelduslikud* tegusõnad.

Meenutada, missuguste tegusõna vormide vaatlemisel saab otsustada, kas tegusõna on *astmevahelduseta* või *astmevahelduslik*.

Harjutus 95 (kordav). Moodustada antud tegusõnadest näidises nõutud vormid ja märkida, kas astmevaheldus esineb või mitte. Sisehäälikuile tõmmata loogake alla.

Ehitama, ruttama, pöörama, kõlama, kõnelema, töötama, lõpema, kuivama, viima, võrdlema, siduma, kasutama, algama, lisama, harjuma, kiitma, istuma, sadama, väsima, arendama.

Näidis.

<i>ma</i> -tegevus-nimi	<i>da</i> -tegevus-nimi	Kindla kv. oleviku 1. pööre (<i>mida teen?</i>)	Järeldus
elama	elada	elan	a — ta
õppima	õppida	õpin	a — ga

Harjutus 96 (kordav). Leida 10 astmevahelduslikku ja 10 astmevahelduseta tegusõna. Kirjutada nad tulpadesse.

Harjutus 97 (kordav). Leida katkendis esinevate tegusõnade hulgast astmevahelduslikud tegusõnad. Nimetada nad.

Ta oli nüüd juba mitu korda viimase jõu kokku võtnud ja mitu korda juba lumme kukkunud. Ta randmed hakkasid külmetama. Ema, sa armastad mind! Ma kohe tunnen, kuidas sa mind armastad! Sa armastad meid, oma lapsi! Tule, aita mind! Ja heideldes üksinda keset lagedat välja tuisuga, teadmata enam, kuhu minna, meenus Miinale pilt tollest ööst, mil ta vend Juhan Mandžuriast tuppa astus ja ema voodi ees seisatas, võtmata peast oma karvamütsi, mis ulatus tal peaaegu lakke. Miina magas ema selja taga — kui soe oli seal magada — ja nägi, kuidas ema asemelt tõusis ning käed ümber Juhani kaela põimis. Täna hommikul oli veel ilus ilm ja Juhan läks Rüngale onu juurde. Aga kui see venna suur müts oleks siin, topiks ta oma käed selle põhja, varjaks sellega oma näo ja jääks magama!

Kui oleks natukenegi tuulevarju!

Miina oli väsinud. Ta istus sügavasse lume sisse maha ja mõtles, et siin läheduses peaks olema lubjaahi. Leiaks ta selle üles! Leiaks ta üles sellegi koha, kus Jüri ükskord teravate päevidega maakamarat lõhkus. Lume sees oligi vaiksem. Veel sügavamale, ja on veelgi vaiksem! Ning pugedes ikka sügavamale ja sügavamale lume sisse, tuli talle meelde seegi, kuidas ta tookord üle põllu oli tulnud, veepudel käes ja meel rahulolematu, et vari ta eel nii lühikesena tatsas.

(E. Krusten.)

2. Astmevahelduseta tegusõnade pööramine.

Nii astmevahelduseta kui ka astmevahelduslikud tegusõnad jaotatakse selle järgi, kuidas neid pööratakse, omakorda rühmade sse. Samasse rühma kuuluvad sõnad pöörduvad ühteviisi (põhiliselt). Seepärast õpitakse igast rühmast ligemalt tundma ainult ühe sõna pööramist. Niisugust sõna nimetatakse tüüpsõnaks.

Kõik sõnad, mis pööratakse nii nagu tüüpsõna, moodustavad tüüpkonna.

Selleks et kindlaks määrata, missuguse tüüpsõna järgi antud tegusõna pööratakse, tuleb:

1. määrata, kas tegusõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta;

2. astmevahelduslikel tegusõnadel võrrelda *da*-tegevusnime ja kindla kõneviisi oleviku 1. pöörde astet;

3. määrata tegusõna tüvi, selle silpide arv ja missugune häälik on tüve lõpus.

Tüüpsõnu tundma õppides jälgime esijoonest tegusõna peavorme, sest nendes ilmneb kõik oluline ja nende alusel moodustatakse ülejäänud vormid.

Meenutada tegusõnade peavorme.

Harjutus 98. Iseloomustada antud tegusõnu.

Lakkama, lükkuma, lakkuma, muutma, muutuma, küsima, hukkuma, hukkama, jooma, viima, taastama, laastama, võitlema, imetlema, muhelema, laduma, hüüdma, abistama.

Näidis.

lakka/ma — lakata — lakkan

1. astmevahelduslik (vältevaheldus);
2. *da*-tegevusnimi nõrgas, oleviku 1. p. tugevas astmes;
3. tüvi 2-silbiline, lõpus *-a* (*a*-tüveline).

lükku/ma — lükkuda — lükkun

1. astmevahelduseta;
2. tüvi 2-silbiline, lõpus *-u* (*u*-tüveline).

TOOMA—KÄIMA—TUUP

Vaadelda tegusõnade *tooma*, *käima* peavorme.

	Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
<i>ma</i> -tegevusnimi	<i>too/ma, käi/ma</i>	
<i>da</i> -tegevusnimi	<i>tuu/a, käi/a</i>	
Kindla kv. olevik	<i>too/n, käi/n</i>	<i>tuu/a/kse, käi/a/kse</i>
lihtminevik	<i>tõ/i/n, käi/si/n</i>	
Mineviku kesksõna	<i>too/nud, käi/nud</i>	<i>too/d/ud, käi/d/ud</i>

Märkus. Sisehäälikute vaheldust *too/ma — tuu/a — tõ/i/n* ei loeta astmevahelduseks.

Nagu tooma, käima pööratakse *jooma, looma, pooma (poosin), sööma, lööma, saama (saada, saadakse), keema (keeda, keesin, keedakse), jääma (jääda, jäädakse), viima (viisin), müüma (müüsin), võima (võida, võidakse), näima (näida, näidakse), treima (treida, treitud erandlikult, treitakse) jt.*

Tooma—*käima*-tüüpi tegusõnad on astmevahelduse ta. -ma ees on neil ülipikk või kaksiktäishäälik.

Mõnedes *tooma*-tüüpi tegusõnades esineb täishäälikute vaheldus:

<i>too/ma</i>	<i>tuu/a</i>	<i>tõ/i/n</i>
<i>söö/ma</i>	<i>süü/a</i>	<i>sõ/i/n</i>

Nimetada veel *tooma*-tüüpi tegusõnu, milles täishäälikud pööramisel vahelduvad.

Vaadelda *tooma*—*käima*-tüüpi sõnade **da**-tegevusnime tunnust. Jätkata näidete esitamist.

da-tegevusnimi

tunnus -a	tunnus -da
tuu/a	saa/da
käi/a	trei/da
jne.	jne.

Tooma—*käima*-tüüpi sõnade **da**-tegevusnime tunnuseks on **-a** või **-da**.

Tooma—*käima*-tüüpi sõnade **kse**-olevik moodustatakse erandlikult **da**-tegevusnime järgi.

da-tegevusnimi	kse-olevik
tuu/a	tuu/a/kse
käi/a	käi/a/kse
saa/da	saa/da/kse

Erandid:

trei/da	trei/ta/kse
kae/da (= vaadata)	kae/ta/kse

Kui **da**-tegevusnime tunnuseks on ainult **-a**, siis puudub **-d** ka **kse**-olevikus (umbisik. tm. kindla kõneviisi oleviku jaatavas kõnes).

Harjutus 99. Asetada sulgudes antud sõnad umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

1. Liha (sööma), nahk (müüma), kondid ei kõlba koertelegi? (Lina.) 2. Punaselt (viima), mustalt (tooma)? (Süsi.) 3. Surnud (tooma) koju, mees (pooma) üles? (Jahisaak ja püss.) 4. Õhtul toodi teade, et ekskursiooniks auto ikka (saama). 5. Metsatukas (lööma) telk üles ja (jääma) öömajale, (tooma) kolhoosist piima, (jooma) ja (sööma). 6. Kõik rõõmustavad, kui (saama) teada, et (võima) minna ujuma. 7. Mere ääres (jääma) päikesepaistele lamama ja lausa (keema) kuumal liival. 8. Pärast suplemist (näima) hoopis värsketena. 9. Kui (saama) teada, et (tooma) pall, (jääma) kohale. 10. (Looma) kohe kaks meeskonda ja (lööma) mitu tundi jalgpalli. 11. Teistele (viima) ka teade, et kioskis (müüma) kohalike vaadetega postkaarte. 12. Ilusa ilmaga (võima) Munamäe tornist näha Pihkvat.

Välja arvatud kindla kõneviisi oleviku jaatav kõne, moodustatakse kõik teised *tooma—käima*-tüüpi sõnade umbisikulise tegumoe vormid (seega ka kindla kõneviisi oleviku eita v k õ n e) *tud*-kesksõna põhjal. Näit.

too/d/ud	ei too/da	on too/d/ud
käi/d/ud	ei käi/da	käi/da/vat
saa/d/ud	ei saa/da	saa/da/kse
trei/t/ud	ei trei/ta	on trei/t/ud

Harjutus 100. Asetada sulgudes antud sõnad nõutavasse umbisikulise tegumoe vormi.

1. Mis on juhtunud, et enam ei (käima) ujumas ega (lööma) õhtuti palli? 2. Völl (treima — *kaudne kv.*) valmis ja alles siis (jääma — *kaudne kv.*) õhtule. 3. Kui ei (looma) töötamiseks korralikke tingimusi, siis ei (saama) ka häid tulemusi nõuda. 4. Miks ei (viima) läbiloetud raamatud tagasi kogusse ja ei (tooma) sealt uusi? 5. Kui see mais (viima — *tingiv kv.*) näitusele, siis (saama — *ting. kv.*) kindlasti auhind. 6. (Treima — *tud-kesksõna*) võlle oli vajalikul hulgal. 7. Kotte täna ära ei (viima — *lihtm.*), sest ei (saama) autot. 8. Kas te tunnete (sööma — *tav-kesks.*) seeni? 9. Tehases olles (jääma — *kindla kv. olevik*) huviga vaatama, kuidas esemeid kiirmeetodil (treima). 10. Kõneldes ei (sööma) ega (jooma). 11. Õppimiseks on (looma) kõigile soodsad võimalused.

12. Kahju, et teie töökojas ei (treima). 13. Miks (saama) teadet ei (võima) meile varem teatada? 14. Suvel (käima — *kindla kv. olevik*) sagedasti suplemas. 15. (Lööma — *käskiv kv.*) kaaned naeltega kinni ja (viima) kastid puukuuri.

Vaadelda *tooma—käima-tüüpi* sõnade isikulise tegumoe *kindla kv. lihtminevikku*.

löö/ma	tõ/i/n
kee/ma	lõ/i/n
käi/ma	kee/si/n
too/ma	käi/si/n

Tooma—käima-tüüpi sõnadel on lihtmineviku tunnus *-i* (*tõ/i/n*) või *-si-, -s* (*käi/si/n, käi/s*).

Rühmitada *tooma—käima-tüüpi* sõnad lihtmineviku tunnuse järgi 2 gruppi.

Lihtmineviku tunnus *-i*: *tooma, ...*

Lihtmineviku tunnus *-si-, -s*: *keema, ...*

Mõnedes sõnades, nagu *käima, viima* ja *müüma*, eksitakse *da-tegevusnime* ning *tegijanime* (*ja-liitelise nimisõna*) vormides.

Võrdle:

<i>da-tegevusnimi</i>	<i>Tegijanimi</i>
käi/a (<i>mida teha?</i>)	käi/ja (<i>kes?</i>)
vii/a	vii/ja
müü/a	müü/ja

Harjutus 101. Asetada lünka kas *tegijanime* tunnus *-ja* või *da-tegevusnime* tunnus *-a*.

1. Siin saab süü....., siin saab juu....., siin saab vändra polkat lüü..... (Rahvalaulust.) 2. Ta on meie klassis õppevahendite too..... ja vii..... 3. „Kuhu see pakk tuleb vii.....?“ 4. Laagris saime hästi süü..... ja palju piima juu..... 5. Kuna poiss on tubli käi....., (*kes?*) suudab ta selle maa küll ära käi..... 6. „Müü....., palun, kas see plakat on müü.....? 7. Teate vii..... pistis jooksmas, et teadet kiiremini kohale vii..... 8. Mitu kilomeetrit tuleb meil veel käi.....? 9. Tema ongi auhinna saa..... 10. Tiia ja Miia, aidake pakid tuppas vii.....! 11. Teekäi..... istus käia juurde pakule.

MUUTUMA-TUUP

Vaadelda tegusõna *muutuma* peavorme.

	<i>muutu/ma</i>	<i>muutu/da</i>	
	Olevik	Lihtminevik	Keks sõna
Isikul.	<i>muutu/n</i>	<i>muutu/si/n</i>	<i>muutu/nud</i>
Umbisikul.	<i>muutu/ta/kse</i>		<i>muutu/t/ud</i>

Nagu *muutuma* pööratakse: *puutuma, töötama, taastama, vaikima, leotama, ööbima, loobuma, koondama, hääldama, hõõrduma, ilmuma, jälgima, langema, kanduma, võrduma, lõhkema, juhtuma, ripnema, rappuma, võppuma, süttima, vettima, kattuma, pettuma, mattuma, hukkuma, lükkuma, taotlema, loetlema, julgema, (umbis. tm. julgetakse e. juletakse, julgetud e. juletud) jne.*

K ü s i m u s. Missugune tähenduslik vahe on sõnadel *hukkuma* — *hukkama* (ei kuulu *muutuma*-tüüpi)?

Muutuma-tüüpi kuuluvad a s t m e v a h e l d u s e t a tegusõnad, mille tüvi on kahesilbiline ja III vältes.

Harjutus 102. Leida, missugused antud sõnadest pööratakse nagu sõna *muutuma*. Kirjutada need välja. Pealkirjaks: *Muutuma*-tüüpi sõnu.

Karjuma, kaikuma, avama, manduma, ehtima, jaotama, kaevama, paitama, uppuma, peatuma, peatama, näitama, liuguma, mustuma, hauduma, imbuma, eeldama, keerama, auruma, puhkema, pilduma, piirnema, sündima, seedima, siblimä, vaevlema, hääbuma, väänama, muundama, paotama, keelama, joonduma, katsuma, mööduma, kuulama, sööbima, kõndima, rääkima, koitama, kuivama, nukkuma, eelnema, kaebama, paeluma, istuma, peituma, pilduma, pöörama, soetama, lisama, vaibuma, hautama, kiikuma, leppima, laastama, loetlema, kukkuma, praadima, puuduma.

Harjutus 103. Kirjutada lünka nõutavas vormis kas tegusõna *puuduma* või *puutuma* (mõlemad on *muutuma*-tüüpi).

1. Meie koolis ei ..... põhjusest. 2. Haiguse tõttu tuli mul töölt ..... 3. Ära ..... meie klassiõhtult! 4. Ära ..... neid raamatuid! 5. .... (*mida tegevat?*) ainult Jüri, teised on kohal. 6. Puude oksad

..... vastu majaseina. 7. Viisakalt käitudes ei ..... kellelegi silma.
8. Uhislugemistelt ei ..... kunagi. 9. Asi ..... (*mida tegevat?*) minusse.
10. Laual asju ei ....., 11. See küsimus ..... (*mida teeb?*) meid kõiki.
12. Ka Läänemerel ..... (*mida tehtavat?*) vahel kokku huvitava
loodusnähtusega — vesipüksiga. 13. Kui elektritraadid kokku .....,
tekib lühiühendus.

Harjutus 104. Moodustada lauseid, milles esineb mitmesugustes vormides (eriti isikulise tm. kindla ja tingiva kv. olevikus ning umbisikulises tegumoes) *muutama*-tüüpi tegusõna *vaikima*.

Harjutus 105. Moodustada lauseid järgmiste tegusõna töötama vormidega: *töötanud, töötagu, töötatakse, ei töötata, töötanud, töötatagu, töötatavat*.

Harjutus 106. Asetada sulgudes olevad *muutama*-tüüpi tegusõnad nõutavasse vormi.

1. Plahvatustest maa aina (vappuma, rappuma ja võppuma — *isik. tm. kindla kv. olevik.*) 2. Nägime, kuidas puud tuiskliiva (mattuma). 3. Mehe võimetes ei (pettuma). 4. Kuuldavasti (mattuma — *umbis. tm. kaudse kv. olevik*) nüüd jälle töösse. 5. Kuigi vahel (pettuma — *kse-olevik*), ei maksa katsetamast loobuda. 6. Kui oleks matka pimedas jätkatud, siis oleks kindlasti (hukkuma). 7. Ravimi tagajärgedes ei (pettuma). 8. Kas või (hukkuma — *umbis. tm. käskiv kv.*), kuid ärgu põgenetagu! 9. Noorena (süttima — *umbis. tm. kindel kv.*) kergesti. 10. Oli (mattuma — *umbis. tm.*) niivõrd töösse, et tööaja möödumist ei märgatudki. 11. Raudtorud (kattuma — *isik. tm. tingiv kv.*) roostega, kui neid ei kaetaks värviga. 12. (Süttima, süttima), lõke! 13. Kana-poegi kolhoosi kanalas oli võimatu (loetlema).

Harjutus 107. Asetada sulgudes antud sõnad nõutavasse vormi.

1. Alguses võõrastati ja (vaikima), kuid varsti (muutama) julgemaks. 2. (Peatuma — *mida tehti?*) hetk ja siis (paotama) ettevaatlikult uks. 3. Kodus ei (julgema) sellest rääkida, et Aime oli kooliteel kinda ära (kaotama). 4. Klaasivabrikus (töötama) kolme vahetusega. 5. Kui oleks tuisus (peatuma), siis oleks (mattuma) lumme ja seal (hukkuma). 6. Eemalt (kaikuma — *mida teeb?*) kirvelöoke ja varsti jõuamegi kohale, kus (töötama) metsatöölised. 7. (Kaotama) aega ei (saama) tagasi võita. 8. Alati (julgema —

mida tehtagu?) tõtt rääkida! 9. (Muutama — *mida teeb?*) päris pimedaks, kuid traktorimürin põllul ei (vaikima). 10. Tehases tunned, kuidas kõik (rappuma ja võppuma). 11. (Töötama) möödus aeg kiiresti. 12. Võõraid asju ei tohi küsimata (puutama). 13. Õhtusöögiks oli ka (hautama) liha. 14. Alguses oli (vaikima), kuid siis oli (süttima) ikka enam ja enam, nii et laulu lõpp oli (mattuma) tormilisse aplausi. 15. Rännul lõunamaale (hukkuma) tuhandeid linde. 16. Luuraja liginedes (vaikima — *mida tehti?*) ja (peituma), kuhu keegi sai. 17. Sügisel kapsaliblika röövikud (hukkuma). 18. Puudustest meil ei (vaikima). 19. Alles koduõues oli poiss (julgema) tagasi vaadata. 20. Otsustame (jaotama) õpilased gruppidesse ja nii edasi (töötama). 21. Ekskursiooniks Lenini gradi (taotlema — *mida tehti?*) haridusosakonnast luba.

KIRJUTAMA-TUUP

Vaadelda tegusõna *kirjutama* peavorme.

	<i>kirjuta/ma</i>	<i>kirjuta/da</i>	
	Olevik	Lihtminevik	Kesksõna
Isikul.	<i>kirjuta/n</i>	<i>kirjuta/si/n</i>	<i>kirjuta/nud</i>
Umbisikul.	<i>kirjuta/ta/kse</i>		<i>kirjuta/t/ud</i>

Nagu *kirjutama* pööratakse: *ehitama, ulatama, tugevdama, avaldama, vahelduma, kummardama, etendama, edendama, kohustama, elustama, külmetama, harjutama, põgenema, helisema, tegutsema, mõnulema, küsitلهma, viimistlema, mõtisklema* jne. näitlikustama, autasustama, ebaõnnestuma, mitmekesistama jne.

Kirjutama-tüüpi kuuluvad astmevahelduseta tegusõnad, millel *-ma* ees on kolm või enam silpi.

Astmevahelduseta tegusõnad, millel *-ma* ees on *-ele-* (näit. *kõnelema*), ei kuulu *kirjutama*-tüüpi sõnade hulka.

Vaadelda, millal kirjutatakse *kirjutama-* ja *muutama*-tüüpi tegusõnade *ma*-tegevusnimes *-ta-*, *-tu-*, millal *-da-*, *-du-*.

-ta/ma, -tu/ma

-da/ma, -du/ma

1. kirju/ta/ma
abis/ta/ma

kirjel/da/ma
eten/da/ma

ula/tu/ma
kohus/tu/ma
2. taas/ta/ma
muu/tu/ma

tugev/da/ma
kummar/du/ma
pool/da/ma
tun/du/ma

Kirjutama- ja *muutuma-*tüüpi sõnade *ma*-tegevusnimes kirjutatakse *-da/ma*, *-du/ma* ainult heliliste kaashäälikute (*l, n, r, v*) järel. Teiste häälikute järel kirjutatakse alati *-ta/ma*, *-tu/ma*.

Tüves (*-ma* ees) olev *-ta-*, *-da-*, *-du-*, *-tu-* püsib pööramisel *m u u t u m a t u n a*, näit.

kirjuta/ma,
kirjuta/da
ei kirjuta
kirjuta/tud
kirjuta/ta/kse
ei kirjuta/ta
jne.

tugevda/ma
tugevda/da
ei tugevda/ta
tugevda/tud
tugevda/ta/kse
ei tugevda/ta
jne.

muutu/ma
muutu/da
muutu/tud
muutu/ta/kse
ei muutu/ta
jne.

tundu/ma
tundu/da
tundu/tud
tundu/ta/kse
ei tundu/ta
jne.

Harjutus 108. Leida, kas lünka tuleb kirjutada *-da-*, *-ta-* või *-du-*, *-tu-*.

Kirjutada lünki sisaldavad tegusõnad välja. Nimetada (suuliselt), missuguse pöördelise või käändelise vormiga on tegemist.

Aike.

On lämme.....v suvepäev. Päike siller.....b taevast, milles vaevu märgatavalt purje.....vad valen.....vad pilvetombud. Õhk aina virven.....b kinkude kohal.

Aeglaselt ronib metsa tagant ähvar.....v kõuepilv esile. Varsti on ta valli.....nud kogu lõunataeva ja katnud kõrve.....va päikese. Hämar.....b, nagu oleks saabunud õhtu.

Tasane tuuleke, mis enne kahis.....s lehtedes ja jahu.....s töötajate higist nõre.....vaid nägusid, poeb peitu. Kogu loodus jääb nagu kuula.....ma.

Järsku hüppab kusagilt tänavale tuulepööris ja kihu.....b tolmu keeru.....des ja heinakõrssi tantsi.....des tumedusele vastu. Kõik rutavad kiirus.....des varjule. Kohe lõhes.....bki musten.....vaid pilvemasse silmipimes.....v välgunool ja raksa.....b kõuemürin. Potsa.....vad maapinnale esimesed rasked piisad.

Järgmisel silmapilgul nagu käris.....takse lõhki pilvede põued. Veest kangad ripu.....takse alla ja nendega loori.....takse kogu ümbrus.

Vahetpidamata sähva.....vad vinger.....vad tuliussid, valgus.....des toasolijate kahva.....nud nägusid kummalise helgiga. Peade kohal nagu veere.....takse kividega täidetud vaate, rapu.....takse tohutuid plekktahvleid ja põris.....takse hiigeltrumme. See muusika ähvar.....b meid lausa kurdis.....da.

Ei märkagi nagu, kunas see kõrvulukus.....v kontsert lõpe.....takse ja veevalang eemale nihu.....takse. Aga kadunud nad on.

Lapsed juba pater.....vad õues loikudes, mis kohati ula.....vad neile põlvini, kummar.....vad nende kohale, uju.....vad „laevu“ ja kõrval.....vad tõkkeid vete teelt. Välgust lõhes.....tud kuusk toa taga köidab neid vaid hetkeks.

Puud rapu.....vad end ja tilgu.....vad vett kaela. Päike uuris.....b kiirtesõrmedega pilvede vahele pragusid ja varsti helen.....b ta puhtaks küüritud taevas. Sammal.....nud kuurikatus aurab. Kauge-neva sinen.....va pilve taustal kummar.....b vikerkaar.

Harjutus 109. Asetada lünka *-da-*, *-du-* või *-ta-*, *-tu-*. Kirjutama-tüüpi sõnadele tõmmata joon alla.

Ähvar.....ma, ebaõnnes.....nud, osu.....ti, kao.....da, kohu.....takse, ei pool.....ta, lõunas.....me, taas.....des, sammal.....nud, toe.....tavat, terav.....takse, ei koos.....ta, üle.....tud, kan.....vad, kannel.....des, sele.....mata, võr.....ksid, tasakaalus.....takse, kuul.....b, tugev.....tagu, olevat paljun.....tud, koos.....tud, vahel.....des, ran.....ti, töö.....takse, hämar.....s.

Vaadelda *kirjutama*-tüüpi (1.) ja *muutuma*-tüüpi (2.) sõnade *da*-tegevusnime ja kindla kõneviisi oleviku eitavat kõnet.

da-tegevusnimi

Oleviku eitav kõne

	Isikul. t m.	Umbisikul. t m.
(mida teha?)		
1. kirjuta/ da	(ma, sa jne.) ei kirjuta	ei kirjuta/ ta
viiulda/ da	ei viiulda	ei viiulda/ ta
üllatu/ da	ei üllatu	ei üllatu/ ta
kummardu/ da	ei kummardu	ei kummardu/ ta
2. tööta/ da	ei tööta	ei tööta/ ta
poolda/ da	ei poolda	ei poolda/ ta
hukku/ da	ei hukku	ei hukku/ ta
kandu/ da	ei kandu	ei kandu/ ta

Kirjutama- ja *muutuma*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnime tunnus on **-da**, Umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku eitava kõne lõpus on neil alati **-ta**.

Harjutus 110. Kirjutada lünga asemele *-dada*, (*-duda*), *-tada* (*-tuda*), *-data* (*-duta*) või *-tata* (*-tuta*), nagu nõutav.

1. Vili on vaja masin..... ja seejärel kuiva..... 2. Kokkuvõttest ei saa järele....., kas plaan on täidetud. 3. Töötamisel tuli alatasa kummar..... 4. Halb on, kui kriitikat ei kannata..... 5. Vara on veel rõõmus..... 6. Miks koondustel ei suusa....., kelgu..... ega uisu.....? 7. Hästi kasvatatud inimene suudab ennast ohjel..... 8. Muuseumis esemeid ei puudu..... 9. Teda tuleb nüüd abis..... 10. Neid raamatuid ei ula..... trepita võtma. 11. Äädikas tuleb enne tarvitamist lahjen..... 12. Kui ei raken..... uusi töövõtteid ning ei kasu..... täielikult masinaid, siis ei üle..... seniseid tulemusi.

Harjutus 111. Kirjutada lünka *-da*, *-ta* või *-data*, *-tata*.

Kirjutama-tüüpi sõnade järele märkida *k.*, *muutuma*-tüüpi sõnade järele *m.* Märkused asetada sulgudesse. Pealkirjaks: *Eitav kõne*.

1. Kadeda kiitus ei soojen..... 2. Kui laastu on, ei pada siis külme..... (*Vanasõnad*.) 3. Kui vigu ei arvus..... ega selgi....., siis puudustest ei vabane..... 4. Võistluse tulemusi täna veel ei aval..... 5. Lumikatte all ei ähvar..... taimi külmumisoht. 6. Uut koolimaja ei ehi..... mitte Tina, vaid Kalda tänavale. 7. Ega igas tormis hukku..... 8. Kui sa plaanikindlalt ei harju....., siis ei püsti..... sa kaugushüppes veel niipea rekordit. 9. Otepääl seekord ei peatu..... 10. Miks teie sõstraid pistikutega ei paljun.....? 11. Täna me õhtuni

- ei töö..... 12. Kahju, et võistkonda uute liikmetega ei tugev.....
13. Kas te ei suusa..... ega uisu.....?

Harjutus 112. Moodustada peavormid sõnadest *hõoveldama, mõnulema, naljatlema* (kirjalikult).

Harjutus 113. Asetada sulgudes antud *kirjutama*-tüüpi sõnad nõutavasse vormi.

1. Kas teid on (esitlema) juba direktorile?
2. Kaugemateks ekskursioonideks tuleb (taotlema) haridusosakonnalt luba.
3. Ärge (ahvatlema) lapsi kaasa tulema!
4. Kõik olid (õnnitlema) odaheite võitjat ja (imetlema) tema head tehnikat.
5. Tütarlapsed jõoksid (tantsisklema — *des-vorm*) mere äärde.
6. Selles artiklis (käsit- lema — *kse-olevik*) elu tekkimist.
7. Tunnis (küsitlenu — *umb- isikul. tm. lihtmin.*) kolme õpilast.
8. Seda kirjandit on vaja veel (viimistlema).
9. Ma ei (kujutlema), et jalgsimatki võib olla nii huvitav.
10. Kalju istus (mõtisklema — *des-vorm*) laua ääres.
11. Tutvustamisel (esitlema — *kse-olevik*) nooremalt vanemale.
12. Vesi ei (ahvatlema) ujuma.
13. Kirjandi puuduseks oli, et selles ei (käsitlenu) pioneeritööd oma koolis.
14. Vastamisel tuli mul ka tegusõna (määratlema).

Harjutus 114. Moodustada järgmistest tegusõnadest isikulise tegumoe käskiva kõneviisi 3. pöore ning umbisikulise tegumoe käskiv kõneviis. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

Väljendama, põgenema, osutama, tugevdama, autasustama, segunema, kangutama, kummarduma, lõbustama, õnnitlema, alis- tuma, harutama, vahelduma, viimistlema, lahendama.

Näidis.

Isikul. tegumood
(*ta, nad*) sukeldugu
liginegu

Umbisikul. tegumood
sukeldutagu
liginetagu

Harjutus 115. Täita lüngad. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

1. Lapsed, kirju..... sõnad vihikusse ja silbi..... nad!
2. Koos..... (*mida tehtagu?*) uus tööplaan ja aru..... see koosolekul läbi.
3. Ärgu tänaval keegi kisen....., kõva häälega sele..... ega muul viisil lär- mitse.....!
4. Ilusaid talvapäevi kasu..... (*mida tehtagu?*) suusamatka- deks.
5. Ärge kiirus..... töö lõpetamisega!
6. Igaüks aval..... oma

arvamust ja põhjen..... seda. 7. Õnnitle..... (*mida tehke?*) mind, sest kujutle....., minu luuletusele määrati 1. auhind! 8. Ärgu saavutus- test joobu..... (*mida tehtagu?*) ega järel....., et nüüd pole enam vaja edasi püüda. 9. Katkes..... (*mida tehke?*) töö ja jälgi....., kuidas edasi teha. 10. Kriitika üle ärgu Villem pahan....., vaid paran..... ennast. 11. Ula....., lapsed, üksteisele käed ja moodus..... suur ring! 12. Siru..... (*mida tee?*) käed üles ja kummar..... ettel! 13. Loen..... (*mida tehtagu?*) mängust osavõtjad ja jao..... nad kahte rühma. 14. Ärgu nad enam suusa..... ja kelgu....., vaid abis..... uisutee puhastajaid.

KÕNELEMA-TUUP

Vaadelda tegusõna *kõnelema* peavorme.

	<i>kõnele/ma</i>	<i>kõnel/da</i>	
	Olevik	Lihtminevik	Kesksõna
Isikul.	<i>kõnele/n</i>	! <i>kõnele/si/n</i>	<i>kõnel/nud</i>
Umbisikul.	<i>kõnel/da/kse</i>		<i>kõnel/d/ud</i>

Teisi vorme:

k ä s k i v k õ n e v i i s — *kõnel/ge, kõnel/gu*

Kõnelema-tüüpi kuuluvad astmevahelduseta tegusõnad, mille tüvi on 3-silbiline ja lõpeb *ele-ga*.

Nagu *kõnelema* pööratakse: *tegelema, viljelema, tõrelema, kibeleva, jagelema, värelema* jt.

Harjutus 116. Leida antud sõnadest *kõnelema*- ja *kirjutama*-tüüpi sõnad ja kirjutada nad eraldi tulpadesse.

Muhelema, valulema, nägelema, näitlema, kujutlema, võimlema, seiklema, õnnitlema, mõtisklema, olelema, heitlema, imestlema, näaklema, sõnelema, purelema, riidlema, rabelema, meelisklema, sügelema, kibeleva, ebalema, sobilema, liitlema, loetlema, keerlema, piiritlema, suplema, küsitlema, ihalema, nihelema, värelema, tantsisklema, vaevlema, töötleva, kogeleva, mõnulema, sädeleva, liuglema, pöörlema, võitlema, esitlema, virelema, sülelema, võrdlema, lendlema, vedeleva, aeleva.

Näidis.

Kõnelema-tüüp
muhelema

kirjutama-tüüp
valulema

Võrrelda tegusõna *kõnelema* järgmisi vorme.

Isikuline tegumood

<i>kõnele/ma</i>	<i>kõnel/da</i>
<i>kõnele/n</i>	
<i>kõnele/sin</i>	<i>kõnel/nud</i>
<i>kõnele/ksin</i>	
<i>kõnele</i>	<i>kõnel/ge, kõnel/gu</i>
<i>kõnele/vat</i>	

Umbisikuline tegumood

kõnel/dud
kõnel/dakse
kõnel/di
kõnel/dagu
kõnel/davat

Tüve viimane häälik *-e* puudub *kõnelema*-tüüpi sõnade järgmistes vormides:

da-tegevusnimes,
nud-, tud-kesksõnades,
käskivas kõneviisis,
kõigis umbisikulise tegumoe vormides.

Harjutus 117. Asetada sõrendatult trükitud sõnad enneminevikku.

1. Mehed muhelesid ja kõnelesid mõnusaid jahijutte. 2. Jaagu tervituskõne sädeles vaimukustest. 3. Koolipõlves tegelesid nad kujutatavate kunstidega, eriti aga viljelesid maalimist. 4. Õde veidi kõheles, enne kui süleles kojutunud venda. 5. Eile te jälle nägelesite, jägelesite ja sõnelesite! 6. Alguses Leelo veidi kogeles, kuid pärast kõneles julgelt ja selgesti. 7. Poisid tõrelesid küll, kuid koerad rabelesid ja purelesid

edasi. 8. Laps kibeles koju ja aina niheles toolil. 9. Liina tõreles Miisuga, sest ta vedeles jälle voodis. 10. Vigastatud puuke viireles kaua, enne kui paranes. 11. Pisike Liina sibeles hällis. 12. Säaskede söödud kohad kihelesid kaua.

Vaadelda ja võrrelda *kõnelema*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku eitavat kõnet.

da-tegevusnimi	Umbisik. tegumoe eitav kõne
kõnel/da	ei kõnel/da
(mitte: <i>kõneleda</i>)	(mitte: <i>ei kõneleta</i>)
tegel/da	ei tegel/da
tõrel/da	ei tõrel/da
jne.	

Harjutus 118. Moodustada lauseid, milles esineb *kõnelema*-tüüpi sõnu *da*-tegevusnimes ja umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku eitavas kõnes. Pealkirjaks: *Lauseid kõnelema-tüüpi sõnadega.*

Näidis.

Kodanliku korra ajal tuli töölistel vaesuses viirelda. Tunnis ei tegelda kõrvaliste asjadega.

Harjutus 119. Asetada lünka *-ld-* või *-let-*. Määrata (suuliselt) iga tegusõna vorm.

Ei olnud naljat-ud, tege-akse, ei olevat pure-ud, taot-i, ei hellit-avat, on kõne-ud, küsit-akse, ei tantsisk-aks, ei imet-a, ei ahvat-a, oleks muhe-ud, on kujut-ud, tõre-i, ärgu kibe-agu, ei vilje-ud, viimist-agu, ei ole jage-ud, ei olnud loet-ud, ei rabe-ud, olevat süle-ud, ei koge-a, oleks imest-ud, kõhe-aks, nihe-akse, olevat taot-ud, viire-i, on piirit-ud.

Harjutus 120. Panna sulgudes olevad *kõnelema*- ja *kirjutama*-tüüpi sõnad nõutavasse vormi ja tõmmata neile joon alla.

A. 1. (*Kõnelema* — *kse-olevik*), et varem olevat siin (viljelema) näitekunsti ja (lavastama) häid näidendeid. 2. Ärge, poisid, (kogelema), vaid (küsitlema) selgestil! 3. Kolhoosi esimees vaatles (muhelema — *des-vorm*), kuidas lapsed üksteist (abistama — *des-vorm*) (tegelema — *lihtmin.*) seafarmis. 4. Haige sõrm on mul (valulema ja kihelema) juba mitu päeva. 5. Tööriistad ärgu

(vedelema) laudadel! 6. Mulle ei (kõnelema — *tud-kesks.*), et seda küsimust ei ole teile veel (selgitama). 7. Äрге (rüselema) ustell! 8. Miks seinalehes ei (kirjutama — *kindla kv. olevik*), et meie koolis ei (harrastama) malet ega (tegelema) kurnimänguga.

B. 1. Kremli tornidel (sädelema — *kindla kv. olevik*) punased tähed. 2. „Dünamo“ jalgpallimeeskonda (tugevdama — *umbis. tm. kaudne kv.*) uute mängijatega. 3. Rahustasin (tantsisklema) hobust. 4. (Naljatilema — *v-kesks.*) sõnad (elustama — *lihtmin.*) koosviibijaid. 5. Olete siin küllalt (jagelema, nägelema, sõnelema ja seletama), nüüd on vaja see (lõpetama — *da-tegevusnimi*). 6. (Õnnitlema ja sülelema — *käskiv kv.*) võitjat! 7. Äрге (unustama) (viljelema — *tud-kesks.*) alased! 8. (Rabelema — *umbis. tm. lihtmin.*) seni, kuni lõpuks saadigi mülkast välja. 9. Halb on, kui ainult (logelema — *kse-olevik*) ja millegagi ei (tegelema). 10. Kirjand on nüüd (parandama, täiendama — *tud-kesks.*) ja lõplikult (viimistlema).

TULEMA-TUUP

Vaadelda tegusõna *tulema* peavorme.

	<i>tule/ma</i>	<i>tull/a</i>	
	Olevik	Lihtminevik	Kesksõna
Isikul.	<i>tule/n</i>	<i>tul/i/n</i>	<i>tul/nud</i>
Umbisikul.	<i>tull/a/kse</i>	—	<i>tul/d/ud</i>

Tulema-tüüpi kuuluvad veel tegusõnad *olema, panema, surema, minema, pesema* (kokku 6 sõna).

Sõnal *minema* esineb mõnedes vormides hoopis teine tüvi: *lähe/n, läk/si/n, läinud*. Käskiva kõneviisi mitm. 1. pööre on *läh/me, min/gem, läki*.

Sõnal *pesema* erinevad osa vorme sõna *tulema* vormidest, näit. *pes/ta, pes/nud, pes/t/ud, pes/ta/kse*.

Harjutus 121. Kirjutada sõnade *minema* ja *pesema* peavormid.

Harjutus 122. Määrata *tulema*-tüüpi sõnade iga peavormi välde. Sõna *tulema* peavormide välte määramine teha kirjalikult.

N ä i d i s.

Tule/ma (I v.), *tull/a* (... v.), ...

Tulema-tüüpi sõnade pööramisel esinevaid sisehäälikute vältemuutusi (*tule/n* — I v., *tull/a* — III v.) ei peeta astmevahelduseks. Seepärast loetakse *tulema*-tüüpi sõnad astmevaheldusetu sõnadeks.

Harjutus 123. Asetada sulgudes antud sõnad lihtminevikku. Pealkirjaks: *Lihtminevik*.

1. Mehed (olema) kangelased — (panema) viimse veretilgani vastu ning (surema). 2. Sellega ei (olema) töödejuhataja sugugi rahul, et töölised materjalidega ei (tulema) välja. 3. Täna (pesema) ema pesu ja (panema) kõik kuivama. 4. Meil ema pesu käsitsi ei (pesema). 5. Laps difteriiti ei (surema), sest raviga (olema) arst väga hoolikas. 6. Matkal me higiseks ei (minema), sest me ei (panema) pakse riideid selga. 7. Igal hommikul (minema) naised randa ja (olema) seal meestele abiks. 8. Kas te (tulema) otse linnast?

Harjutus 124. Muuta eelmises harjutuses antud lauseid nii, et tegusõnu tuleb kasutada umbisikulise tegumoe lihtminevikus. Pealkirjaks: *Umbisikulise tegumoe lihtminevik*.

Harjutus 125. Moodustada sõnadest *tulema*, *olema*, *panema*, *surema*, *pesema*, *minema* tegijanimi. Pealkirjaks: *Tegijanimi*.

Näidis.

	Lihtminevik	Tegijanimi
<i>tulema</i>	<i>tuli</i>	<i>tulija</i>

Harjutus 126. Moodustada lauseid, milles esineb *tulema*-tüüpi sõnadest tuletatud tegijanimisid.

Näidis.

Töölt tulijaid ootas kolhoosikeskuses rikkalik õhtusöök.

Harjutus 127. Panna sulgudes olevad sõnad umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku.

1. Õhtul (minema) kalale, (panema) öösiks unnad sisse, (olema) öö küünis ja (tulema) tagasi alles järgmisel varahommikul. 2. Kui kodunt kaugemale ei (minema), ei (panema) ust lukku. 3. Lahingusse (minema) kindla veendumusega: vaenlane (lööma) puruks või

(surema) sammu taganemata. 4. Ei (olema) päris kindlad, kas viimati ei (minema) vales suunas ja ei (tulema) nii lõpuks hoopis teise kohta välja. 5. Kui (tulema) töölt, (olema) päris väsinud, kuid kui (pesema) ihult töömust, (panema) uued riided selga, siis (minema) rahvamajja. 6. Kopsupõletikku nüüd tavalisti ei (surema).

Harjutus 128. Pöörata (suuliselt) isikulise tegumoe kindla ja käskiva kõneviisi olevikus *minema*.

Märkus. Pidada meeles, et käskiva kõneviisi olevikus mitmuse 1. pöördel on mitu vormi: *lähme, minema, läki*.

Harjutus 129. Moodustada lauseid, milles esineb sõna *minema* kindla ja käskiva kõneviisi oleviku jaatava kõne mitmuse 1. pöördes.

Näidis.

1. *Me läheme täna ekskursioonile.* 2. *„Lähme appi!“ hüüdis Andres poistele.*

Harjutus 130 (kordav). Nimetada antud tegusõnade tegumood, kõneviis, aeg, kõne, pööre.

Tegelete, ei olnud logeldud, on toodud, olin pettunud, ei peseks, mine, ei pandaks, olevat kõneldud, ärge ähvardage, oleksime muhelnud, ei kee, ärgu viibitagu, ei piiritlenud, käiks, ei koondavat, maandutakse, tuldagu, ei oleks olnud, oli viimistletud, too, ei olnud katkenud, rahustatakse, painutatavat, jõid, söögem, nukkuvad, avatleti, sädelevat, panin, ei ole tõrelnud, olevat lõhkenud, ei nurisetud, ärgu eitagu, ei olevat peatanud, omandama, väreleksid, ei olevat puudutatud, vaikiti, olen kõhelnud, ei oleks müüdnud, oleksid kühveldanud, ei lõhkevat, ei puudutud.

Harjutus 131 (kordav). Määrata sõrendatult trükitud tegusõnade vormid.

1. Kes abistamast tuleb, jätku kiitmine teistele. 2. Parem omaga läbi saada, kui võõra käest tuua. 3. Kelle vili viibinud, selle salved sammeldunud. 4. Armastava süda andestab alati. 5. Kus rohkem veskeid jahvatamas, seal ennem jahu saab. 6. Unustatud asi langeb lausa vette. 7. Süües kasvab isu. 8. Mis saamata, see söömata. 9. Kasutatavale teele ei kasva rohtu. 10. Paranda, kui

paras aeg. 11. Õnnetus ei hüüa tulles. 12. Kooldunud puu ei kasva sirgeks. 13. Kes kiirustades edasi läheb, see parandades maha jääb. 14. Mine hundile appi, saad hammustada. 15. Mis kirjutatud sulega, ei välja raiuda saa kirvega. 16. Ära mine sõelaga vett tooma.

Harjutus 132 (kordav). A. Panna sulgudes olevad sõnad umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku.

1. Lastega mängides (muutama) uuesti lapseks: (valmistama) liivast kooke ja („sööma“) neid, (ehitama) lauajuppidest maju, (karjatama) käbiloomi, (koostama) kivikestest ronge ja (jäljendama) suuga rongivilet, (käima) puulehtedest rahadega „poes“ ja (tooma) sealt „kompvekke“, ühesõnaga — (tegelema) kõige sellega, millega tegelevad lapsed. (Muhelema) laste äparduse üle ja (tõrelema) neid vaid moe pärast. 3. Seinalehe jaoks (joonistama) karikatuure, (kirjutama) artikleid, (sepitsema) värsse. 4. Rahvamaja ees (puhastama) hoolega jalad, (sisenema) vaikselt, (vabastama) end üleriietest, (ulatama) need riidehoidjale, (kohendama) juukseid ja (minema) siis jalutusruumi, kus (jääma) autahvli ette seisma.

B. Panna sulgudes olevad sõnad umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtminevikku ja kirjutada nad välja.

Näidis.

Umbisikulise tm.
lihtminevik

muutama

muututi

Harjutus 133 (kordav). Panna sulgudes olevad tegusõnad vajaliku vormi. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi ja umbisikulise tm. eitav kõne*.

1. Fotograafiaga on huvitav (tegelema). 2. Miks teil fotoringis ei (tegelema) suurendamisega? 3. Ilmuti valmistamisel tuleb (lahustama) kemikaalid õiges järjekorras. 4. Kui seda ei (jälgima), siis võib ilmuti kõlbmatuks (muutama). 5. Kui pimikus korda ei (looma), puhtusele tähelepanu ei (osutama), pidevalt tolmu ei (kõrvaldama), siis on võimatu häid pilte (valmistama). Ega asjata (kõnelema), et tolmu on fotograafi suurim vaenlane. 6. Fotosid tehes

tuleb fotopaberit läbi negatiivi (valgustama), siis (ilmutama), seejärel hapus vees (loputama), kinnitis (kinnitama), vees (pesema) ja lõpuks (kuivatama). 7. Ära lase pesemisel pilte liialt (vettima)! 8. Fotovedelikke ei sobi lahtiselt õhu kätte (jääma), vaid neid tuleb (säilitama) kinnistes pudelites. 9. Nõrka filmi saab (kövendama) ja liiga tugevat (nõrgendama). 10. Töötamisel ei tohi suurendusaparaat (värisema) ega (rappuma), sest siis ei (saa) teravaid pilte.

Harjutus 134 (kordav). Leida katkenditest astmevahelduseta tegusõnad ja kirjutada nad välja. Nende astmevahelduseta sõnade järel, mis pöörduvad nagu *tooma—käima, muutuma, kõnelema* või *tulema*, kirjutada sulgudesse vastav tüüpsõna. Pealkirjaks: *Astmevahelduseta tegusõnad*.

I

Praegu on haruldased hommikud. Õhk on puhas ja külm, kõik hääled kostavad kaugele. Kell neli algab paadisadamas elu. Mehed sõidavad merele. Aerud nagisevad, roosteselt ja raskelt kõlisevad ankruketid. Siis töötab kümme mootorit korraga. Mõneks minutiks löövad rannamajade aknaklaasid klirisema, õhk vappub selles põrisevas kaoses, linnud viskuvad hirmunult üles. Aga nii, kuidas paadid koidueelses hämaruses kaugemale kaovad, muutub mootorite müra pehmemaks ja unisemaks. Kiilvete lained jõuavad taltsalt rannakivideni, pahisevad ma-uuh! ma-uuh! ma-uuh! ja algab uuesti mere tuhm, külm laul. Mets vaikib ärevalt, kevadiselt. Küla magab koidueelset und. Ja kuked laulavad — üks lõpetab, teine algab.

II

Jää merel muutub iga päevaga laigulisemaks, hapramaks, vahetab kogu aeg värvi. Ta laia mantli käristavad õmblustest lahti praod ja sinetavad lahvandused, pealt närib teda päike, alt hõoveldavad voolused.

Siis tuleb lõuna- või läänetorm, meri raksub ja oigab, valgete täkkudena löövad ennast püsti üksteisele otsa tormavad jäälahmakad. Ja palavikuliselt askeldav, tõrvalõhnaline, ärev, hüpevalmis rand, vaatab lahkuvale jääle pilutatud, rõõmsate silma-

dega. Hommikuks kohab meri vabalt, täie rinnaga. Lumiselt valendavad, külmade, klaasiste lainete harjad, aerud kolisevad, kruus rigiseb vettelükatavate paatide kiilude all.

III

Korruga hakkas vesi elama. Välगतas tume uim, kala lai selg lõikas pooleks peene lainekurru, samas laksatas harali saba pritsmeid üles paisates vastu vett ja kala kadus uuesti sügavusse. Mõni sekund hiljem kees kogu mõrrakast. Siiad, kuninglikud kalad, kes omavad õiget nägu ja tegu ainult meres, tormasid, sagisid, peksid tugevate sabadega vett, joonistasid vabadusse teed otsides üksteisest läbipõimuvaid, keerulisi, vahutavaid, laiu spiraale.

Siiad püüdsid hüpata üle otsa- ja küljelina, tegid kiireid, ahenevaid ringe. Kogu vesi vahutas nende tantsust. Ja ikka rohkem lõid sekka teised kalad. Paar koha, havid ja ahvenad näitasid üha sagedamini meriseid selgi, pekslesid, tormasid ninadega vastu mõrrakasti seinu. Terve kokkutõmmatav, kuid ikka veel väga suur kott tuikus, tuksus, liikus pinnast kuni kerkiva kasti põhjani, mida paksult kattis ükskõikne räimemass. Ka selle massi tumeduses vilkusid niklina helendavad laigud — paigast teise viskuvate kalade küljed.

(J. Smuul.)

Näidis.

On (tulema), nagisema (kirjutama), ...

Harjutus 135 (kordav). Kirjutada tegusõna antud vormi järel sulgudesse tüüpsõna see peavorm, mille järgi antud vorm on moodustatud. Erandlikult moodustatud vormile tõmmata joon alla.

A. Tugevdame, ei vettiks, lüüakse, ärgu loogu, pestakse, viljeleksite, ei viidaks, taastagem, oleks pannud, ärgu pettutagu, ei saavat, kasuta, kõneldes, rabelesid, olevat surdud, läheme, avaldamata, joodavat, ei logele, ärge ähvardage, sädelev, olevat naljatlenud, viljeldi, jaotatakse, lähme, töötavat, ei pandud, ei pooldanud, on suurendatud, ei oleks hukkunud, oli ööbitud, oleksid jäänud, ei ole saanud, treitagu.

B. Ei etendavat, olete jälginud, ärgem jagelgem, ei ole võidud, kõnelge, ei purelda, ei olevat vaikitud, olime viljelnud, oli vii-

mistletud, kujuta, oleks jälgitud, ei olnud pandud, käiks, joodav, ei olevat kibelnud, pooldatavat, viidi, ei minevat, sädelemas, ähvardati, käiakse, tõreldes, ei poolda, kohustatav, ei olevat koostanud, söö, oli viljeldud, ei esitlevat, ärgu kaotagu, oldi, mattuti, panin, lüüakse.

Näidis.

Tugevdame (kirjutan), ei vettiks (muutun), ...

Kordavaid küsimusi ja ülesandeid.

(Vastamisel tuua alati näiteid!)

1. Missugusesse kahte suurde rühma jagatakse tegusõnad pööramisel?
2. Missuguseid vorme tuleb vaadelda, et teada saada, kas tegusõna on astmevahelduseta või astmevahelduslik?
3. Missugused ühised jooned on kõigi astmevahelduseta tegusõnade pööramisel? Missugused erandid esinevad?
4. Missugused tegusõnad pööratakse nagu *tooma* (või *muutama, kirjutama, kõnelema, tulema*)?
5. Oelda ja kirjutada tegusõna *tooma* (või *muutama, kirjutama, kõnelema, tulema*) peavormid.

3. Astmevahelduslike tegusõnade pööramine.

I

Tegusõnad, mille *da*-tegevusnimi on **tugevas**, olevik **nõrgas** astmes.

ÕPPIMA-TUUP

Vaadelda tegusõna *õppima* peavorme.

	<i>õppi/ma</i>	<i>õppi/da</i>	
	Olevik	Lihtminevik	Kesksõna
Isikul.	<i>õpi/n</i>	<i>õppi/si/n</i>	<i>õppi/nud</i>
Umbisikul.	<i>õpi/ta/kse</i>		<i>õpi/t/ud</i>

Õppima-tüüpi kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad (*da*-tegevusnimi **tugevas**, olevik **nõrgas** astmes), mille tüvi on kahesilbiline, ja lõpeb täishäälikuga -i, -e või -u (*õppi/ma, sulge/ma, sattu/ma*).

Õppima-tüüpi kuuluvad ka sõnad *kasva/ma, kuiva/ma* (tüvi lõpeb *a-ga*).

Nagu õppima pööratakse: *leppima (lepin), kittima, pakkima, kammima, kleepima, neetima, rääkima, maalima, loodima, reisima, vorpima, juhtima (juhin), käskima, marssima (marsin), kõndima (kõnnin), tungima, saagima (saen), jne.*

lõppema (lõpen), õitsema, küpsema, jne.

uppuma (upun), kukkuma, sammuma, kiikuma, kaaluma, paeluma, tõrkuma (tõrgun), istuma, pilduma (pillun), hauduma (haun) jne.

kasvama, kuivama.

Harjutus 136. Moodustada antud õppima-tüüpi tegusõnade peavormid. * märgitud sõnade peavormid kirjutada.

*Sattuma, hõikuma, tassima, *pilduma, *hauduma, nuuskima, noppima, *sulgema, kiskuma, voltima, *näuguma, triikima, kukkuma, *marssima, kasvama, *neetima, mahtuma, närtsima, hulkuma, saagima.

N ä i d i s.

Tampima, tampida, tambin, tampisin, tampinud, tambitakse, tambitud.

Harjutus 137. Märkida iga vormi järel sulgudesse, missuguse peavormi järgi on antud vorm moodustatud.

Sammuksid, ei kitkutud, vilkuv, kammime, ei oleks tassinud, paku, kraamitavat, ei tellinud, hulgutakse, laetav, ei koori, ei ole tuupinud, kõnnitaks, oleks lõppenud, kriuksuksid, marsitagu, ei tekiks, ärge kelkige, on hangitud, olen proovinud, ära sule, oleks volditud, rääkigu, klopiti, küttimeas, olevat pühitud, ei rühita, küpsevat, olin tukkunud, hõigu, ei olnud lakitud.

Harjutus 138. Kirjutada antud sõnad kahte tulpa: ühes õppima-, teises muutuma-tüüpi.

Süttima, küttime, lükkuma, lükkima, sättima, pettuma, plettime, vettima, rappima, rappuma, harjuma, karjuma, kaikuma, vaikima, hukkuma, tükuma, neetima, töötama, tappima, vapuma, võppuma, lõppema, sulgema, sulgima, julgema, mattuma, kattuma, kohtuma, mahtuma.

Harjutus 139. Panna antud *õppima*-tüüpi sõnad tingiva kõneviisi oleviku vastavasse pöördesse. Pealkirjaks: *Tingiv kõneviis*.

Nokkisid, närtsis, vankusid, tampisite, kukkusime, tampisin, haudus, hankisid, rikkusite, pildus, nülgsid, sundisin, kopsisime, vilkusid, porssis, sõtkusite, toppisin.

Harjutus 140. Moodustada ise valitud *õppima*-tüüpi sõnadest kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pööre ja kaudse kõneviisi oleviku pöörded.

Kindla kv. oleviku mitmuse 3. p.	Kaudse kõneviisi olevik
(nad)	(ma, sa, ta, me, te, nad) . . . . .

Harjutus 141. Panna sõrendatult trükitud sõnad kaudse kõneviisi olevikku. Pealkirjaks: *Kaudne kõneviis*.

Õppe-katseaias.

Mihkel, Andres ja Lembit nopivad õunu, mähivad iga õuna paberisse ja pakivad nad kastidesse. Endel ja Sergei kaaluvad kaste ja märgivad andmed vihikusse. Selma ja Aino maalivad taimede nimesilte. Sulev ja Toomas aevad viljapuudelt kuivanud oksi ja kraabivad tüvedelt samblikke. Maie ja Ann riisuvad prahti kokku. Mõned suuremad poisid kitivad lavaraamide klaase. Tõnu ja Arvo voolivad nimesiltide keppe. Vahur, Vilma ja Jaak kisuvad porgandeid üles.

Harjutus 142. Moodustada sulgudes olevast tegusõnast v-kesksõna ja anda saadud sõnapaar ainsuse osastavas ja mitmuse nimetavas.

(Haukuma) koer, (tukkuma) meri, (sammuma) ekskavaator, (näuguma) kass, (vilkuma) tuli, (kasvama) puu, (marssima) sõdur, (käskima) hääl, (hauduma) kana, (startima) lennuk.

Ains. nimetav	Ains. osastav	Mitm. nimetav
(kes? mis?)	(keda? mida?)	(kes? mis?)
. . .	. . .	. . .

Harjutus 143. Panna sulgudes olevad sõnad kindla kõneviisi oleviku jaatava kõneviisi 3. pöördesse, v-kesksõnad aga osastavas käändesse. Pealkirjaks: *Õppima-tüüpi sõnad.*

1. Meie klassis (õppima) kõik lapsed hästi. 2. Küllastasin linnas käies keskkoolis (õppiv) sõpra. 3. Meie kunstiringi liikmed (maalima) ka õlivärvidega. 4. Meie kooli õppe-katseaias (kasvama) isegi viinamarjad. 5. Katsin kuuseokstega müüri ääres (kasvav) viinamarjapõõsast. 6. Need pioneerid (marssima) hästi. 7. Lapsed (pääsema) kindlasti enne vihma koju. 8. Autobussi ei või kaasa võtta (määriv) pakki. 9. Helve voolis (marssiv) sõdurit. 10. Rahustasin (tõrkuv) hobust. 11. Mehel oli linnasõitmiseks mitu (kaaluv) põhjust. 12. Mehed (kaaluma) praegu seemnevilja.

Vaadelda *õppima*-tüüpi sõnade isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöörde, v-kesksõna ja kaudse kõneviisi tarvitamist lauseis.

Isikul. tegumoe kindla kõnev. olevik	v-kesksõna		Isikul. tegumoe kaudne kõneviis
	mitmuse nimetavas	ainsuse osastavas	
Pioneerid õpivad (mida teevad?) signalseerimist.	Signaliseerimist õppivad (missugused?) pioneerid jaotati kahte rühma.	Vanempioneerijuht jälgis signalseerimist õppivat (missugust?) pioneerit.	Õeldi, et teise rühma pioneerid õppivat (mida tegevat?) praegu signalseerimist.

Seda, kas kirjutada tegusõna lõppu *-vad* või *-vat*, aitab kindlaks teha küsimus. *-vad* puhul saab esitada küsimuse *mida teevad? missugused?*, *-vat* puhul *mida tegevat? missugust?*

Harjutus 144. Täita lüngad õigete sulghäälikutega. Pealkirjaks: *Õppima-tüüpi sõnade õigekirjutus.*

1. Sõjad te.....iva..... (*mida teevad?*) kapitalistide saagiahnusest. 2. Autojuht kontrollis tõr.....uva..... mootorit. 3. Ulesker.....iva..... pilved olid sinakasmustad. 4. Aino vend õ.....iva..... Tartu Riiklikus Ülikoolis. 5. Salme rää.....iva..... vene keelt peaaegu vigadeta. 6. Rahustasime hau.....uva..... koera. 7. Eemalt paistsid vil.....uva..... tuled. 8. Kalurid remontisid le.....iva..... lootsikut. 9. Virmalised pa.....uva..... (*mida teevad?*) huvitavat vaatepilti. 10. Joonestage kaks lõi.....uva..... sirget! 11. Tunnid lõ.....eva..... (*mida teevad?*)

temal täna vara. 12. Sadama kai ääres seisid seitse kaupa los-siva..... laeva. 13. Pikad korstnad kõi.....uva..... (*mida teevad?*) tugeva tuule käes. 14. Kas teate nimetada paberit metallile klee-.....iva..... ainet? 15. Koosolek ei lõ.....ev..... veel niipea.

Harjutus 145. Moodustada antud *õppima*-tüüpi sõnadest *da*-tegevusnimi ja umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku eitav kõne.

Rikkuma, maalima, pühkima, noppima, kaaluma, käskima, marssima, saagima, lappima, lausuma, praadima, sortima, sat-tuma, kammima, parkima, kiskuma.

Meeles pidada, et sõnadest *käskima*, *kiskuma* on *tud*-kesksõna *kästud*, *kistud*, millest olenevalt on ka *kästakse*, *kistakse* (mitte: *käsitakse*, *kisutakse*), *ei kästa*, *ei kista* jne.

Näidis.

da-tegevusnimi

Umbis. tm. kindla kv. oleviku
eitav kõne

proovi/da
jne.

ei proovi/ta

Harjutus 146. Moodustada lauseid, milles esineks *õppima*-tüüpi sõnu *da*-tegevusnimes ja umbisikulise tegumoe kindla kõne-viisi oleviku eitavas kõnes. Pealkirjaks: *Lauseid õppima-tüüpi sõnadega*.

Näidis.

Libedal jääl võib kergesti k u k k u d a. Kui osatakse uisutada, siis ei k u k u t a.

Meenutada tegusõnadest *tu*-lõpuliste nimisõnade tuletamist.

Vaadelda missuguses astmes on a s t m e v a h e l d u s l i k e s t tegusõnadest tuletatud *tu*-lõpulised nimisõnad?

Tegusõnad

Nimisõnad

too/ma	}	astme- vahel- duseta
taasta/ma		
kõnele/ma		
tule/ma	}	astme- vaheldus- likud
õppi/ma		
saagi/ma		
tõlki/ma		

too/du (*mis? kes?*)
taasta/tu (*mis?*)
kõnel/du (*mis?*)
tul/du (*mis?*)
õpi/tu (*mis?*)
sae/tu (*mis?*)
tõlg./tu (*mis?*)

Harjutus 147. Käänata (suuliselt) õpitu ja õpitud laul.

Harjutus 148. Kirjutada lünka *d* või *t* ja asetada lünka sisaldanud sõna järele vastav küsimus. Pealkirjaks: *tu-lõpuline nimisõna ja tud-kesksõna*.

1. Mul olid kõik tükid õpitu..... 2. Hommikul kordasin õpitu..... 3. Õpitu..... ei tohi unustada. 4. Õpitu..... reegleid tuleb korrata. 5. Laused olid hästi tõlgitu..... 6. Tõlgitu..... laused kirjutati tahvile. 7. Õpetaja kontrollis tõlgitu..... lauseid. 8. Kordasin räägitu..... 9. Varsti oli kõik ära räägitu..... 10. Sellest ei räägitu..... midagi. 11. Räägitu..... sõnad püsisid mul hästi meeles. 12. Korda koosolekul räägitu.....! 13. Kõik pakid olid korralikult pakitu..... 14. Ära haruta pakitu..... lahti! 15. Kirjutasin pakitu..... raamatutele aadressid peale.

Harjutus 149. Kirjutada sulgudes antud tegusõnad nõutavas vormis. Pealkirjaks: *Harjutus õppima-tüüpi sõnadele*.

A. 1. „Osavate käte“ ringis (õppima — *mida teeme?*) täna treimist. 2. Voored (tekkima — *mida tegid?*) jääajal. 3. Lauad tuleb (sortima — *mida teha?*). 4. Ilm (kiskuma — *mida tegevat?*) vihmale. 5. Eile (puurima — *mida tehti?*) kivisse auk ja täna (lõhkuma — *mida tehakse?*) ta lõhkeainega. 6. Kui tunnid (lõppema — *mida olid teinud?*), (kippuma — *mida tegid?*) kõik õue. 7. Sel päeval (marssima — *mida tehti?*) ligi 10 km. 8. (Vältima — *mida tehke?*) külmetushaigusi keha karastamisega! 9. „Kas (käskima — *mida teen?*) töö lõpetada?“ küsis brigadir kolhoosi esimehelt.

B. 1. Remonditi (lekkima — *missugust?*) paati. 2. (Sulgema — *mida tehke?*) vihikud ja raamatud! 3. Mis seal puude vahelt (vilkuma ja välkuma — *mida teeb?*)? 4. Neid puid (kärpima — *mida ei tehta?*). 5. See oleks väga hea, kui (õppima — *mida tehtaks?*) lõkkeõhtuks mõned luuletused. 6. Mees (rääkima — *mida oli teinud?*), et ta on ka hunte (küttima — *mida teinud?*). 7. See järv (tekkima — *mida olevat tehtud?*) kunstlikult. 8. Täna (tappima — *mida tegime?*) kapiuksi ja (lakkima) kirjutuslaud. 9. (Hakkima — *missugusest?*) lihast valmistatud kaste oli väga maitsev. 10. Keegi (leppima — *mida ärgu tehku?*) rahuldavate hinnetega! 11. Äsja (lõppema — *mida teinud?*) autokursustest võttis ka minu vend osa.

Harjutus 150. Pöörata (suuliselt) isikulise ja umbisikulise tegumoe kõigi kõneviiside ja aegade eitavas ja jaatavas kõnes *kukkuma*. Esitada kõik pöördelised vormid.

Mõningate teiste sarnaste tegusõnade pööramisest, mille da-tegevusnimi on tugevas, olevik nõrgas astmes.

I.

jät/ma — jätta — jätan

Tegusõnade *jätma, katma, kütma, matma, võtma* tud-kesksõna on *jäetud, kaetud, köetud, maetud, võetud*. Seepärast on umbisikuline tegumood nendest *jäetakse, ei jäeta, jäeti, jäetaks, jäetagu, jäetavat, kaetakse, köetakse, maetakse, võetakse* jne.

Harjutus 151. Moodustada lauseid, milles esineb umbisikulise tegumoe vorme sõnadest *jätma, kütma, matma, võtma*.

II.

lask/ma — las/ta — lase/n

Tegusõnast *laskma* kindla kõneviisi lihtminevik on reegli-päraselt *lasksin, -d* jne. (tugevaastmeline tüvi + mineviku tunnus + pöördelõpp).

III.

näge/ma — näh/a — näe/n

tege/ma — teh/a — tee/n

Sõnadest *nägema, tegema* on umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku jaatav kõne *nähakse, tehakse*, kuigi tud-kesksõna neist sõnadest on *nähtud, tehtud*.

IV.

jooks/ma — joos/ta — jookse/n

Tegusõnast *jooksma* on da-tegevusnimi *joosta*, seepärast ka: *joosku, jooske, ärge jooske* jne. nud-kesksõna on *jooksnud*, seepärast tuleb tarvitada vorme: *ei jooksnud, on jooksnud, ei ole jooksnud* jne.

tud-kesksõna on *joostud* ja sellest umbisikuline tegumood: *joostakse, ei joosta, joosti, joostagu, joostavat* jne.

Harjutus 152. Otsustada, kas antud vormis sulgudesse asetatud tähti tuleb tarvitada või mitte.

Joo(k)se ruttu, näh(t)akse vaeva, oli metsa joo(k)snud, joo(k)stutud tee, joo(k)sti võidu, tuleb joo(k)sta, olevat ära joo(k)snud, teh(t)akse kindlaks, joo(k)stakse koju, las(k)i(s) ära joo(k)sta, ärgu joo(k)sku kuhugi, nägin joo(k)smas, las(k)i(s) püssi, näh(t)akse selgesti, ärgu joo(k)stagu kaugele, oleksid joo(k)snud eemale, ärajoo(k)snud hobune, las(k)(s)in käest lahti, teh(t)akse tegemist, ei joo(k)sta kiiresti, joo(k)ske läbi metsa, las(k)(s)ime joo(k)sta, joo(k)sen kõigist kiiremini, mõõdeti joo(k)stavat teed, las(k)(s)ime käima, näh(t)akse kaugel olevat.

V.

Vaadelda *murdma*-tüüpi (-*ma* ees 1 silp, mis lõpeb *d-ga*) sõnade lihtminevikku ja käskivat kõneviisi. Jätkata näidete esitamist.

Isikulise tegumoe

<i>ma</i> -tegevusnimi	kindla kv. lihtminevik	käskiv kõne
murd/ <i>ma</i>	murd/ <i>si/n</i> , - <i>d</i> jne.	murd/ <i>ke</i> , - <i>ku</i>
künd/ <i>ma</i>	künd/ <i>si/n</i>	künd/ <i>ke</i> , - <i>ku</i>
and/ <i>ma</i>	and/ <i>si/n</i> jne.	and/ <i>ke</i> , - <i>ku</i>

Neil tegusõnadel esineb *-d*- kindla kv. lihtminevikus *-s*- ja käskivas kõneviisis *-k*- ees.

Harjutus 153. Kirjutada lünka *d* või *t*.

Puhkepäeval püü.....sime jõe ääres kalu. 2. Söö.....sime ja joo.....sime loomad, kan.....sime lauta põhku ja sea.....sime asemed korda. 3. Too.....sime iga kuu hulga esemeid materjalist, mida hoi.....sime kokku. 4. Võistlustel sõu.....sime teistest paremini, jõu.....sime esimestena finiši ja või.....sime rändauhinna. 5. Traktoristid kün.....sid oskuslikult ja sääs.....sid nii hulga õli ning petrooleumi. 6. Iga päev kan.....sid pioneerid vett ja kas.....sid istutatud puid ning pääs.....sid nii nad kuivamisest. 7. Nad lei.....sid õige lahenduse. 8. Neile, kes jalgpallimängu või.....sid, hüü.....sid kaotajad kolmekordse hurraa. 9. Kas tun.....site valu vähenemist, kui või.....site põletatud kätt õliga? 10. Lai.....sin maha kavatsuse minna

uisutama, sest tea.....sin, et jää on veel õhuke. 11. Kas te väi.....site, et 2. keskkooli õpilased või.....sid maleturniiri? 12. Poisid sea.....sid end ritta. 13. Tüdrukud jõu.....sid antud töö varakult lõpetada ja nõu.....sid uut tööd. 14. Pioneerid sõu.....sid kiiresti, jõu.....sid õnnetskohale ja pääs.....sid lapse uppumisest.

Harjutus 154. Moodustada iga antud tegusõnaga üks käsklause. (Ainsuse 2. pööret mitte tarvitada.) Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

Murdma, kündma, andma, tundma, nõudma, teadma, jõudma, sõudma, hüüdma, püüdma, leidma, kandma, võidma, needma, seadma, hoidma.

HAKKAMA-TUUP

Vaadelda tegusõna *hakkama* peavorme.

	<i>hakka/ma</i>	<i>haka/ta</i>	
	Olevik	Lihtminevik	Kesksõna
Isikul.	<i>hakka/n</i>	<i>hakka/si/n</i>	<i>haka/nud</i>
Umbisikul.	<i>haka/ta/kse</i>		<i>haka/tud</i>

Hakkama-tüüpi kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad (dategevusnimi nõrgas, olevik tugevas astmes), mille tüvi on kahe-silbiline ja lõpeb *a*-ga.

Nagu *hakkama* pööratakse: *lokkama, lippama, ruttama, tor-kama, palkama, lonkama, vaatama, hiilgama (hiilata), külvama, lendama (lennata), tõukama, muldama (mullata), vihkama (vihata), norskama (norsata), oigama (oiata), laastama, pöörama, suunama* jne.

Märkus. *Kasvama, kuivama* kuuluvad *õppima*-tüüpi (vt. lk. 88).

Harjutus 155. Leida antud tegusõnadest *hakkama*-, *õppima*- ja *muutumata*-tüüpi sõnad. Kirjutada nad eraldi tulpadesse.

Taastama, laastama, istuma, katkuma, katkema, matkama, pelgama, sulguma, sulgema, lahkama, lõhkuma, lõhkema, kat-tuma, ruttama, sättima, kappama, hüppama, uppuma, lappima, rappuma, vappuma, rändama, tunduma, kõndima, müttama, lük-kuma, lakkama, rõkkama, lakkuma, nottima, süttima, tekkima, nukkuma, kuivama, loivama, hääldama, mattuma, tõttama, sat-tuma, hukkama, hukkuma, kukkuma, aitama, eitama, õitsema.

Harjutus 156. Anda järgmiste *hakkama*-tüüpi sõnade peavormid. * märgitud sõnade peavormid kirjutada.

*Hülgama (hüljata), *muigama (muiata), puhkama, kõlbama (kõlvata), *kaebama, *kaevama, kargama, *valdama (vallata), *huugama (huuata), sülgama (süljata), hiilgama (hiilata), rüüpama, *õhkama.

Näidis. *Kordama, korrata, kordan, kordasin, korranud, kor-ratakse, korratud.*

Vaadelda astmevaheldust *hakkama*- ja *õppima*-tüüpi sõnades.

<i>hakka/ma</i>	<i>õppi/ma</i>
<i>haka/ta</i>	<i>õppi/da</i>
<i>hakka/n</i>	<i>õpi/n</i>
<i>hakka/si/n</i>	<i>õppi/si/n</i>
<i>haka/nud</i>	<i>õppi/nud</i>
<i>hakka/vat</i>	<i>õppi/vat</i>
<i>haka/t/ud</i>	<i>õpi/t/ud</i>
<i>haka/ta/kse</i>	<i>õpi/ta/kse</i>
<i>haka/t/i</i>	<i>õpi/t/i</i>

Isikulises tegumoes on *hakkama*-tüüpi sõnade aste vastupidine *õppima*-tüüpi sõnade astmega, välja arvatud *ma*-tegevusnimi, lihtminevik ja kaudne kõneviis, mis on mõlemal tugevas astmes.

da-tegevusnime tunnus *hakkama*-tüüpi sõnadel on *-ta*, *õppima*-tüüpi sõnadel *-da* — seega samuti vastupidised.

Umbisikulises tegumoes *hakkama*- ja *õppima*-tüüpi sõnade kõik vormid on nõrgas astmes.

Harjutus 157. Moodustada igast antud sõnast *da*-tegevusnimi ja oleviku 1. pööre, märkida, missuguse tüüpsõna järgi antud sõna pöördub (*hakkama*-tüüpi — *h.*, *õppima*-tüüpi — *õ.*) ja moodustada *nud*-kesksõna.

Raiskama, tampima, pakkuma, hõikama, märkima, varjama, ärkama, lupjama, riivima, riivama, lippama, hiilima, hauduma, kasvama, kargama, rüüpama, leekima, mahtuma, kohtama, põlgama, vältama, vältima, neetima, tõlkima, leppima, äigama, rik-kuma, rühkima, vihkama, rõkkama.

Näidis.

Tellima, tellida, tellin (õ.) — *tellinud*; *puhkama, puhata, puh-kan* (h.) — *puhanud*;

Harjutus 158. Sulgudes olevad *ma*-tegevusnimed muuta *nud*-kesksõnadeks. Minevike liitvormidele tõmmata joon alla.

1. Ükskord oli üks poiss metsas marjul olnud, hulga marju (korjama) ja siis kodu poole (hakkama) sammuma. Varsti oli ta (märkama), et ta on (sattuma) võõrasse kohta. Ta oli siis kohe ümber (pöörama) ja (jätkama) teed vastassuunas, kuid see ei olnud midagi (aitama) — teed koju ta ei olnud (oskama) leida. Küll oli ta (hõikuma) ja (huikama) — kuid asjata.

Nii oli poiss kuni pimedani metsas ringi (hulkuma), (otsima) siis suure kuuse, (tassima) selle alla oksti ja (otsustama) seal ööbida.

Siis oli ta (süütama) väikese lõkke, (rüüpama) ligidasest allikast mõne sõõmu vett, (mähkima) pea pintsakusse, (tõmbama) enese kerra ja (katsuma) magama jääda.

2. Vaevalt oli poiss silmad (sulgema) ja unne (suikuma), kui ta oli uuesti üles (ärkama). Läheduses oli keegi (oigama) ja (ohkama). Seejärele oli mingi suur lind (lendama) kuuse otsa ja seal koleda häälega (huikama). Ka oli keegi metsas (ulguma) ja midagi oli põõsa taga (hiilgama) ning (vilkuma) — vist hundi silmad!

Poissi oli (valdama) hirm. Ta oli (hüppama) üles, (tõttama) tule juurde ja (kükkima) seal seni, kuni taevast oli heledamaks (tõmbama). Siis oli ta mättaid (kiskuma), tule nendega (surmama) ja uuesti (algama) kodutee otsimist.

Vaadelda *õppima*- ja *hakkama*-tüüpi sõnade käskiva kõneviisi ains. 2. pööret.

Kindla kv. olevik	Käskiva kv. ains. 2. pööre
õpi/n lepi/n sule/n spordi/n	õpi lepi sule spordi
hakka/n rutta/n näita/n alga/n	hakka rutta näita alga

Isikulises tegumoes käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre on *õppima*-tüüpi sõnadel *nõrgas* astmes, *hakkama*-tüüpi sõnadel *tugevas* astmes (vastupidised), samuti kui nende sõnade kindla kõneviisi olevikki.

Meenutada *õppima*- ja *hakkama*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnime ja vaadelda käskiva kõneviisi ains. 3. ja mitm. 2. ja 3. pööret.

<i>õppima</i> -tüüp		<i>hakkama</i> -tüüp	
<i>da</i> -tegevusnimi	käskiv kv.	<i>da</i> -tegevusnimi	käskiv kv.
<i>õppi/da</i> <i>pühki/da</i> <i>rääki/da</i>	<i>õppi/ge, -gu</i> <i>pühki/ge, -gu</i> <i>rääki/ge, -gu</i>	<i>haka/ta</i> <i>ooda/ta</i> <i>hiila/ta</i>	<i>haka/ke, -ku</i> <i>ooda/ke, -ku</i> <i>hiila/ke, -ku</i>
Tüvi <i>tugevas</i> astmes, tunnus <i>-da</i>	Tüvi <i>tugevas</i> astmes, tunnused <i>-ge, -gu</i>	Tüvi <i>nõrgas</i> astmes, tunnus <i>-ta</i>	Tüvi <i>nõrgas</i> astmes, tunnused <i>-ke, -ku</i>

Harjutus 159. Teha kindlaks, kas antud sõna kuulub *hakkama*-tüüpi (h.) või *õppima*-tüüpi (õ.) ja moodustada isikulise tegumoe käskiva kõneviisi vormid.

Hankima, soolama, varjama, oskama, saagima, voolima, süütama, koorima, kleepima, kohtama, tõlkima, märkima, suunama, varjama, pilduma, valdama, käänama, sülgama, kinkima, kraapima.

Näidis.

Näitama, näidata, näitan (h.) — *näita, näidake, -ku; tampima, tampida, tambin* (õ.) — *tambi, tampige, -gu;*

Harjutus 160. Kirjutada mitmuses.

Kasva suureks; väana pesu välja; oota mind; aita meid; riisu õu puhtaks; ära noomi; mulda kapsaid; silu juukseid; hiiva ankur; vasta rahulikult; ära salga; pööra ümber; väldi vigu; prae liha; ära mölla; istu sirgelt; ära rüüsta puid; kaeva kraavi; ära keera kokku; vaata siia; ära sülgama maha; koori kartuleid; sule uks; ära pelga; soovi midagi; korda öeldut; ära muiga; sihi hoolsasti; astu edasi; puista liiva maha.

Harjutus 161. Muuta isikulises tegumoes öeldu umbisikuliseks. *Hakkama*-tüüpi sõnadele tõmmata üks joon, *õppima*-tüüpi sõnadele kaks joont alla.

1. Karjamaal juuriavad mehed kände, kaaluvad kive, laastavad võsastikku ja kaevavad kraave. 2. Peedu rääkis, et nüüd pööravat ta õppimisele täit tähelepanu: vältivat puudumisi, kuulavat tunnis hoolega ja näitavat kodustele valmistööd ette. 3. Kui šefid viljamasindamise enne lõunat lõpetaksid, suunaksime nad kartuleid võtma. 4. Vaadake, kas koera toas pole ja sulgege siis uks. 5. Poisid, kas olete puud ära saaginud ja lõhkunud? 6. Koka-koonduusel olid kõik pioneerid hoolsas töös: koorisid kartuleid, lõikasid leiba, hakkisid salatit, kloppisid mannavahtu, riivisid porgandeid ja praadisid liha. 7. Ma ei osanud seletada, miks Taa-vet mind ei oodanud.

Näidis.

1. *Karjamaal juuritakse kände, ...*

Harjutus 162 (kordav). Teha kindlaks, missuguse tüüpsõna järgi pööratakse sulgudes olev sõna ja asetada ta siis küsimusega näidatud vormi.

I

1. Spordiväljakul alguses (hüppama — *mida tehti?*) kaugust, (tõukama) kuuli, (viskama) oda, (kiikuma) pöördkiigel, (õppima) kolmikhüpet ja lõpuks (algama) korvpallimängu. 2. (Kittima — *mida tee?*) akende klaasid, (toppima) vatiga vahed kinni ja (kleepima) paberiribadega üle! 3. Eile (tekkima — *mida olevat teinud?*) kaugel põhjas järsku kõva torm, mis (vältama) kogu öö, (rikkuma) telefoniliine, (tuiskama) kõik teed kinni ja (tikkuma) isegi katuseid lammutama. 4. Itaalias (sattuma — *mida tehti?*) mitmesaja aasta eest tuha alla (mattuma — *missugustele?*) linnadele ja (hakkama — *mida tehti?*) teostama väljakaevamisi. 5. Nüüd ma veidi (puhkama — *mida teeksin?*), pärast siis (lõhkuma) puud ja (pühkima) toad. 6. Munad tuli (sortima — *mida teha?*), liivapaberiga puhtaks (nühkima), kastidesse (pakkima) ja kastidele andmed peale (märkima).

II

1. Selle kipsisordi kõvenemine (vältama — *mida tegevat?*) mitu tundi, seepärast ei tule vormi avamisega (ruttama). 2. Helju

(õppima — *mida tegevat?*) praegu koolis ülesantut ja alles hiljem (hakkama — *mida tegevat?*) ta klaveril harjutama. 3. Jaani vana-isa (sattuma — *mida oli teinud?*) mõisnikega vastuollu ja (rändama) Krimmi, kus (hakkama) kooliõpetajaks. 4. Teel (hakkama — *mida oli tehtud?*) hullama, (kukkuma) kohevasse lumehange ja (mattuma) üleni lume alla, kust siis lõbusa naeru saatel üksteist välja (tõmbama — *mida tehti?*). 5. (Kõndima — *mida tegin?*) toas ringi, (vaatama) vahel aknast välja ja (ootama), kunas (lak- kama — *mida teeb?*) vihm. 6. Esiteks (märkima — *mida tehakse?*) punktid, siis (tõmbama) jooned ja seejärel (lõikama) hulknurk välja.

ÕMBLEMA-TUUP

Vaadelda tegusõna *õmblema* peavorme.

	<i>õmble/ma</i>	<i>õmmel/da</i>	
	Olevik	Lihtminevik	Kesksõna
Isikul.	<i>õmble/n</i>	<i>õmble/si/n</i>	<i>õmmel/nud</i>
Umbisikul.	<i>õmmel/da/kse</i>		<i>õmmel/dud</i>

Teisi vorme: *õmmelge, -gu*.

Õmblema-tüüpi kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad (*da*-tegevusnimi nõrgas, olevik tugevas astmes), mille tüvi on kahesilbiline ja *ma*-tegevusnimes lõpeb kaashäälikule järgneva silbiga *-le*.

Nagu *õmblema* pööratakse: *tõmblema, võrdlema, lendlema, mõtlema, suplema, kahtlema, vehklema, mõtlema, juurdlema, seiklema, võitlema, kauplema, tunglema* jne.

Harjutus 163. Leida antud sõnadest *õmblema-, kõnelema-* ja *kirjutama*-tüüpi sõnad. Kirjutada nad eraldi tulpadesse.

Vaevlema, teesklema, kihelema, kujutlema, naljatlema, sip- lema, rüselema, sädelema, liiklema, viimistlema, vihtlema, vire- lema, esitlema, imetlema, sügelema, hüplema, vaatlema, tegelema, mõnulema, muhelema, heitlema, püüdlema, naljatlema, looklema, rabelema, ihalema, tõrelema, vedelema, üttelema, loetlema.

Näidis.

<i>õmblema</i> -tüüpi (astmevahelduslik)	<i>kõnelema</i> -tüüpi (astmevahelduseta)	<i>kirjutama</i> -tüüpi (astmevahelduseta)
<i>näitlema</i>	<i>sülelema</i>	<i>piiritlema</i>

Tegusõna *ütleva* peavormid on: *ütleva*, *öelda* e. *ütelda*, *ütlesin*, *öelnud* e. *ütelnud*, *öeldakse*, *öeldud*.

Samuti esinevad paralleelvormid tegusõnal *mõtleva* (*mõelda* e. *mõtelda* jne.).

Harjutus 164. Anda järgmiste *õmblema*-tüüpi sõnade peavormid. * märgitud sõnade peavormid kirjutada.

*Töötleva, tiirleva, *liugleva, eksleva, pusklema, *kõhkleva, kargleva, võitlema, *hüplema, *mängleva, *mõtleva.

Võrrelda *õmblema*- ja *kõneleva*-tüüpi sõnade alljärgnevaid vorme.

õ m b l e m a	k õ n e l e m a
õmmel/da	kõnel/da
õmmel/nud	kõnel/nud
õmmel/ge, -gu	kõnel/ge, gu
õmmel/dud	kõnel/dud
õmmel/da/kse	kõnel/dakse

Õmblema-tüüpi sõnadel *da*-tegevusnimes, *nud*-, *tud*-kesksõnas, isikulise tegumoe käskivas kõneviisis ja kõigis umbisikulise tegumoe vormides liitub tunnus samuti kui *kõneleva*-tüüpi sõnadelgi **k a a s h ä ä l i k u l e**.

Õmblema-tüüpi sõnadel kõik need vormid, kus tunnus liitub kaashäälikule, on **n õ r g a s a s t m e s**.

Harjutus 165. Kirjutada sõna järel sulgudesse vastava tüüp-sõna peavorm, mille järgi on antud vorm moodustatud.

1. On soovitatav, et harrastataks ka teisi spordialasid ja (tegeleva — *mida ei tehtaks?*) ainult pallimänguga. 2. (Juurdleva — *mida tehti?*) antud ülesande kallal, (võrdleva) saadud andmeid, (vaatleva) kaarti ja liiguti siis edasi. 3. Enne (*mõtleva* — *mida tehke?*), siis (ütleva)! 4. (Kargleva — *mida tehes?*) ja (hüplema) läksid kitsed karjamaale. 5. Isa (vaatleva — *mida tegi?*) meid (muheleva — *mida tehes?*) kui me (vaidleva — *mida tegime?*). 6. (Supleva — *mida tehti?*) jões, mis (lookleva — *mida tehes?*) läbib heinamaa. 7. Kass (vedeleva — *mida tegi?*) ja (laisklema) ahju ees. 8. Peeter veel (kõhklema — *mida tegevat?*) ja (kahtleva), kas hakata poksimest õppima. 9. Ära lase koeri (kakleva — *mida teha?*) ja (pureleva)! 10. Artell oli kleidi hästi (*õmblema* —

mida teinud?). 11. Lase meil ka (kõnelema), muidu võidakse (mõt-
lema), et meil ei olegi teistele midagi (ütleva). 12. Koer oli tükk
aega (siplema — *mida teinud?*) ning jalgadega (vehklema), edasi-
tagasi (hüplema) ja siis viimaks võrgust välja (rabelema).

Harjutus 166. Kirjutada sõna järel sulgudesse vastava tüüp-
sõna peavorm, mille järgi on antud vorm moodustatud.

Ekseldi, tegelevat, mõnuleks, sügelev, ei aelenud, ära hellitle,
oli tõreldud, oleksime imetlenud, liuglesid, ärgu mängelgu, ei
seigelda, kujutletagu, on vedelenud, sädeleksid, piiritleti, olevat
juurelnud, näitlevad, mõtlemata, vireldakse, õnnitletaks, ärge
kaubelge, kümmeldavat, taotletav.

Näidis.

Ära rabele (kõnelen), tiirlevat (õmblema),

Harjutus 167 (kordav). Panna sulgudes olevad sõnad nõuta-
vasse vormi.

A. 1. (Aitama — *isikul. tm. käskiva kv. mitm. 3. p.*) haige
pool-istuvasse asendisse ja (vaatama), et ta oleks soojalt kaetud,
(keelama) tal ülestõusmine ning (algama) kohe soojendavate
kompresse tegemist. 2. (Pöörama — *umbis. tm. käskiv kv.*) pide-
valt tähelepanu haige pulsile ja (kuulama), kuidas ta hingab.
3. (Kohtlema — *isikul. tm. käskiva kv. ains. 2. p.*) teda rahulikult
ja ära (tüütama) teda jutuajamisega. 4. (Võitlema — *isikul. tm.*
käskiva kv. mitm. 3. p.) tolmuga ja (valvama), et ruumid oleksid
korralikult tuulutatud. 5. Kinnipüütud rebasepojad (lippama ja
hullama — *kaudne kv.*) metsavahi õues ringi, vahel (kisklema
ja kaklema), oma rahvast ei (pelgama), aga kui võõrast (mär-
kama), siis (varjama) end kohe. 6. Kuidas kaugust (hüppama —
da-tegevusnimi), kuuli (tõukama), granaati (viskama), (maadlema),
(vehklema) — kõike seda mõistis ta poistele (näitama).

B. 1. Kui see heinamaa (laastama — *kse-olevik*) võsast,
(kaevama) sinna kraavid, küll siis (hakkama) sealt ka heina
saama. 2. Mees oli öösi (märkama) toas imelikku valgust, (hüp-
pama) voodist välja ja (ruttama) akna juurde ning (vaatlema)
tükk aega, kuidas põhjataevas (vehklema) tohutud valgussambad,
mis (hiilgama) rohekalt ja kollakalt. 3. Ärge siin (hullama) ja
(hüplema), sest see segab õppijaid! 4. Jaht (vaatama — *umbis. tm.*
kindla kv. lihtmin.) hoolega üle ja kõik (märkima — *tud-kesks.*)

puudused kõrvaldati, isegi uued purjed (õmblema). 5. Lapsed (vaatama — *isikul. tm. kindla kv. olevik*) korraks tagasi, (mõtlemata) nagu veidi millegi üle ja (ruttama) siis edasi.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

(Vastamisel tuua alati näiteid.)

1. Missugusesse kahte rühma jagatakse astmevahelduslikud tegusõnad?
2. Missugused sõnad kuuluvad *õppima-* (või *hakkama-*, *õmblema-*) tüüpi? Nime-
tada *õppima* (või *hakkama*, *õmblema*) peavormid.
3. Missugustes vormides on *õppima*-tüüpi sõnad astmelt vastupidised *hakkama*-
tüüpi sõnadega?
4. Missugustes vormides liituvad *õmblema*-tüüpi sõnades tunnused kaashääli-
kule?
5. Missuguses astmes on *õppima-*, *hakkama-* ja *õmblema*-tüüpi sõnade umbisi-
kuline tegumood?
6. Nimetada astmevahelduslikke sõnu, milles *d* kõrval kirjutatakse *s*, *k*.

4. Kokkuvõtteid astmevahelduslike sõnade pööramisest.

Umbisikuline tegumood.

Astmevahelduslike tegusõnade umbisikulise tegumoe kõik vormid on harilikult n õ r g a s astmes, näit.:

õppi/ma — *õpi/t/ud*, *õpi/ta/kse*, *õpi/ti*

hakka/ma — *haka/t/ud*, *haka/ta/kse*, ei *haka/ta*

õmble/ma — *õmmel/d/ud*, *õmmel/da/kse*, *õmmel/di*

Harjutus 168. Panna sulgudes antud tegusõnad nõutavasse vormi. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood*.

1. Kui (tahtma — *kse-olev.*) praepanni (valmistama — *da-tegevusnimi*), (võtma — *kse-olev.*) umbes 0,5 mm paksust musta plekki. Tööd (algama — *kse-olev.*) sellega, et plekile (märkima — *kse-olev.*) põhja mõõtmed ja külgede kõrgus, kusjuures viimane (võtma — *mida tehtagu?*) umbes 0,5 cm vajalikust suurem. Siis (ühendama — *kse-olev.*) joontega kõik plekile (märkima — *tud-kesks.*) punktid. Seejuures (vaatama — *mida tehtagu?*), et nurgad tuleksid täisnurgad, milleks (kasutama — *mida tehtagu?*) nurgikut. Lõpuks (kandma — *kse-olev.*) plekile 0,5 cm laiune äär. Kõige selle juures (hoiduma — *mida tehtagu?*) vigadest ja igati (väl-

tima — *mida tehtagu?*) neid, sest hiljem (saama — *mida ei tehta?*) midagi enam (parandama — *da-tegevusnimi*).

2. Siis (lõikama — *kse-olev.*) vajalik plekitükk välja ja 3 nurga kohalt 0,5 cm laiune äär maha. Kui see on (tegema — *tud-kesks.*), (taguma — *kse-olev.*) 0,5 cm laiune äär kahekorra ja küljed täisnurkselt üles. Seejärel (keerama — *kse-olev.*) 3 nurka külgedele, üks aga (jätma — *kse-olev.*) kallamisnurgaks. Lõpuks (tegema — *kse-olev.*) kanderõngad ja nende hoidjad, (neetima — *kse-olev.*) need otstele ning praepann (olema+gi — *mida teeb?*) valmis.

Näidis.

Kui tahetakse praepanni...

ma-tegevusnimi.

Astmevahelduslike tegusõnade *ma-tegevusnimi* on alati *tugevas* astmes, näit. *õppi/ma*, *hakka/ma*, *õmble/ma* jne.

Harjutus 169. Leida antud katkenditest astmevahelduslikud tegusõnad ja kirjutada nad isikulise tegumoe *ma-tegevusnimes* välja. Pealkirjaks: *ma-tegevusnimi*.

I. Jõudes üles hange harjale nägi Illimar kaugemalegi enese ümber. Talv muutis kõik vahemaad, tõi mõned asjad lähemale, kuid lükkas teised ka kaugemale. Põõsastest ja aedadest polnud palju jälgegi, puud ning majad näisid hoopis madalamad. Silm võttis laiema kaare, kuid saladusi oli ometi vähem.

II. Illimar oli rinnuli kelgul ja laskis kahe pleekiva kanga vahelt alla linnumaja poole. Lausak oli aeglane, ja sellepärast lükkas ta kord ühe, kord teise jalaga tagant, punastes labakinastes käed ümber kelgu äärte klammerdatud. Saapasääred võtsid enestesse aeg-ajalt lund, hang rudises kelgu jalaste all ja valge liikuv pind oli otse silmade ees. Oh, see oli hea! Ta väike elukene riietesse mässituna, kinniseotud kõrvadega, kargest õhust õhetava näoga ikka kiiremini libiseval kelgul, — see oli nii hea! Ja lennates linnumaja järsakult alla järvele tundus südame all otse maguspõnevat tõmmet.

Kui kelk lõpuks peatus ega olnud jalgadega lükkamisestki enam kasu, ajas Illimar enese püsti. Ta oli üleni lumes ja seda tundus saapaiski. Nii seisis ta nagu valge mütsak keset valget välja, täis mehist heaolutunnet.

(Fr. Tuglas.)

Näidis.

Jõudma, nägema, ...

da-tegevusnimi.

Võrrelda astmevahelduslike tegusõnade *da*-tegevusnime astet isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku astmega.

<i>da</i> -tegevusnimi	Olevik
õppi/da	õpi/n
haka/ta	hakka/n
õmmel/da	õmble/n

Astmevahelduslike tegusõnade *da*-tegēvusnimi ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik on alati vastupidises astmes.

Harjutus 170. Leida antud tegusõnadest astmevahelduslikud tegusõnad. Kirjutada astmevahelduslike tegusõnade järgi sulgudesse tüüpsõna ja anda *da*-tegevusnimi.

Töotama, suikuma, sähvama, kahtlema, virguma, valdama, imetlema, kerkima, hõikuma, selguma, vaikima, mõtlema, huu-gama, lakkuma, seiklema, hauduma, muldama, loetlema, süttima, sattuma, kattuma, juurdlema, kaebama, ütleva, sülelema, sulgema, julgema, pelgama, riiknema, rōkkama, rikkuma, ekslema, mõtisklema, puutuma, vaatama, neetima, siirduma, tõmbama, piiritlema, norskama, lõhkuma, suplema, töötama.

Näidis.

suikuma (õppima) — suikuda; sähvama...

v-kesksõna.

Vaadelda astmevahelduslike tegusõnade *v*-kesksõna (isikulise tegumoe oleviku kesksõna) astet.

<i>ma</i> -tegevusnimi	<i>v</i> -kesksõna
õppi/ma	õppi/v
hakka/ma	hakka/v
õmble/ma	õmble/v
murd/ma	murde/v

Astmevahelduslike tegusõnade *v*-kesksõna on alati *tugevas* astmes, sest ta moodustatakse *ma*-tegevusnime järgi.

Harjutus 171. Kirjutada v-kesksõna tarvitades. Pealkirjaks: *v-kesksõna*.

Laps, kes ruttab; inimesed, kes vaatlevad; poisid, kes spordivad; paat, mis lekib; kanad, kes hauvad; mees, kes oskab; tund, mis algab; õpilane, kes loeb; pilved, mis tekivad; naised, kes õmblevad; õpetaja, kes kiidab; ese, mis kõlbab; inimene, kes põeb; tähed, mis vilguvad; laps, kes nutab; hobune, kes jookseb; linnud, kes laulavad; traktorid, mis künnavad; rändur, kes puhkab; kana, kes sulib; sääsed, kes tüütavad; kassipoeg, kes näub; järv, mis helgib; kuld, mis hiilgab; lapsed, kes suplevad; vihm, mis lakkab; masin, mis tapib;

Näidis.

Ruttav laps; vaatlevad inimesed; ...

Harjutus 172. Moodustada lauseid, milles esineb allantud sõnapaare mitmesugustes käänetes, eriti ains, osastavas ja mitm. nimetavas. Pealkirjaks: *v-kesksõna*.

Kerkiv pilv; maitsev praad; hiilgav täht; ootav matkaja; naerev laps; küttiv mees; lüpev tüdruk; algav tund; kasvav puu; rõkkav hüüe; kahtlev küsimus; ootav auto.

Näidis.

Vaatlesime metsa tagant kerkivat pilve. Silmapiirile kerkivad pilved olid tumedad.

nud-kesksõna.

Võrrelda astmevahelduslike tegusõnade *nud-kesksõna* ja *da-tegevusnime* astet.

da-tegevusnimi

õppi/da

haka/ta

õmmel/da

nud-kesksõna

õppi/nud

haka/nud

õmmel/nud

da-tegevusnimi ja *nud-kesksõna* on alati ühes ja samas astmes, sest *nud-kesksõna* moodustatakse *da-tegevusnime* järgi.

Harjutus 173. Panna sulgudes antud tegusõna nõutavasse vormi.

Vaja (õmblema); oli eile (õmblema); tuleb (noppima); olid (noppima) marju; püüdis (hüppama); olevat (hüppama) üle 4 m;

aita (korraldama); olid (korraldama) aktuse; armastas (vihtlema); oli kõvasti (vihtlema); sai (tõrelema); keegi ei (tõrelema); tahame (õnnitlema); olid sünnipäevalast (õnnitlema); tuleb (ootama); oleme ammu (ootama); katsus (sulgema); olid ukсед (sulgema); ei ole vaja (kahtlema); võimetus ei (kahtlema).

Harjutus 174. Moodustada lauseid, milles esineb antud sõna-paare mitmesugustes käänetes.

Möllanud torm, õppinud tööline, lakanud vihm, puhanud hobune.

Kindel kõneviis.

Lihtminevik.

Isikulises tegumoes astmevahelduslike sõnade kindla kõneviisi lihtminevik on alati tugevas astmes, näit. *õppisin, hakkasin, õmblesin* jne.

Harjutus 175. Asetades olevikus antud tegusõnad lihtminevikku. Muudetud sõnad alla kriipsutada.

Matkal.

Oleme matkal. Lõuna paiku teeme ühes metsatukas peatuse. Vaatame sobiva koha ja süütame seal lõkke. Keedame putru, korgime lahti välipudelid, rüüpame pudru kõrvale piima ja nopime magustoiduks hiliseid maasikaid. Kustutame siis lõkke liivaga ja hakkame mängima, nii et metsaalune rõkkab meie kilkeist.

Mina heidan murule. Tükun vist tüki aega, sest kui ärkan, pakivad kaaslased juba seljakotte. Nad räägivad, et on oodata vihma.

Märkan ka ise, et pilv, mille servad leegivad ja helgivad kollakalt, kerkib meie kohale. Varsti langevadki esimesed suured piisad. Satume veidi ärevusse ja vaatame ringi, kuhu varjule tõtata. Eemalt paistab mingi suurem hoone. Lippame sinna. Hoone on rahvamajas. Lahke majahoidja kutsub meid sisse. Kraabime jalad puhtaks ja ruttame varjule, sest hakkab tugevasti sadama.

Ootame rahvamajas vihma lakkamist ja sordime matkal korjatud seemneid. Voldime kotikesed, pakime iga sordi eraldi kotikesse ja märgime vajalikud andmed sinna peale. Aeg-ajalt ruttab

üks või teine ilma vaatama, sest sadu tikub meie matkaplaane segi ajama.

Möödub mitu tundi, enne kui vihmasadu lakkab. Täname lahet majahoidjat ja marsime edasi.

Tingiv kõneviis.

Võrrelda astmevahelduslike tegusõnade isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ja tingiva kõneviisi oleviku astet.

Kindla kõneviisi
oleviku 1. pööre

õpi/n

hakka/n

õmble/n

Tingiva kõneviisi
oleviku pööردهid

õpi/ksi/n

hakka/ksi/d

õmble/ks

Astmevahelduslike tegusõnade tingiva kõneviisi olevik on samas astmes kui kindla kõneviisi olevik, sest ta moodustatakse kindla kõneviisi oleviku järgi.

Harjutus 176. Moodustada igast alljärgnevast tegusõnast mõni tingiva kõneviisi oleviku pööre. Pealkirjaks: *Tingiv kõneviis.*

Marssima, ootama, pilduma, süttima, algama, sulgema, hukkuma, suplema, tunduma, vältima, vaikima, ruttama, käskima, imbuma, saagima, kaebama, sattuma, julgema, mõtlema, ehtima, vilkuma, töötama, praadima, kuulduma.

Näidis.

Me marsiksime, ma ootaksin, ...

Käskiv kõneviis.

Võrrelda astmevahelduslike tegusõnade isikulise tegumoe käskiva kõneviisi oleviku pöörete astmeid kindla kõneviisi oleviku astmega.

Kindla kõneviisi	Käskiva kõneviisi oleviku
olevik	ains. 2. pööre
	ains. 3., mitm. 1., 2. ja 3. pööre
õpi/n	(sa) õpi
	(ta, nad) õppi/gu
	(te) õppi/ge
	(me) õppi/ge/m

hakka/n

(sa) hakka (ta, nad) haka/ku
(te) haka/ke
(me) haka/ke/m

Astmevahelduslike tegusõnade kindla kõneviisi oleviku ja käskiva kõneviisi oleviku ainsuse 2. pööre on samas astmes (moodustatakse kindla kv. oleviku järgi).

Käskiva kõneviisi oleviku ainsuse 2. pööre on vastupidises astmes teiste ainsuse ja mitmuse pööretega (ains. 3., mitm. 1., 2., 3. p.).

Harjutus 177. Moodustada antud sõnadest käskiva kõneviisi ainsuse 2. ja mõni mitmuse pööre.

Vältima, hõikama, valdama, sülgama, kümblema, saagima, pakkima, sihtima, vaatlema, pelgama, viskama, kiskuma, kohtlema, küündima, liiklema, hülgama, oskama, töötlema, algama.

Näidis.

Välidi, vältigu; hõika, hõigake; . . .

Harjutus 178. Panna sulgudes antud sõnad nõutavasse käskiva kõneviisi vormi. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

1. Nüüd kiitis ta Mägiste meeste vahvust ja kartmatust. (Võtma — *umbis. tm.*) eeskuju neist, kes tapluses langenud, ärgu (sallima — *umbis. tm.*) ülekohut, ärgu (kartma — *mitm. 3. p.*) keegi jõukate julmust ja vägevate meelevalda; ärgu (laskma — *mitm. 3. p.*) end keegi jõhkral häbistada, ei ennast ega omakseid.
2. (Ütlema — *mitm. 2. p.*) kõigile, et rüütleidki võib võita . . .
3. Kes teist tahab mehiselt tapelda, (tõstma — *ains. 3. p.*) mõök.
4. (Tegema — *mitm. 2. p.*) seal, mis tahate — mina kaasa ei lähe.
5. (Ärkama — *ains. 2. p.*) üles sellest unest! (Hakkama — *ains. 2. p.*) jälle inimese elu elama!

(M. Metsanurk.)

Kaudne kõneviis.

Astmevahelduslike tegusõnade isikulise tegumoe kaudne kõneviis on alati tugevas astmes (*õppivat, hakkavat* jne.), sest ta moodustatakse *ma*-tegevusnime järgi.

Harjutus 179. Moodustada lauseid, milles *õppima-*, *hakkama-* ja *õmblema-*tüüpi sõnu esineb isikulise ja umbisikulise tegumoe kaudses kõneviisis. Pealkirjaks: *Kaudne kõneviis*.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

(Vastamisel tuua näiteid.)

1. Missugusesse kahte suurde rühma jagatakse kõik tegusõnad?
2. Missugusesse kahte rühma jagatakse kõik astmevahelduslikud tegusõnad?
3. Iseloomustada *õppima-*tüüpi tegusõnu. Nimetada peavormid.
4. Iseloomustada *hakkama-* ja *õmblema-*tüüpi tegusõnu. Nimetada peavormid.
5. Võrrelda *õppima-* ja *hakkama-*tüüpi tegusõnade pööramist.
6. Võrrelda *kõnelema-* ja *õmblema-*tüüpi tegusõnade pööramist.
7. Missuguses astmes on tavaliselt astmevahelduslike tegusõnade umbisikulise tegumoe vormid?
8. Missugused astmevahelduslike tegusõnade isikulise tegumoe pöördelised ja käändelised vormid on alati tugevas astmes?
9. Võrrelda astmevahelduslike tegusõnade järgmiste vormide astet:
  - a) *da-*tegevusnime ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku,
  - b) *da-*tegevusnime ja *nud-*kesksõna,
  - c) *da-*tegevusnime ja isikulise tegumoe käskivat kõneviisi,
  - d) jaatavat ja eitavat kõnet,
  - e) isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku ja tingivat kõneviisi,
  - f) isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku ja käskiva kõneviisi ains. 2. pööret,
  - g) isikulise tegumoe käskiva kõneviisi ains. 2. pööret ja ains. 3. ning mitm. 1., 2. ja 3. pööret.

5. Liit- ja ühendteigusõnade pööramine.

Liitteigusõna mõiste.

(Kordamine.)

Meenutada, missuguseid tegusõnu nimetatakse liitteigusõnadeks.

Leida, missugustest sõnadest on liidetud järgmised liitteigusõnad: *ebaõnnestuma*, *esietenduma*, *heakorrastama*, *häbimärgistama*, *autasustama*, *iseseisvuma*, *järjekorrastama*, *kahekordistama*, *kuritarvitama*, *mitmekordistama*, *alahindama*, *naeruvääristama*, *omapäratsema*, *pealkirjastama*, *risttolmlema*, *silmakirjatsema*, *tasakaalustama*, *abielluma*, *teravmeelitsema*, *uudishimutsema*, *ülehindama* (ülemäära hindama) jne.

Liittegusõnade pööramine.

Vaadelda näiteid tegusõna *hindama* ja liittegusõna *ülehin-*
dama pööramisest.

Põhivormid.

<i>ma</i> -tegevusnimi	<i>hinda/ma, ülehinda/ma</i>
<i>da</i> -tegevusnimi	<i>hinna/ta, ülehinna/ta</i>
kindla kv. olevik	<i>hinda/n, ülehinda/n</i>
<i>tud</i> -kesksõna	<i>hinna/t/ud, ülehinna/tu/d</i>

Isikuline tegumood.

Kindel kõneviis.

Olevik:	<i>hindan, ülehindan</i>
Lihtminevik:	<i>hindasin, ülehindasin</i>
Täisminevik:	<i>olen hinnanud, olen ülehinnanud</i>
Ennemindevik:	<i>olin hinnanud, olin ülehinnanud</i>

Käskiv kõneviis.

Olevik:	<i>hinda, ülehinda</i> <i>ärge hinnake, ärge ülehinnake</i>
---------	--

Umbisikuline tegumood.

Kindel kõneviis.

Olevik:	<i>hinnatakse, ülehinnatakse</i>
Lihtminevik:	<i>hinnati, ülehinnati</i>
Täisminevik:	<i>on hinnatud, on ülehinnatud</i>
Ennemindevik:	<i>oli hinnatud, oli ülehinnatud</i>

Liittegusõnas pöördub ainult tegusõnaline osa. Kõik muu jääb muutmatuks.

Harjutus 180. Kirjutada antud liittegusõnad nõutavas vormis.

Kahekordistama (*mida tehti?*), autasustama (*mida tehke?*),
naeruvääristama (*mida ei teinud?*), tasakaalustama (*mida teh-*
tagu?), ebaõnnestuma (*mida ei tegevat?*), mitmekordistama (*mida*
tehakse?), abielluma (*mida tegi?*), võidurõõmutsema (*mida olek-*

sime teinud?), uudishimutsema (*mida teha?*), heakorrastama (*mida teeksime?*), kuritarvitama (*mida ei tehtavat?*), alahindama (*v-kesksõna*), ebaõnnestuma (*mida ei ole teinud?*), ülehindama (*mida teinud?*), silmatorkama (*mida ei ole teinud?*).

Ühendteigusõnade mõiste.

(Kordamine.)

Meenutada ühendteigusõnadest eespool õpitut. Tuua näiteid ühendteigusõnadest.

Harjutus 181. Leida sobivaid täiendavaid sõnu ühendteigusõnade moodustamiseks teigusõnadele *valama*, *hüppama*, *andma*. Pealkirjaks: *Ühendteigusõnad*.

Näidis.

Ühendteigusõnade pööramine.

Vaadelda ühendteigusõna *üle vaatama* pööramist.

Peavormid

üle vaatama

üle vaadata

	Olevik	Lihtminevik	Kesksõna
Isikul.	<i>vaatan üle</i>	<i>vaatasin üle</i>	<i>üle vaadanud</i>
Umbisikul.	<i>vaadatakse üle</i>		<i>üle vaadatud</i>

Näiteid pööramisest.

Isikuline tegumood.

Kindel kõneviis.

Olevik:	(ma) vaatan üle,	ei vaata üle
	(sa) vaatad üle,	" " "
	jne.	
Lihtminevik:	(ma) vaatasin üle,	ei vaadanud üle
	(sa) vaatasid üle,	" " "
	jne.	
Täisminevik:	(ma) olen üle vaadanud,	ei ole üle vaadanud
	(sa) oled " " " " " "	" " " " " "
	jne.	
Ennemindevik:	(ma) olin üle vaadanud,	ei olnud üle vaadanud
	(sa) olid " " " " " "	" " " " " "

Umbisikuline tegumood.

Kindel kõneviis.

Olevik:	vaadatakse üle,	ei vaadata üle
Lihtminevik:	vaadati üle,	ei vaadatud üle
Täisminevik:	on üle vaadatud	ei ole üle vaadatud
Ennemindevik:	oli üle vaadatud,	ei olnud üle vaadatud

Lihtaegades (olevik, lihtminevik) on ühendtegu sõnas täiendav sõna tegusõna järel (vaatan üle, vaatasin üle, vaata üle jne.), liitaegades (täis- ja ennemindevik) aga tegusõna ees (olen üle vaadanud, olin üle vaadanud, oleksin üle vaadanud jne.).

Pöördelistes vormides kirjutatakse ühendtegu sõna mõlemad vormid alati lahku.

Vaadelda ühendtegu sõna üle vaatama käändelisi vorme.

Isikuline tegumood.

ma-tegevusnimi	da-tegevusnimi
üle vaatama	üle vaadata
üle vaatamas	üle vaadates
üle vaatamast	
(on, oli) üle vaatamata	
või ülevaatamata (töö)	

Oleviku kesksõna
(v-kesksõna)

ülevaatav (arst)

Mineviku kesksõna
(nud-kesksõna)

(on, oli) üle vaadanud või
ülevaadanud (arst)

Umbisikuline tegumood

Oleviku kesksõna
(tav-kesksõna)

ülevaadatav (töö)

Mineviku kesksõna
(tud-kesksõna)

(on, oli) üle vaadatud või
ülevaadatud (töö)

ma-tegevusnimes kirjutatakse ühendtegu sõna puhul täiendav sõna *ma-*, *mas-*, *mast*-vormides lahku (*üle vaatama*, *üle vaatamas*, *üle vaatamast*), *mata*-vormis vahel kokku, vahel lahku — *on üle vaatamata (mis on tegemata?)*; *ülevaatamata (misugune?)* töö.

da-tegevusnimes kirjutatakse ühendtegu sõna mõlemad sõnad teineteisest alati lahku (*üle vaadata*, *üle vaadates*).

Oleviku kesksõnades kirjutatakse ühendtegu sõna mõlemad sõnad teineteisega alati kokku (*ülevaatav (misugune?) isik*, *ülevaadatav töö*).

Mineviku kesksõnades kirjutatakse ühendtegu sõna puhul täiendav sõna vahel lahku — *on üle vaadanud (mida on teinud?)*, *oli üle vaadatud (mida oli tehtud?)*, vahel kokku *ülevaadatud (missugune?) arst*, *ülevaadatud töö*.

Ühendtegu sõna kokku- ja lahkukirjutamist õpitakse ligemalt tundma edaspidi (vt. „Määrsõnad“).

Harjutus 182. Leida lausetest ühendtegu sõnad.

1. Vaikse ja pehme ilma tõttu oli koja välisuks lahti jäänud.
2. Toa auguga uks seisis kinni, suur uks aga oli irtakile jäetud, et suits pääseks välja minema, ja ukse vahel seisis ahjuhark, mis takistas teda kinni langemast.
3. „Võta mind kaasa,“ palus Ants, „ma tahan näha, kuidas vesi õige lõikab, kui tammi ees pole.“
4. Viimaks lepiti kokku, et Indrek pidi veel üheks talveks kõstri juurde minema ja see lubas erilise hoolega tema käsile võtta.
5. „Ja kuda võivad käed lahti minna, kui ma kõvasti kinni hoian ja ise lahti ei lase.“
6. Teisepere oli nagu Vargamäelt ära pühitud.

7. Ruttu — ruttu haarasid nad Andresel käest kinni, kahmasid oma riided pihku ning jooksid sisse. 8. Viimaks andis ta nõnda palju järele, et arvas, tema olevat ikka midagi nagu tähele pannud. 9. Ei olnud eeskambris enam kuulda Andrese etteöeldud laulusõnu ega lugemist. 10. Kui Pearu siiski kraavikaldale tükiks ajaks nor-gus peaga seisma jäi, siis mitte veejooksu imetlema, vaid asja üle järele mõtlema. 11. Ütles ja tormas suure mürinaga uksest välja, nagu oleks mõni paha vaim talle sisse läinud. 12. Aga Eedi oli kõvem kui Andres arvanud, sest temal oli juba nii-öelda täiskas-vanud mehe jõud. 13. Kui millalgi saate, makske ära, kui ei, las olla. 14. Ümberkaudu ei tehtud Vargamäe Indreku sõidust suurt väljagi. 15. See alalhoidunud põllulapp siin kaugel soosaarel mõjus kui muinasjutt. 16. Krõõt ei tuletanud neid enam kunagi mehele meelde, kuigi ta nendega võitles hommikust õhtuni, olgu üle astudes või mõnda riista üles tõstes. 17. Ta poleks vahtimi-sega ehk möödaminevaid kirikulisigi tähele pannud, kui mitte tema kõrval istuv koer neile teretuseks poleks haugatanud.

(A. H. Tammsaare.)

VII. KOKKUVÕTE TEGUSÕNADE VORMIDE ÕIGEKIRJAST.

1. *da*-tegevusnime tunnus.

Meenutada, missugused tunnused võivad *da*-tegevusnimel esineda. Missugune tunnus on *da*-tegevusnimel *tooma*—*käima*- ja *tulema*-tüüpi sõnadel?

Vaadelda, millal on *da*-tegevusnime tunnus *-da*, millal *-ta*.

I.

<i>da</i> -tegevusnimi	
tunnus <i>-ta</i>	tunnus <i>-da</i>
<p>Alati, kui tüvi lõpeb s-ga <i>joos/ta</i> <i>maks/ta</i> <i>tõus/ta</i></p>	<p>Alati, kui tüvi lõpeb l-, n-, r-ga <i>kõnel/da</i> <i>veen/da</i> <i>naer/da</i></p>

Kui *da*-tegevusnimes tunnus liitub tüvele, mis lõpeb *s*-ga, on tunnus *-ta*, kui *l*-, *n*-, *r*-ga, siis *-da*.

II.

<i>ma</i> -tegevusnimi	<i>da</i> -tegevusnimi	
	tunnus <i>-da</i>	tunnus <i>-ta</i>
kirjuta/ <i>ma</i> muutu/ <i>ma</i> õppi/ <i>ma</i> (III v.) luge/ <i>ma</i> (I kv.) hakka/ <i>ma</i> (III kv.) alga/ <i>ma</i> (III v.)	kirjuta/ <i>da</i> } muutu/ <i>da</i> } õppi/ <i>da</i> (III v.) luge/ <i>da</i> (I v.)	astme- vahel- duseta haka/ <i>ta</i> (II v.) ala/ <i>ta</i> (I v.)

Täishäälikule liitumisel on *da*-tegevusnime tunnuseks *-da* siis, kui *ma*- ja *da*-tegevusnime tüvi on s a m a s a s t m e s. Vastupidisel korral on *da*-tegevusnime tunnuseks *-ta*.

Harjutus 183. Asetada lünka *da*-tegevusnime tunnus *-da* või *-ta*.
Pealkirjaks: *da*-tegevusnimi.

1. Ulemaailmse rahu eest tuleb kõigil võidel..... 2. Meie kõikide pühaks kohuseks on kaits..... oma kodumaad. 3. Kui tahame spor- dis häid tulemusi saavuta..... tuleb igal hommikul võimel....., sage- dasti harjuta....., trenni..... ja võistel..... 4. Õpeta..... on raskem kui õppi..... 5. Virve ülesandeks jääb andmeid hanki....., Endli hooleks nende põhjal artikkel kirjuta..... ja Paulil vastav pilt joonista..... 6. Pärast õppimist on teil küllalt aega hüpa....., joos..... ja män- gi..... 7. Kui ei osa....., tuleb õppi..... 8. Aidake nüüd puude istuta- miseks auke kaeva....., rammusat mulda veda..... ja vaiu terita..... 9. Kelle kord on täna puid saagi..... ja lõhku.....? 10. Selles järves ei ole lubatud supel....., uju....., pesu pes..... ega kalu õngitse....., sest järve vett tarvitatakse joogiks. 11. Teie tööks jääb aias kap- sad rohi..... ja mulla....., tomatid keppide külge sidu..... ning peenra- vahed kõbla..... 12. Teise õnnetuse üle ei naer.....! 13. Head õpilast ei tule käski..... ega sundi.....

2. tud-kesksõna tunnus.

Meenutada, missugused tunnused võivad esineda *tud*-kesksõnal (umbisikulise tegumoe mineviku kesksõnal).

tud-kesksõna tunnuseks on *-dud*:

1. astmevahelduseta tegusõnadel, mille tüvi lõpeb pika- või kaksiktäishäälikuga (*tooma—käima-tüüp*), näit. *söö/dud*, *müü/dud*, *käi/dud*. E r a n d: *trei/tud*;
2. astmevahelduseta ja astmevahelduslikel tegusõnadel, mille tüvi lõpeb *l*-, *n*-, *r*-ga, näit. *tul/dud*, *kõnel/dud*, *õmmel/dud*, *min/dud*, *sur/dud*, *naer/dud*. E r a n d i d: *murdma-tüüpi* sõnad, näit. *mur/tud*, *an/tud*, *kün/tud* jt.

Kõigil teistel juhtudel on *tud*-kesksõna tunnuseks *-tud*, näit. *muutu/tud*, *kirjuta/tud*, *õpi/tud*, *haka/tud* jne.

Harjutus 184. Moodustada antud sõnadest *tud*-kesksõna ja kirjutada igaüks koos sobiva nimisõnaga välja. Nimisõna kasutada mitmesugustes käänetes. Pealkirjaks: *tud-kesksõna*.

Avama, suurendama, treima, nägema, püüdma, sulgema, olema, pesema, mõtlema, sõudma, võitma, jooksmata, looma, küsima, kasutama, jaotama, viljelema, võrdlema, tundma, panema, maksma, kündma, kuulma, pelgama, müüma, pilduma, taguma, viima, söötma, oskama.

Näidis.

Avatud uksele; suurendatud piltidega; . . .

Harjutus 185. Moodustada sulgudes antud tegusõnadest *tud*-kesksõna. Pealkirjaks: *tud-kesksõna*.

1. Matkaks olid kõik eeltööd (tegeme), kaardid (muretsema), marsruut kindlaks (määrama), ööbimiskohtades kokku (leppima), ülesanded (jaotama) ja varustus (pakkima). 2. Väljumine oli ette (nägema) kell 8 hommikul. 3. Kui oli küllalt (suplema), päikese käes (lamama), palli (mängima), (jalutama), (laulma), (jooksmata) ja (hüppama), asuti rõõmsatena koduteele. 4. Aarnel oli õhtuks hulk kalu (püüdma). 5. Aias oli hoolsasti (töötama): peenrad olid (kitkuma), kapsad (muldama), porgandid (harvendama), hernes-tele kepid (panema), tomatid keppide külge (siduma) ja kurgid

(kastma). 6. Korralikul õpilasel on alati käed ja nägu (pesema), küünealused (puhastama), juuksed korralikult (lõikama) ja siledaks (kammima), rõivad (harjama) ja pioneerikaelarätt (triikima). 7. Jaamast väljus raskekaaluline rong (saagima) metsamaterjaliga. 8. Kui puud olid kokku (kandma), (lõhkuma) ja riita (laduma), läksime tuppa, kus laud oli juba (katma).

3. Käskiva kõneviisi tunnus.

Meenutada, missugused on käskiva kõneviisi tunnused.

Reeglid.

1. Kui *da*-tegevusnime tunnuseks on *-da*, on käskiva kõneviisi tunnuseks *-ge*, *-gu*, näit.:

<i>kirjuta/da</i>	<i>kirjuta/ge, -ge/m -gu</i>
<i>õmmel/da</i>	<i>õmmel/ge, -gu</i>
<i>möön/da</i>	<i>möön/ge, -gu</i>
<i>naer/da</i>	<i>naer/ge, -gu</i>

2. Kui *da*-tegevusnime tunnuseks on *-ta*, on käskiva kõneviisi tunnuseks *-ke*, *-ku*, näit.:

<i>haka/ta</i>	<i>haka/ke, -ku</i>
<i>pes/ta</i>	<i>pes/ke, -ku</i>
<i>joos/ta</i>	<i>jooks/ke, -ku</i>

3. Kui *da*-tegevusnime tunnuseks on *-a*, siis pika kaksiktäishääliku ja helilise kaashääliku järel on *-ge*, *-gu*, helitute kaashäälikute järel *-ke*, *-ku*, näit.:

<i>tuu/a</i>	<i>too/ge, -gu</i>	<i>anda</i>	<i>and/ke, -ku</i>
<i>käi/a</i>	<i>käi/ge, -gu</i>	<i>saata</i>	<i>saat/ke, -ku</i>
<i>oll/a</i>	<i>ol/ge, -gu</i>	<i>näha</i>	<i>näh/ke, -ku</i>
<i>minn/a</i>	<i>min/ge, -gu</i>	<i>murda</i>	<i>murd/ke, -ku</i>
<i>surr/a</i>	<i>sur/ge, -gu</i>	<i>künda</i>	<i>künd/ke, -ku</i>

Harjutus 186. Moodustada antud tegusõnadest tunnuse abil käskiva kõneviisi vorme. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

Pakkuma, lubama, küsitlema, hüüdma, saama, julgema, rututama, panema, ületama, kasvama, laulma, lüpsma, vaatlema, treima, küsima, tundma, oskama, kuivama, õnnitlema, töötama,

tegelema, müüma, veenma, kiitma, hüüdma, tõmbama, viimist-
lema, kohtlema, vaikima, tugevdama, looma, laskma, kuulma, süil-
gama, kastma, põgenema, jooksuma, jaotama, teadma, sõudma,
näitama, vehklema, viima, tulema, leppima.

Näidis.

Pakkuge, -gu; lubage, -gu; . . . .

Harjutus 187. Kirjutada lünka *-ke* või *-ge*.

1. Haka..... kodunt õigel ajal kooli tulema! 2. Jõud..... kooli umbes kümme minutit enne tundide algust! 3. Är..... min..... üleriie-
tega klassi, vaid pan..... need riidehoidu! 4. Klassis sead..... esime-
seks tunniks vajalikud vahendid lauale, teised aga aseta..... lau-
sahtlisse! 5. Kontrolli..... enne tunde, kas kõik vajalik on kaasas!
6. Tunni algust oodates jaluta..... selleks määratud ruumis!
7. Kella helisesedes ruta..... kohe klassi, kuid är..... seejuures rüsel.....
ja tõugel.....! 8. Õpetaja klassi tulles tõus..... püsti ja istu..... alles
õpetaja sellekohasel märkusel! 9. Är..... tegel..... tunni ajal kõrva-
liste asjadega, vaid jälgi..... tähelepanelikult seletusi! 10. Vastami-
sel seis..... korralikult püsti! 11. Luge..... ja rääki..... kogu klassile
kuuldavalt, kirjuta..... tahvlile kõigile nähtavalt! 12. Vastata soo-
vides är..... hõiga.....: „Mina tean!“ või midagi taolist, vaid tõst.....
käsi! 13. Tundide lõppedes är..... jää..... asjatult koolimajja, vaid
min..... kohe koju!

Kordavaid harjutusi.

Harjutus 188. Leida antud tegusõnadest astmevahelduseta tegu-
sõnad. Anda nende *tud*-kesksõna ja *kse*-oleviku jaatav ja eitav
kõne. Pealkirjaks: *Astmevahelduseta sõnade umbisikuline tegu-
mood.*

Kiitma, pikendama, looma, puhuma, rühkima, liuglema,
panema, nikerdama, kattuma, kittima, taguma, virelema, õnnit-
lema, kiitma, saama, oskama, liikuma, vaikima, kinkima, hoidma,
jooma, teravdama, maksuma, pesema, kuulma, surema, sulguma,
müüma, tõusma, silbitama, tiirlema, tegelema, naerma, käima,
tootma, leidma, küsitlema, naima, rüüpama, vedama, kihlema,
kündma, sulgema, tulema, ulatuma, treima, võitma, olema, taot-
lema, mõtlema, sibama, viima, minema, õhkama, veenma, lööma,

jooksma, mõnulema, hukkama, hukkuma, hukutama, jääma, mõtisklema, nägema.

Näidis.

Pikendatud, pikendatakse, ei pikendata; loodud, luuakse, ei looda; . . .

Harjutus 189. Anda järgmiste tegusõnade põhivormid (nime-tusteta). *ma*-tegevusnime järel sulgudes anda tüüpsõna. Pealkirjaks: *Põhivormid*.

Lükkama, lükkima, lükkuma, treima, kergendama, saagima, looklema, imetlema, rabelema, aelema, mõnulema, lööma, painduma, müüma, vältama, vältima, panema.

Harjutus 190. Kirjutada järgmiste sõnade peavormid (nimetus-teta). *ma*-tegevusnime järel sulgudes anda tüüpsõna. Pealkirjaks: *Peavormid*.

Ketrama, kaotama, salgama, sulgema, taastuma, laastama, taastama, praadima, sädelema, liiklema, imetlema, hukkama, huk-kuma, tukkuma, kirjeldama, ulatuma.

Harjutus 191. Kirjutada iga antud sõna järel sulgudesse tüüp-sõna peavorm, mille alusel antud vorm on moodustatud.

Lõppevat, vaikivad, töötlemata, oli surnud, jõin, haarati, õnnit-leksid, liigutage, ära loobi, ei sügelnud, treitakse, siirduti, vasta-sin, ei ole pooldanud, on mullatud, ei pesta, ähvardatav, koheldi, pani, ärge kihelge, viia, seiklemas, nikerdatavat, olevat pleegi-tatud, ei tukuks, luuakse, olid nukkunud, ei looda (tingimusi), vil-jelda, ahvatlev, olevat müüdnud, ütelda, oldagu, oleks huuanud, näub, ei kogelnud, ärge kahelge, suubuv, läksime, ei saada aru, näitlikustatakse, põrkaksite, ära vaevle.

Näidis.

ei solvatud (hakatud), on joonud (toonud), . . .

Harjutus 192. Anda sulgudes olevad tegusõnad *da*-tegevus-nimes. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi*.

1. Ei saa (võitlema) kaotuse ohuta, ei saa (taplema) ühtki meest kaotamata. 2. Julges aga vaenlane selle raja peale (ilmuma), siis võidi teda mõlemalt poolt viskerelvaga (pilduma) või nooltega (laskma). 3. Kui mõni rüütel soovib (vihklema) — olgu hea, vis-kame talle mõne kapatäie tulist leili. 4. Vaja (vaatama), (kuulama),

(küsima), (kõnelema), kuidas keegi Sakala vanemaist oma haavu ja reigi on ravinud ja kas on eluajaks hirmutatud ega julgegi enam mõõgapidet pihku (võtma). (*M. Metsanurk.*) 5. Oli (nägema), et isa ei tahtnud asjast (rääkima). 6. Siin hämaras oli küllalt rahulik (mõtlemata). 7. Kõike seda võis jaokaupa (vaatlema), (uurima) ja (imetlema). 8. Nüüd oleks ta tahtnud loost juba kellelegi (rääkima), (jutustama) kõik algusest lõpuni ja kas või pisut (hooplema) +gi. (*Fr. Tuglas.*)

Harjutus 193. Lugada pala, asetades sulgudes antud tegusõnad *da-tegevusnimesse*. Kirjutada sulgudes antud sõnad *da-tegevusnimes* välja. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi*.

1. Tore on (uurima ja katsetama), eriti siis, kui seda (tegema) ühiselt, õpilasringis. Paljud katsetamiseks vajalikud vahendid saab ise (valmistama). Keedukolbideks näiteks võime (kasutama) läbipõlenud elektripirne. Selleks tuleb (lööma) pirni sokli sees olev pirni põhi ettevaatlikult katki ja saadud avast (uuristama) ja (eemaldama) pirni sisu. Seejärel jääb veel ainult klaasi servad viiliga (siluma) ja pirni kogunenud tükid välja (raputama), ja kolb ongi valmis. Tööd on vaja (teostama) ainult väga ettevaatlikult, sest klaas on õrn ja võib kergesti (purunema), kusjuures klaasikillud võivad käsi (vigastama). Säärases kolvis võib vedelikke (keetma), ilma et oleks (kartma) tema purunemist.

2. Kolvist võime (tegema) õppevahendi, millega saab (selgitama) termomeetri ehitust. Selleks tuleb võtta kork, (viilima) või (lõikama) ta parajaks, (puurima) temast auk läbi, (asetama) sinna pikk klaastoru. Kolb tuleb ääreni värvilist vett täis (kallama) ja (sulgema) toruga varustatud korgiga.

Nüüd jääb (määrama) sulamis- ja keemispunkt. Selleks tuleb seadeldis esiteks (asetama) sulavasse lumme, (vaatlema), kui madalale langeb vedelik torus, ja see koht ära (märkima). Et keemispunkti teada (saama), selleks tuleb seadeldist (hoidma) tükk aega keevas vees. Kolvis ei tohi aga vett (laskma) keema (minema). Koht, kuhu tõuseb vedelik, ongi keemispunkt. Jääb veel (jaotama) sulamis- ja keemispunkti vahe 100-ks võrdseks osaks, (varustama) seadeldis skaalaga, ja termomeetri mudel ongi valmis.

Näidis.

Uurida, katsetada...

Harjutus 194. Kirjutada sulgudes antud sõnad *da*-tegevusnime vormides.

1. Heidan pikali ning ei tahagi (uisutama), ei taha muud kui ainult (lamama). 2. Aga Taavet juba teab, et siin pole suuremat ühti (arvama), vaid on vaja (tegutsema). 3. Kuidas ta võib selles nii kindel (olema)? 4. Kus midagi pole, sealt pole ka midagi (võtma). 5. Ma ei saa õieti aru, kas ta (seisma — *des-vorm*) ongi palju pikem kui (istuma — *des-vorm*), aga küllap ta natuke ikka on. 6. Püüame (nohisema — *des-vorm*), ainult harva (vahetama — *des-vorm*) mõne sõna. 7. Meie kohus oli (pühkima) põrandaid, (jooksma) siia ja sinna... ning see kõik pidi sündima ruttu, nagu seda saab (tegema) ainult hästi õlitatud välk. 8. Aeg-ajalt ta tõstab pea, (vaatama — *des-vorm*) kahtlustavalt ringi, kas vahest pole kedagi nägemas. 9. Sammume (vaikima — *des-vorm*) edasi. 10. Kambrisse (tulema — *des-vorm*) näen ikka sedasama endist pilti... 11. Ja nüüd võite (minema) ja (viima) tervisi oma vanematele. 12. Küllap näed. Praegu on sellest vara (kõnelema).

(O. Luts.)

Harjutus 195. Kirjutada sulgudes antud sõnad isikulise tegumoe käskivas kõneviisis, kui teisiti ei ole märgitud. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis*.

(Kohtlema — *m. 2. p.*) hästi; (noppima — *a. 2. p.*) marju; ärge (sõnelema); (hoidma — *a. 3. p.*) kinni; (kohtlema — *a. 2. p.*) viisakalt; ärgu (naljatlema); (võtma — *m. 3. p.*) endale; (tulema — *a. 2. p.*) siia; (hoidma — *umbis. tm.*) hoolega; ärgem (kihelema); (süütama — *m. 2. p.*) tuli; (pilduma — *a. 2. p.*) laiali; (tegema — *m. 3. p.*) lahti; (maksma — *m. 2. p.*) ära; (mõtlemata — *a. 2. p.*) järele; (tegelema — *a. 3. p.*) edasi; (treima — *m. 3. p.*) välja; ära (jääma) siia; (süütama — *umbis. tm.*) latern; ärgem (kauplema); (noppima — *m. 2. p.*) edasi; (pesema — *m. 3. p.*) puhtaks; ärgu (tüütama — *umbis. tm.*) teisi; (kujutlema — *m. 2. p.*) ette; (mõtlemata — *m. 1. p.*) ka tagajärgedele; ära (muigama); (olema — *m. 2. p.*) rahulik; (viima — *a. 2. p.*) kaasa; (hakkima — *m. 2. p.*) peeneks; (hüplema — *m. 2. p.*) ühel jalal; uks (lukustama — *umbis. tm.*), (piiritlema — *m. 1. p.*) täpselt; (jooksma — *a. 2. p.*) ruttu; (niitma — *m. 2. p.*) õhtuni; sõnad (silbitama — *m. 2. p.*); ärge (muigama); (kastma — *a. 3. p.*) sagedasti; (häädama — *umbis. tm.*) selgesti; ära (kauplema); (kohtlema — *a. 2. p.*) viisakalt; (äestama — *m. 3. p.*) hobustega; ära (käima) küürus; (murdma — *m. 2. p.*) poo-

leks; (tegema — *umbis. tm.*) selgeks; (kordama — *m. 1. p.*) kooris; ära (nägema); (koondama — *m. 2. p.*) kokku; ärgu (tantsisklema); (jooksma — *umbis. tm.*) koju; (vihkama — *m. 2. p.*) lohakust; (katma — *umbis. tm.*) kinni; (minema — *m. 1. p.*) nüüd; ärge (naerma) valjusti; (kandma — *umbis. tm.*) kätel; ärgu (hülgama); (kordama — *a. 2. p.*) üle; ärgu (hukkuma — *umbis. tm.*); ära (hüplema); (sulgema — *a. 2. p.*) vihik.

Harjutus 196. Kirjutada sulgudes antud sõnad *vad-* või *vat-* lõpulistena, nagu nõutav.

1. Tean, et kõik meie rühma pioneerid (õppima) hästi ja (käituma) eeskujulikult. 2. Autojuhtimist (õppima) õpilased (sooritama) juba õppesõite. 3. Liina (õppima) ka autojuhtimist. 4. Kunstnik maalis (õppima) pioneeri. 5. Kui pimeneb, (süttima) tänavail tuhanded elektrilambid. 6. Päikese loojenedes (süttima) selle torni tuli automaatselt. 7. Bensiin ja eeter on kergesti (süttima) vedelikud. 8. Haanja kõrgustikul nägime (süttima) ühe jaaniku teise järel. 9. (Süttima) lõket ergutasid pioneerid hüüetega „Sütti! Sütti!“ 10. Kui seemned (sattuma) mulda, (hakkama) nad seal idanema. 11. Kui Andres raskustesse (sattuma), ei (hakkama) ta kunagi hädaldama. 12. Merel tormi kätte (sattuma) rändlinnud sagedasti (hukkuma). 13. Kolhoosis nägime (iseliikuv) kombaini. 14. Kalurid täna merele ei (minema), sest meri (muutuma) iga minutiga rahutumaks. 15. Varsti (lehtima) metsad ja niidud (katuma) lillevaibaga. 16. Vaatlesime (kukkuma) kägu binokliga. 17. (Kukkuma) käod, (õitsema) lilled, kõrgel siniõhus (lõõritama) lõokesed — kõik see teeb südame rõõmsaks ja kergeks.

Harjutus 197. Leida katkenditest tegusõnad ja määrata nende vorm. Seletada tegusõnade õigekirja.

1. Eit vaterdab väsimata ja ei tee sest väljagi, et vanamees ta juttu tähele ei pane. Rääkides kööbib ta vikatiga viimase kui mättavahe hoolega puhtaks, lööb viimase kui rohulible maha, näpsab ka peeni vaevakaski hulka, siis ettevaatlikult, kartes, et vikatile hambad sisse murrab. 2. Eit pahandab ja kisub Matsil saapaid jalast. Õigust öelda, kiskuda pole seal midagi, sest saapad on niisugused lohmakad, et kui Mats jalad kogemata üle vommi ääre ripakile unustaks, siis prantsataksid kalavinskid silmapilk vastu põrandat. 3. Karja saatmast tagasi tulles ajasid eided päris igapäevast juttu ja sellepärast ei huvitanud see Jukut põrmugi.

4. Ja ta vahtis pääsukeksi, kuulas nende tasast unistavat häälightsust, kuni uni ta laugudele varises, tulles urgastest, ulualt või redelit mööda märkamata sammul. 5. Umberringi levis lausik soo, mis oli kaetud madalate tihedate kaskedega, nagu oleksid nad ühiseks roheliseks vaibaks kootud, millele harvad rässakad, luulelises korratuses seisvad männid tumedate täppidena on tipitud. 6. Viimane (Juhan) on oma teguviisi muutnud: nagu ta enne ennast tööle toppis, nii hoidub ta nüüd kõrvale, vabandades, et käsi tegevat haiget, ristluud valutavat, jalad olevat rammetud. 7. Loomade asemed tehti rehe alla; otsiti ja parandati lõõgu, tehti sõimi ja taoti varnu seina sisse. 8. Ta ei kahetsenud midagi, sest kõigest hoolimata oli tal nüüd, kelle pärast töötada, muretseda, kas või riielda ja nägeldagi. 9. Kõneleja hakkas kirja seletamisega peale. Ta hääli oli magus, sulav, meelitav ja töötav ning trööstiv. 10. Tormati raha-augu kaldale ja vahiti selle põhja, kuid sogase vee pärast polnud seal midagi näha. 11. „Ärge tulge liiga augu kaldale, langete ühes liivaga sisse, matate minu oma alla,“ ütles Hans ja ruttas mööda redelit auku ronima. 12. Ning viimaks, leides, et jänes tõepoolest juba söömas oli käinud, sattusid poisid ärevusse, mis öösiti nende unerahugi rikkus.

(A. H. Tammsaare.)

MÄÄRSÕNAD.

I. MÄÄRSÕNADE MÕISTE.

Vaadelda järgmistes lausetes sõrendatult trükitud sõnu. Leida nendele küsimused.

1. Eile oleks ta seda ise kas või kogu maailmale kuulutanud, aga täna tõi see juba häbi. 2. Kord oli korteris remonti tehtud ja siis oli kassipoeg siin kõndinud, jalgupidi värvisse sattunud ning lõpuks aknalauale hüpanud. Ja seal olidki ta jäljed tänapäevani. 3. Kuid siis pööras ta pisut pead ja nägi poolpõiki läbi akna, kuidas päike õues heledalt lauavirna valgustas. 4. Nüüd oli ümber jälle väga pime. 5. Kuidas sa mu üles leidsid? 6. Ja eks läinud tal siis eneselgi pisut narristi.

Eelmistes lausetes sõrendatult trükitud sõnad on **määrsõnad**. Nad väljendavad

aega, millal tegevus toimus — *eile, täna, siis, (üks)kord, nüüd* jne.;

viisi, kuidas tegevus toimus — *heledalt, poolpõiki, jalgupidi* jne.;

kohta, kus tegevus toimus — *siin, seal* jne.;

hulka, määra — (*pööras*) *pisut, väga* (pime) jne.;

Määrsõnad peale selle seovad lauseid — *nägi, kuidas...*, *ootas, millal...* jne.; küsivad — *Kuidas sa mu üles leidsid? Millal ta tuli?* jne.; teisendavad tegusõnade tähendust — *üles leidma, ära minema, läbi lugema* jne.

Määrsõna kuulub lauses harilikult tegusõna juurde (*tõi täna, pööras pisut, oli siin kõndinud, üles leidma*), samuti kaomadussõna juurde (*väga pime*), vahel ka mõne teise määrsõna juurde (*pisut narristi*).

Uldiselt määrsõnu ei saa käänata ega pöörata.

Mõned neist siiski esinevad sisse-, sees-, seestütlevas (*ette, ees, eest*), mõned alale-, alal-, alaltütlevas (*kaugele, kaugel, kauge*).

II. MÄÄRSÕNADE LIIGID.

Määrsõnad jagatakse vastavalt nende tähendusele järgmistesse liikidesse:

1. Ajamäärsõnad (*millal? kunas? kui kaua?*) — *eile, täna, homme, nüüd, siis, ammu, tänavu, pärast, vara, hilja, ikka, harva, veel, kaua, kohe, tihti, varsti, ajuti, suviti, päeviti, alati, öösi e. öösel, ükskord, mõnikord, nüüdsama, sellejärel, vahel (= mõnikord) jne.;*

2. Kohamäärsõnad (*kuhu? kus? kust? — siia, siin, siit; sinna, seal, sealt; üles, ülal, ülalt; all, alt; ette, ees, eest; taha, taga, tagant; järele, -l, -lt; välja, -s, -st; lähedale, -l, -lt; kaugele, -l, -lt; siinjuures, tagapool, tahapool, tagantpoolt jne.;*

3. Viisimäärsõnad (*kuidas? mil viisil?*) — *ruttu, otse, pikkamisi, kiiresti, selgesti, hästi, õigesti, kindlasti, tugevasti, paiguti, jalgsi, kahekesi, käsitsi, selili, istukil, ärkvel, ärevil, meeleldi, vihaselt, õnnelikult, vastastikku, kummargile, -l, -lt, niimoodi, niisama jne.*

4. Määra-, hulgamäärsõnad (*kui suurel määral? kui palju?*) — *väga, üsna, kaunis, vähe, palju, natuke, pisut, veidi, enam e. rohkem, liiga, ainult, peaaegu, niivõrd, sedavõrd jne.*

5. Küsivad või siduvad määrsõnad (olenedes sellest, kas nad esitavad küsimusi või seovad lauseid) —

millal? kunas? kus? kuhu? kust? kuidas? kuivõrd? miks? mispärast?

6. Abimäärsõnad (teisendavad tegusõnade tähendust) — *üles kirjutama, alla kirjutama jne., sisse lendama, välja laskma jne.*

üles
 alla
 ette
 ära
 juurde
 välja
 järele
 üle
 ümber

kirjutama

sisse
 lahti
 välja
 ette
 maha
 edasi
 läbi
 peale
 alla

laskma

Vaadelda ja võrrelda omadussõnu ja määrsõnu.

Omadussõnad

(kõigis käändeis käanatavad)

ka uge (missugune?) linn	
ka uget (missugust?) linna	
ka ugele (missugusele?) linnale	läks ka ugele (kuhu?)
ka ugel (missugusel?) linnal	oli ka ugel (kus?)
ka ugelt (missuguselt?) linnalt	tuli ka ugelt (kust?)
ka uge (missuguse?) linnani	
vih a selt (missuguselt?) koeralt	haukus vih a selt (kuidas?)
pa rem (missugune?) tee	läks pa remini (kuidas?)
ka unis (missugune?) lill	oli ka unis palju (kui palju?)
tä nane (missugune?) päev	tuli tä nane (millal?)
si inne (missugune?) elu	elab si in (kus?)

Määrsõnad

Harjutus 198. Tuletada järgmistest

a) omadussõnadest määrsõnu:

selge, ametlik, õnnetu, kohastikune, hapu, hele, tugev, viril, pikk, odav, masinlik, kindel, harv, järjestikune;

b) määrsõnadest omadussõnu:

vara, homme, ajuti, öösi, eile, seal, nüüd, otse, pärast, siin, vähe, kohe, tagapool.

Näidis.

Omadussõnadest määrsõnade tuletamine

Omadussõna

ilus

armetu

Määrsõna

ilusti e. ilusasti, ilusamini,

armetult

Harjutus 199. Leida lausetest määrsõnad. Määrata nende liik (ajamäärsõna, kohamäärsõna jne.).

Abimäärsõnad nimetada koos vastava tegusõnaga.

A. 1. Sellal kui Illimar mõlgutas, kuidas sinna välja pääseks, kostsid eeskojast ema ja tädi Liisa hääled. 2. Ja kord lamas ta kaua ärkvel voodis, teinekord aga tõusis kähku, nagu oleks kuhugi kiire. 3. Ja maagi oli nagu muutunud, ta ei lasknud enam sugugi vett läbi, ükskõik, kas tuli seda vähe või palju. 4. Seal oli tagavärv poikvel ja ta poetus sellest sisse. 5. Hoiu kogu aeg van kri äärest kõvasti kinni. 6. Niisama pidevalt võis vahtida peksumasina edasi-tagasi käivaid reste, mis nagu kitsad lõualuud lakkamatult sasi välja ajasid. 7. Metsast toodud rondid küdesid vaikselt, nendele laotatud viljakõrred andsid valget, imalalt lõhnavat suitsu. 8. Nii hiilis ta siis ettevaatlikult põõsaste kaudu lähemale. 9. Ja pärale jõudes ei näinud ta midagi eriti kohutavat.

B. 1. Ta ärkas hommikuti nagu juhtus, kord varem, kord hiljem. 2. Kus juba inimesi koos, üks sinna tule teisigi juurde. 3. Siis võttis suure taskuväitsa välja, kiskus selle lahti ja tõmbas teraga paar korda üle saapatalla. 4. Ta liikus kiiresti ses tuisuses pimeduses, kes teab, kust ja kuhu. 5. Moonakad, kes sealt hommikuti ja õhtuti mööda käisid, võisid tast mõndagi rääkida. 6. Kas sa tead, kuidas neid lillesid kutsutakse? 7. Ilm oligi sellise aastaaja kohta väga ilus. 8. Päike ei soojendanud küll kuigi palju, kuid ta oli igatahes näha.

(Fr. Tuglas.)

III. MAARSÕNADE ÕIGEKEELSUSEST.

Pidada alljärgnevat meeles.

üles (mitte: *ülesse*) — Tõusin üles. Vaatasin üles.

eile (mitte: *eila*) — Eile oli ilus ilm.

mispärast (mitte: *mikspärast*) — Mispärast (miks) sa eile puudusid?

õigesti ~ õieti

— Kirjutasin õigesti (= vigadeta). Õieti (= õigupoolest) polnud tal seal midagi teha.

kindlalt ~ kindlasti

— Astub kindlalt (= kindlana). Kindlasti (= kahtlemata) ta tuleb koosolekule.

järel ~ järele

- Panges oli vett järel.
- Pangas raha järel käib arveametnik. Vrd.: Veduri järel (ei ole määrsõna; = taga) oli palju vaguneid.
- Leiba jäi järele (üle). Läksin vee järele. Joonista järele!

möödas ~ mööda

- Läksime neist mööda.
- Vihm on möödas.

vahel ~ vahest

- Täna vahel (= mõnikord) paistab päike, vahel sajab vihma. Vahest (= võib-olla) tuleb homme ilus ilm.

seal, sealt

peale, peal, pealt

- } (mitte murdeliselt Ta viibis seal
sääl, pääl jne.) kaks kuud. Hak-
kasime koormat
peale panema.

Harjutus 200. Koostada lauseid alljärgnevate sõnadega. Tõmata neile lauseis joon alla. Pealkirjaks: *Määrsõnad*.

Üles, ülal, ülalt, toorelt, tooresti, õigesti, õieti, järel, järele, öösi, liiga, tahapoole, tagantpoolt, mööda, möödas, vahel, vahest. Meenutada ühendtegeusõna pööramist.

Anda järgmiste ühendtegeusõnade peavormid: *üles kirjutama, ära lendama, kokku sattuma*.

Abimäärsõna ja tegeusõna kirjutamisel pidada alljärgnevat meeles. *

Kirjutatakse alati lahku.

1. Kõigis pöördelistes vormides: *kirjutan üles, kirjutatakse üles, oli üles kirjutatud, ei olevat üles kirjutatud, kirjutage üles, ärgu kirjutatagu üles* jne.

2. *da*-tegevusnimes ja *des*-vormis: (*tuli*) *üles kirjutada, (eksisid) üles kirjutades*;

3. *ma*-tegevusnimes ning *mas*- ja *mast*-vormides: *üles kirjutama, (oli) üles kirjutamas, (tuli) üles kirjutamast*.

Kirjutatakse alati kokku.

v- ja tav-kesksõnas (oleviku kesksõnas): **üleskirjutav** (*mida tegev? missugune?*) õpilane, **äralendavat** (*missugust?*) lindu, **läbiarutatavad** küsimused, **edasiviivaks** jõuks, **kokkukutsutavaid** inimesi jne.

Kirjutatakse kokku või lahku.

1. nud-, tud-kesksõnas (mineviku kesksõnas)

Kokku	Lahku
laulu üleskirjutanud (<i>missugune?</i>) õpilane	laulu on õpilane üleskirjutanud (<i>mida on teinud?</i> — täisminevik)
üleskirjutatud (<i>missugune?</i>) muistend	muistend oli üleskirjutatud
ettetulnud (<i>missugused?</i>) takistused	takistused olevat ettetulnud
läbiarutatud (<i>missugust?</i>) küsimust	küsimust ei arutatud läbi

2. ma-tegevusnime mata-vormis

üleskirjutamata (<i>missugune?</i>) laul	laul on üleskirjutamata
läbilugemata (<i>missugune?</i>) raamat	raamat jäi läbi lugemata

Tabelina saame järgmise kokkuvõtte:

Ühendtegusõnas määr- ja tegusõna kokku- või lahkukirjutamine.

Kirjutatakse alati lahku	Kirjutatakse alati kokku
1. Kõigis pöördelistes vormides 2. <i>ma</i> -tegevusnimes ning <i>mas</i> - ja <i>mast</i> -vormides 3. <i>da</i> -tegevusnimes, <i>des</i> -vormis	1. v- ja tav-kesksõnas

Kirjutatakse

lahku

kokku

1. nud-, tud-kesksõna

pöördelistes vormides (mine- vikus)	omadussõnalisises tähenduses (missugune?)
--	--

2. ma-tegevusnime mata-vorm

seoses pöördeliste vormidega (mida tegemata?)	omadussõnalisises tähenduses (missugune?)
--	--

Harjutus 201. Muuta antud ühendtegu sõnade vormid lahku-
kirjutatavaks.

Kokkutulnud külalised; mahatõmmatud lause; läbiuurimata küsimus; mahakülvatud kaer; püstiseisnud mees; ümberkirjutatud töö; kokkupanemata heinad; vastusõitnud auto; mahalastud hunt; ettevõetud matk; väljatõmbamata nael; kinnipandud uks; edasi-arenenud tehnika.

Näidis.

Ära eksinud lapsed; lapsed olid ära eksinud.

Harjutus 202. Asetada sulgudes antud ühendtegu sõnad nõutavasse vormi. Pealkirjaks: *Ühendtegu sõnad*.

A. 1. Kirjad viidi direktorile (alla kirjutama). 2. (Alla kirjutama) kirjad tooge minu kätte. 3. Loengute tekst oli veel masinal (ümber kirjutama — *meta-vorm*). 4. Tuul oli katuse ühest kohast (ära lõhkuma). 5. Fotoring hakkas fotolehte (välja andma). 6. (Pähe õppima — *tud-kesks.*) luuletuse esitas väike tüdruk meisterlikult. 7. (Üles kerkima — *nud-kesks.*) pilv oli must ja ähvardav. 8. Ma (ümber riietuma) ja (järele tulema). 9. Õpilased tervitasid külalisi (püsti seisma — *des-vorm*). 10. Sild oli (lahti võtma — *tav-kesksõna*). 11. Käin õhtuti vanaemale lehte (ette lugema — *mas-vorm*).

B. 1. (Maha langema — *v-kesks.*) lumi oli teraline. 2. Need põrandad tulevad (üle värvima — *da-tegevusnimi*). 3. Korralduses

(ette kirjutama — *umbisikul. tm. lihtmin.*), kuhu vanapaber viia. 4. Avaldusele oli resolutsioon (peale kirjutama). 5. Telefonil (edasi andma — *tav-kesks.*) teate koostas vanempioneerijuht. 6. See maja tuleval aastal (ümber ehitama — *umbisikul. tm. olevik*). 7. Autojuht keeldus (edasi sõitma — *mast-vorm*). 8. Öhtul (kokku võtma — *käskiv kv.*) päevase töö tulemused. 9. Lauale oli asetatud (lahti lõikama — *mata-vorm*) leiba ja (üles soojendama — *tud-vorm*) suppi. 10. Korterist väljudes tuleb raadio (välja lülitama — *da-tegevusnimi*).

Harjutus 203. Kirjutada sulgudes antud määr- ja tegusõnad kokku või lahku, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Ühendteguõnad*.

Olevat (maha kukkunud); (maha kukkunud) õun; piim oli (läbi aetud); (läbi kurnatud) vedelik; keeldusin (osa võtmast); jäi (üles äratamata); kass oli (tuppa lastud); (kokku pandav) maja; (ära põletatud) praht; tähed tuleb (ette kirjutada); peab (meeles pidama); on (ülal peetav); olgu (kokku pandud); olime (ära mine-mas); (laiali laotamata) muld; (ära tarvitatud) värv; on (läbi võt-mata); (välja tulles) nägin; olevat (läbi uuritud); (tähele pandud) märkus, tuleb (edasi viia); (ära läinud) mees; jäi (ette võtmata); (läbi lõikav) hääl; oli (ette andmas); oleks (ära tarvitatud); tulid rukist (kokku panemast); (läbi mõeldes) selgus; unustas (alla kir-jutamata); (ette jõudnud) jooksja; (sisse tungiv) külm; (välja õpe-tamata) hobune.

Harjutus 204. Moodustada lauseid, milles ühendteguõna on tarvitatud kokku- ja lahkukirjutatuna.

Kokku sattuma, lahti harutama, kõrvale põiklema, ära kustuta, sisse tungima.

ABISÕNAD.

KAASSÕNAD.

I. KAASSÕNADE MÕISTE.

Vaadelda sõrendatult trükitud sõnu.

1. Pärast lõunat läks isa ühes lastega mere äärde.
2. Kuna merel oli tugev lainetus, mille tõttu paadiga sõitma ei saanud minna, siis jalutasid nad piki randa, korjasid liiva seest ilusaid teokarbikesi, lamasid veidi aega põõsaste taga liival päikese käes ja tulid umbes kella viie paiku koju tagasi.

Sõnad *pärast, ühes, äärde, tõttu, piki, seest, taga, käes* jne. on kaassõnad, sest nad esinevad alati koos käändsõnaga (*pärast lõunat, ühes lastega, mere äärde, mille tõttu, viie paiku* jne.).

Kaassõnad näitavad mitmesuguseid suhteid olendite (*isa koos lastega*), esemete (*teokarp liiva seest*), nähtuste (*paadisõit lainetuse tõttu*) vahel.

Kaassõnad ei käändu ega pöördu.

Kui kaassõna seisab käändsõna ees, siis nimetatakse teda eessõnaks (*pärast lõunat, piki randa*), kui käändsõna järel, siis tagasõnaks (*mere äärde, liiva seest, põõsaste taga*).

Üksi seisvate kaassõnade (näit. *pärast, ühes, äärde, paiku* jne.) kohta ei saa küsimusi esitada. Koos käändsõnadega vastavad nad küsimustele *kuhu? kus? kust?* (*mere äärde, ääres, äärest; liiva sisse, sees, seest*), *millal? kunas?* (*pärast lõunat, kella viie paiku*), *mispärast?* (*lainetuse tõttu*), *kuidas?* (*ühes lastega*).

Vaadelda, missugustes käänetes on harilikult kaassõnadega koos esinevad k ä ä n d s õ n a d.

O m a s t a v a s:

1. mere (*mille?*) *äärde, ääres, äärest; puu otsa, -s, -st; metsa poole, -l, -lt; laua alla, all, alt; kasti sisse, sees, -st; tema juurde, juures, juurest; auto järele, -l, -lt; seaduse järgi; laua peale, -l, -lt; lõuna paiku; meie ette, ees, eest; vaksa võrra; käe ümber, ümbert; teiste sekka, seas, -st; kepi külge, küljes, -st; põõsa taha, taga, tagant; läbi ukse; välgu läbi; üle jõe; käitumise üle; haiguse pärast.*

O s a s t a v a s:

2. *allapoole, allpool, altpoolt pilvi (mida?); väljapoole, väljaspool, väljastpoolt ühingut; keset e. kesk jõge; põiki teed; piki randa.*

Harjutus 205. Moodustada lauseid, milles on koos sõnaga *kast* kasutatud mitmesuguseid kaassõnu. Kaassõnadele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Kaassõnad*.

Kaassõnadega esinevad mõnikord samad sõnad, mis määr sõnadega, näit. *alla, all, alt, ette, ees, eest, jarel, järele, juurde, mööda* jne. Seepärast peab liigitamisel tähelepanelikult jälgima, kas nad kuuluvad tegusõna juurde (määr sõnad) või käändsõna juurde (kaassõnad).

K a a s s õ n a d.

M ä ä r s õ n a d.

Laps istus puu alla.

Lapsed jooksid mäest alla.

Ruttasime vihma eest varjule.

Võta käsi eest ära!

Talve jarel tuleb kevade.

Raha on jarel.

Läksin mööda teed edasi.

Valu läks mööda.

Harjutus 206. Tõmmata kaassõnale sirgjoon, määr sõnale katkendjoon alla. Uhendtepusõnade juures kriipsutada katkendjoonega alla nii määr- kui tegusõna. Pealkirjaks: *Kaas- ja määr sõnad*.

A. 1. Ta jooksis mere äärest küla taha nõmmele, ümber kivi-aiaga piiratud põllulappide kodu poole viivale teele. 2. Aga ka sealt pidi ta põgenema, sest keegi tuli teel vankriga vastu. 3. Ta keeras kõrvale, jooksis uuesti mööda nõmme, sööstes ummisjalu

üle madalate kadakate, kuni viimaks jõudis koduvärvasse. 4. Teises kohas viskab ta tüki vana aeda ümber . . . 5. Õhtu läks ruttu mööda. 6. Ta astus seinä ääres olevate tüdrukute ette. 7. Kuule, kuidas lained käivad vastu panka. 8. Laas tuli laua juurde, mille ääres Ingelgi istus teiste tüdrukute hulgas.

B. 1. Ulevalt merelt vajuks paks pilv küla poole. 2. Vilets ja raske on kiskuda mere käest igapäevast leiba. 3. Ta käest haarati kinni, tinaraskelt riputi selle küljes ja kisti teda allapoole. 4. Vanamees haaras kinni vee sees järelohistest nõorist. 5. Tokerdanud kutsikas jookseb hange otsa, keerab nina vastu tuult ja uurib hoolega ilma. 6. Ta jäi seisatama, vaatas mulle kord otsa, aga ei lausunud sõnagi. 7. „Mis sa vastu ajad,“ nõutakse mitmelt poolt. 8. Laas laseb uued lauad sisse panna.

(J. Mändmets.)

Jälgida järgmiste sõnade tähenduslikku vahet.

mööda ~ piki

Kaassõna *mööda* (nõuab osastavat käänet) tarvitatakse tähenduses — millegi pinda mööda. Näit. *Mööda teed liikus rohkesti sõidukeid.*

Kaassõna *piki* tarvitatakse tähenduses — millegi äärt mööda; äärega, küljega rööbiti. Näit. *Piki maanteed oli kuusehekk istutatud.*

Jalutasime piki jõekallast ja vaatesime, kuidas mööda jõge saalisid mootorpaadid.

vahel ~ vahest

Puude vahel (kaassõna) koer hetkeks seisatus.

Tule vahel (määrsõna; = mõnikord) ka meile.

Vahest (määrsõna; = võib-olla) läks isa naabrite poole.

**järgi ~
järele ~ järel**

Reegli *järgi* (kaassõna; = põhjal, kohaselt) kirjutatakse kaashäälivate ühendis iga kaashäälilik ühe tähega.

Võõrsil olles igatses ta kodu järele (kaassõna).

Sadu jäi järele (määrsõna; = *jäi üle*).

Jookse poisile järele (määrsõna).

Vankri järel (kaassõna; = *taga*)
kõndis *poisike*.

Leiba on veel järel (määrsõna).

Harjutus 207. Moodustada lauseid, milles sõnu *vahel, järele, järel, mööda* on kasutatud kaassõnadena ja määrsõnadena. Kaassõnadele tõmmata sirgjoon, määrsõnadele katkendjoon alla. Pealkirjaks: *Kaas- ja määrsõnad*.

Harjutus 208. Asetada lünka kas *järel, järele* või *järgi*.

1. Oli suur igatsus rahu ..... 2. Toitu oli nii palju kaasas, et seda jäi isegi ..... 3. Vee ..... tuleb teil kahekesi minna. 4. Toimige antud juhiste ..... 5. Orkestri ..... marssisid meie kooli sportlased. 6. Käisin kodus raamatute ..... 7. Palju on sinna silma ..... maad? 8. Koer jooksis kassile kiiresti ..... 9. Õhtul andis hambavalu ..... 10. Siin on toimitud täpselt seaduse ..... 11. Joonistage pilt ettekujutuse ..... 12. Jätke kompvekke veidi ..... ka. 13. Paat tuli paadi ..... randa. 14. Toimisime sinu soovi ..... 15. Igatsesime pehme voodi ..... 16. Poiss oli natuke maad teistest ..... 17. Kas paberit on veel .....? 18. Kell on 7 minutit ..... 19. Mõtles hästi ..... 20. Õhtul tuldi pakile .....

Harjutus 209. Moodustada lauseid, milles on kasutatud sõnu *vahel, vahest, piki, mööda, järgi*.

Kaassõnadega saab väljendada ka käänet, näiteks *ämbri sisse* e. *ämbrisse, ämbri sees* e. *ämbris, ämbri seest* e. *ämbrist; laua peale* e. *lauale, laua peal* e. *laual, laua pealt* e. *laualt*. Vanemas kirjaviisis tarvitati käänete väljendamiseks kaassõnu rohkem kui praegu. Näiteks 1875. a. ilmunud matemaatika õpikus leiduvad järgmised ülesanded:

„Isa istutas Juku nime päälle 3 õunapuud, aga Peedu nime päälle 2 korda nii palju; mitu puud on seega Peedu nime pääl kasvamas?“

„Mitu korda mahub 3 9-sa sisse?“

„Mitu sajalist on ühe tuhandelise sees?“

„Puusepp Treimann tegi ühe suure kasti sisse 4 väiksemat ning ühe väiksema sisse 6 pisikest kasti; mitu kasti oli seega?“

Praeguses kirjakeeles tarvitatakse käänete väljendamisel esmajoones käändelõppe ning hoidutakse kaassõnade liigsest tarvitamisest. Liialdusi esineb praegusel ajal eriti kaassõna *ilma* tarvitamises (*ilma palituta, ilma raamatuteta* jne. — kaassõna ja käändelõpuga sõna kõrvutil).

II. KAASSÕNADE ÕIGEKIRJAST.

1. Kaassõna kirjutatakse sellest käändsõnast, mille kõrval ta asetseb, *alati lahku*, näit. *ahju peal, aia ääres, puu otsas, lõuna paiku, piki randa, keset linna, pärast äikest* jne.

2. Võrrelda järgmiste kaas- ja määrsõnade kirjutamist.

poole, pool, poolt

Kaassõnana

põhja poole
põhja pool
põhja poolt
teisele poole
teisel pool
teiselt poolt
igal pool
Tartu poolt
 jne.

Määrsõna
 osana

siipoole
siinpool
siitpoolt
allapoole
allpool
altpoolt
ülalpool
kustpoolt
 jne.

Sõnad *poole, pool, poolt* kirjutatakse kaassõnana eelnevast käändsõnast *lahku*. Määrsõnadega kirjutatakse sõnad *poole, pool, poolt* **kokku** (tekib liitmäärsõna).

teel, jooksul, korral, puhul

Sõnad *teel, jooksul, korral, puhul* esinevad ainult kaassõnadena (liitmäärsõnu nad ei moodusta ja kirjutatakse eelnevast käändsõnast seepärast **alati lahku**, näit. *teatati telefoni teel; kulus aja jooksul; minge tarbe korral appi; tarvitada palaviku puhul*).

Harjutus 210. Moodustada lauseid kaassõnadega *poole, pool, poolt, teel, jooksul, korral, puhul*. Tõmmata neile lauses joon alla. Pealkirjaks: *Kaassõnad*.

Harjutus 211. Kirjutada sulgudes antud sõnad kokku või lahku.

A. 1. Kaluritele teatati (raadio teel), et päästelaev on (teel nende poole). 2. (Kust poolt) tuul, (sealt poolt) meel! 3. (Lääne poolt) tulevad tuuled puhusid hookaupa. 4. Enne (poolt kolme) ei saa Juhan (sinu poolt) (läbi tulla), sest ta viibib praegu (väljas pool) linna. 5. Kui laps vaatas (ema poole), pööras ka isa silmad (sinna poole). 6. (Tarbe korral) tulge (siia poole), sest meil on lubatud siin olla (igal pool). 7. Pidasime alguses (üks teisega) (kirja teel) ühendust, kuid (aja jooksul) see katkes. 8. Järve piirab (lääne poolt) mets, (lõuna poolt) madal heinamaa, mis (Kurnu pool) muutub kõrgemaks.

B. 1. (Pühade puhul) olid (igal pool) lipud (välja pandud). 2. Lapsed tahtsid (oma pead) minna (tädi poole), kuid ei teadnud, (kuhu poole) tuleb neil minna. 3. Mäe tipul olles viibisime (ülal pool) pilvi, mis (pealt poolt) vaadates tundusid olevat lausa vatist. 4. (Palaviku korral) heitke kohe voodisse. 5. (Eest poolt) oli taevas selge, kuid (tagant lõuna poolt) (tõusid üles) ähvardavad kõuepilved. 6. (Lõuna paiku) anti sõduritele käsk minna (üle jõe) ja (sel teel) vaenlase liikumine (ida poole) (ära lõigata). 7. Olime (kahe vahel), kas liikuda (lõuna või kagu poole), sest meil puudus kaart.

kaupa, viisi

K a a s s õ n a n a

jagude kaup a

osade kaup a

külade kaup a

tundide viisi

salkade viisi

aastate viisi

M ä ä r s õ n a

osana

jaokaupa

osakaupa

tilgakaupa

tunniviisi

tükiviisi

paariviisi

Sõnad *kaupa, viisi* esinevad mitmuses olevate käändsõnade järel kaassõnadena ja kirjutatakse seepärast neist alati lahku (*jagude kaup a, aastate viisi*). Kui sõnadele *kaupa* või *viisi* eelnev käändsõna on ainsuses, siis liitub ta sellega ja moodustab liitsõnalise määrõna (*jaokaupa, paariviisi*).

Harjutus 212. Kirjutada sulgudes antud sõnad kas kokku või lahku, nagu nõutav.

1. Turul müüdi mune (paari viisi). 2. Vanasti suri inimesi katku tervete (külade kaupa). 3. Lugesime näidendit (osade kaupa). 4. Paate üüriti (tunni viisi). 5. Lapsed mängisid (tundide viisi) õues palli. 6. (Õnne kaupa) sain teate enne ärasõitu veel kätte. 7. Kompvekke müüdi einelauas ka (tüki viisi). 8. (Kilomeetrite viisi) ei olnud tee ääres muud kui metsa. 9. Nõu oli (tilga kaupa) tühjaks jooksnud. 10. Sel suvel (nädalate viisi) aina sadas. 11. Paraadil marssisime (nelja kaupa) reas. 12. Rasket kappi suutsime ainult (jao kaupa) edasi nihutada. 13. Laevakaptenina viibib Kalju isa (kuude viisi) kodunt eemal. 14. Raamatus oli (lehekülgede kaupa) pilte.

Harjutus 213. Määrata (suuliselt) katkendus kõik tuntud sõnaliigid. Missuguste sõnade tarvitamine ei vasta kaasaegsele kirja-keelele?

Kuspool küljes peaks küll nende maa olema — kas sealpool Peipsit, sealpool Kukulinna või Kõrgepalu? Või seal, kus ilma ots on? Kus päev mäe sisse looja läheb? Püssi-Madis, kes kaks-kümmend viis aastat kroonu peal olnud, ütleb, et ilma ots seal on. Ükskord, kui nad laevaga mere peal sõitnud, saanud nad ilma otsa juurde ja pidanud üle ääre alla kukkuma, saanud aga veel aegsasti laeva tagasi keerata. Missugune on meri? Vist palju suurem kui Peipsi. Missugune on laev? Kus on need suured uhked linnad, millest nii palju lugusid kõneldakse. Ah, kui neid võimalik oleks näha!

(J. Liiv.)

SIDESÕNAD.

I. SIDESÕNADE MÕISTE.

Vaadelda järgmistes vanasõnades sõrendatult trükitud sõnu.

Külaline ja nisuleib lähevad ruttu vanaks. Tee tööd töö ajal ja aja juttu jutu ajal. Sõnal ei ole sõrga ega saba, see pä-r-a-s-t ei saa teda kätte. Ei virgal puudu tööd ega laisal aega. Me ei ela selleks, et süüa, vaid sööme selleks, et elada. Tööl kibe juur, aga magus vili. Vaata paati, enne kui sisse astud.

Parem, kui mees tööd ruttab, kui et töö meest ruttab. Kes teise tööst tüdib või võõra vaevast väsib.

Sõnad *ja, ega, seepärast, et, vaid, ega, kui, enne kui, kui et, või* jt. seovad lausetes sõnu (*külaline ja nisuleib, sõrga ega saba*) ja lauseid (*Tee tööd töö ajal ja aja juttu jutu ajal.*)

Sõnu ja lauseid siduvaid sõnu nimetatakse **sidesõnadeks**. Sidesõna moodustab üks (*ja, aga, kui* jne.) või mitu sõna (*enne kui, kui et, sellele vaatamata, et* jne. — ühendsidesõnad).

Sidesõnad ei käändu ega pöördu. Nende kohta ei saa küsimusi esitada.

Harjutus 214. Leida mõnest palast sidesõnad ja otsustada, kas nad seovad sõnu või lauseid.

II. SIDESÕNADE ÕIGEKIRJAST.

Komade asetamise seisukohalt jagunevad sidesõnad kolme rühma:

- a) komata sidesõnad — *ja, ning, ega* (= *ei ka, ka mitte*), *ehk, või*;
- b) sidesõnad, mille ees on alati koma — *et, olgugi et, nii et, seepärast e. sellepärast et, sellele vaatamata et, sest, sest et, kuigi, enne kui, siis kui, justkui, kuna* (= *sel ajal kui, siis kui, seetõttu* jne.);
- c) sidesõnad, mille ette vahel kirjutatakse, vahel ei kirjutata koma — *aga, vaid, kui, nagu*.

Pidada meeles:

ja — sidesõna

Ena ja Miina tahtsid midagi vastata, aga saunauks läks korraga lahti ja Uue-toa noor peremees astus sisse.

(E. Vilde.)

jaa = jah — mäarsõna

„Kust sa tuled?” — „Käruverest.”
„Kas sa seal elad?” — „Jaa.”

(E. Vilde.)

Harjutus 215. Moodustada lauseid, milles esineb *ja, ega, jaa*.

Harjutus 216. Meenutada, millal tarvitatakse sidesõna *ehk*, millal *või*. Asetada lünka *ehk* või *või*.

Rebane ..... reinuvader; kuiv ..... vihmane; Valga ..... Võru; kraadiklaas ..... termomeeter; soojamõõtja ..... kraadiklaas; rongiga ..... autoga; kohvi ..... kakaod; hunt ..... susi; kaalikaid ..... porgandeid; moos ..... keedis; täna ..... homme; kesknädalal ..... kolmapäeval; kollase, punase ..... oranžiga; lilla ..... violet.

Mitmest sõnast koosneva sidesõna (ühendsidesõna) puhul asetatakse koma ainult esimese sõna ette, näit. *Matkajad asusid teele, sellele vaatamata et oli karta vihma. Jõudsi me varjule, enne kui sadama hakkas.*

Harjutus 217. Täiendada antud poolikud laused ja asetada kirjavahemärgid. Sidesõnadele tõmmata joon alla.

1. .... olgugi et päike paistis. 2. .... sest et töö otsas. 3. .... sellele vaatamata et tõusime vara üles. 4. .... enne kui edasi liikusime. 5. .... niipea kui kohale jõuan. 6. .... selle asemel et teed küsida. 7. .... olgugi et meil ei olnud kompassi. 8. .... seni kui poisid telgi üles seadsid. 9. .... sest et öö oli jahe. 10. .... enne kui magama jäime.

Võrrelda alljärgnevais lauseis sidesõnu ja koma asetust.

Eriliselt rõhutamata.

(Koma ühendtegasõna ees.)

Valas ja valas vihma, *nii* et kõik ujus.

Läksime otse edasi, *nii nagu* juhatati.

Tulin pisut varem, *sellepärast* et tahan õhtul teatrisse minna.

Rõhutatult.

(Koma et, nagu ees.)

Eile sadas vahel *nii*, et väljagi ei saanud minna.

Tegime alati *nii, nagu* oli vaja.

Tulin sellepärast, *et* koos teiega teatrisse minna.

Harjutus 218. Asetada komad. Sidesõnadele tõmmata joon alla.

A. 1. Vara vara hommikul mindi kodunt välja ilma et oleks hoolitud pakasest või sajast. (A. H. Tammsaare.) 2. Tuisk oli teed hange ajanud *nii* et Rein pimedas kätte jäi. (E. Vilde.) 3. Töötan sellepärast et elul oleks mõtet. 4. Aseta tööriistad alati *nii* et nad oleksid käepärast. 5. Astusime reipalt edasi sellest hoolimata et

tuisk oli vastu. 6. Pese käed enne kui süüa hakkad! 7. Maa oli märg sellepärast et öösi oli vihma sadanud.

B. 1. Korraks oli taevas laialt puhas nii et terve Suur Vanker koos Vehmriga ära paistis. (*A. Hint.*) 2. Koer pöördus tagasi alles siis kui onu vilistas. 3. Päev kadus päeva järel ilma et teadet oleks tulnud. 4. Ta pilk oli rahutu ja ta tundis oma käsi tasakesi väri-sevat nii et ta võttis käed laualt. (*E. Vilde.*) 5. Poiss hakkas jooksmas olgugi et selleks ei olnud vajadust. 6. Tuld ei süüdatud sellele vaatamata et toas oli pime. 7. Jaak tegi täpselt nii nagu isa oli käskinud. 8. Kas buss hilineb sellepärast et teed on halvad?

Sõnade *nagu, kui, aga, vaid ette* asetatakse koma ainult siis, kui nad seovad liitlauseis lauseid.

Lihlauseis

(komata)

Mees oli tugev *nagu* karu.

Tormasin *kui* meeletu edasi.

Oled *aga* virk!

Aeg *vaid* (= ainult) lendab!

Liitlauseis

(komaga)

Poiss hüppas järsku püsti, *nagu* oleks teda nõelaga torgatud.

Kutsu mind, *kui* abi tarvis.

Päevad olid soojad, *aga* ööd olid jahedad.

Ära mine koju, *vaid* tule meiega spordiväljakule.

Harjutus 219. Asetada komad.

1. Hea lind *aga* liha ei süüa, hea puu *aga* palki ei saa? (*Mesilane, mesipuu*). 2. Läksin alati jalutama *kui* seks vähegi mahti oli sest värskes õhus viibimine mõjus paremini *kui* arstirohud. 3. Meie tutvusime kolhoosis *vaid* loomakasvatusega *kuid* teised uurisid ka põllundust. 4. Roog on *aga* süüa ei kõlba? (*Pilliroog*). 5. Kuigi suvi oli põuane siiski olid kartulid *nagu* rusikad suured. 6. Külma *kui* jää valge *kui* sai pehme *kui* sulg? (*Lumi*). 7. Ait mäel *aga* ei ole ust ega akent sees? (*Muna*). 8. *Kui* sa *vaid* teaksid *kui* huvitav on laagrielu! 9. Ei ole näha ega kuulda *aga* arvab asjad ja toimetab tööd? (*Mõistus*). 10. Küll *aga* tormab ja tuiskab!

Harjutus 220. Lugeda laused. Leida neis side-, kaas- ja määr-sõnad. Anda seletus, kuhu lauseis tuleb panna koma.

A. 1. See oli vaevaline töö *aga* Ats tuli temaga lõpuks ometi toime ja tundis suurt rõõmu et tema oma nõukusega oli võitnud otse uskumatud raskused. (*A. H. Tammsaare*). 2. Kupja tervitus võetakse vastu ilma et keegi söömisel vahet peaks. (*E. Vilde*).

3. Ei jäänud muud nõu üle kui tuli allesjäänud puri uuesti püsti ajada ja katsuda võimalikult mööda randa sõita et mitte päriselt tagasi suure avamere vihaste lainete kätte sattuda. (*A. Hint.*)
4. Kivid peab aia äärde viskama kus keegi ei käi. (*A. H. Tammsaare.*)
5. Lahel olid paadid aga purjed seisid lontis kuna kalamehed kastsid oma pikad aerud sulametalli. (*J. Mändmets.*)
6. Tugevasti raputas ta oma karedate töökätega sugulase ja tuttava kätt ja hüüdis kambri poole kuhu kodune pere oli kogunenud et lapsed uutele külalistele istmeid muretseksid. (*E. Vilde.*)
7. See on nii kerge kui õhk ja nii õhuke nagu koidu valgus. (*J. Mändmets.*)

B. 1. Välgud sähvisid ülevalt alla ning vahetevahel kostis kõue kohutav raksatus otse poisi pea kohal nii et ta hirmunult sügavamale heintesse puges. (*A. Hint.*)

2. Päärnale oli arusaa-matu kuidas lukus või riivis olev uks nii kergesti võis avaneda. (*E. Vilde.*)

3. Olgugi et püüdsin ennast hoida kõigest väest olgugi et katsusin kindlustada endas mõtet ja lootust et nad teda ei leia sellest hoolimata lõin värisema kogu kehast. (*J. Mändmets.*)

4. Tiina polnud Kaarlile veel rääkinud et vanad juba Kadakal on aga küllap märkas ta seda isegi olgugi et vanad end tagakambris ei näidanud ja eeskambriski õhtuti sosinal rääkisid. (*A. H. Tammsaare.*)

5. Mõni toetab kui ladem läbi löödud selja vastu seina ja jääb sinna kui puutomp seisma. (*E. Vilde.*)

6. Udu seisis kogu öö ning järgmise päeva ookeani kohal ja kogu aeg vedas vool mind Magalhãesi väina suust välja Suure ehk Vaikse ookeani ääretu veekõrbe poole. (*A. Hint.*)

Harjutus 221. Asetada puuduvad komad.

Ats tegigi nagu hakkaks ta tagasi minema, tõepoolest pöördus ta aga teelt kõrvale ja läks paksu sarapuupõõsa taha kust oli hea piiluda kuidas isa astus oma raskete saabastega mööda tolmust maanteed. Ats oleks siin põõsa taga kas või seni seisnud kui isa oleks poest tagasi tulnud aga natukese aja pärast hakkas kostma ema hääl, mis hüüdis tema nime. Nüüd ei aidanud muud kui pidi koju tagasi minema aga ta tegi seda luugates sest äkki tundis ta et katkine varvas teeb haiget ja tuksub hirmsasti kuna ta seni polnud seda põrmugi märganud. On päris kindel et kui Ats oleks võinud isaga kas või poeni kaasa minna, siis poleks ta oma haiget varvast üldse tundnud nagu poleks teda otsas olemaski. Aga nüüd oli temaga väga raske astuda sest pidi toetuma kannale. (*A. H. Tammsaare.*)

HÜÜDSÕNAD.

I. HUUDSÕNADE MÕISTE.

Vaadelda sõrendatult trükitud sõnu.

Liirila, liirila! kõlab kõrgel õhus lõokestelt. (*J. Liiv.*)

„Mis see on — timmis?“ — „A h see, n o o see on, et ei anna häält välja.“ (*O. Luts.*)

„O i, andesta, mu mõtted olid laiali.“ (*O. Toomingas.*)

Kuke laul.

Kukeloogu!

Võta hoogu —

k o k k - k o k k, k o k k - k o k k, k o o —
üle Ulila soo!

(*K. E. Sööt.*)

Sõnu, millega väljendatakse hüüatusi, loodushääli ja muid häälitsusi, nimetatakse **hüüdsõnadeks**.

Hüüdsõnad väljendavad:

hääli: *kukeleegu! kokk-kokk! liiri-lõõri! sirts-sirr! põmdi! prauhti! sulpsti!*

tänu: *aitäh!*

pakkumist: *säh! sähke!*

tundeid: *ai! oi-oi! hõissa! oo! hurraa! oot-oot! uih! ah! noh! nonoh! ooh! päh! ennäe! noo!*

loomade kutsumist, hõikamist, peletamist: *tipp-tipp-tipp! notsu, notsu! tiis-tiis! ptruu! nõõ! kõtt! kõss!*

II. HUUDSÕNADE ÕIGEKIRJAST.

Hüüdsõnad kirjutatakse üldiselt samade õigekirjareeglite järgi nagu teisedki sõnad.

Meenutada õigekirjareegleid, mille järgi on kirjutatud hüüdsõnad *ptruu! oo! kõss! põmdi! kõtt!*

Pidada aga meeles, et hüüdsõna lõpul ei kirjutata *h-d* kunagi kahe tähega, seepärast *aitäh! ah! ooh! nonoh!*

Hüüdsõnade järel kirjavahemärkide asetamisel arvestada alljärgnevat:

Lause	Häälamispaus pärast hüüdsõna	Kirjavahemärk hüüdsõna järel
1. Liirila! kõlab õhus.	Pikem paus.	Hüüumärk (!)
2. Noh, nüüd vaja koju minna. Säh, võta! Oi, mis nüüd saab!	Väike paus.	Koma (,)
3. Ennäe imet!	Paus puudub.	Puudub.

Lauset, mille lõppu on asetatud hüüumärk, jätkatakse pärast hüüdsõna väikse algustähega (*Põmdi! kukkus uks kinni.*)

Hüüdsõnu sisaldava lause lõppu pannakse kirjavahemärk vastavalt lause iseloomule. (*Säh, võta!* — hüüdlause; *Oi, mis nüüd saab?* — küsilause; *Noh, nüüd vaja koju minna.* — jutustav lause).

Harjutus 222. Otsida lugemikust või mujalt hüüdsõnu sisaldavaid lauseid, kirjutada nad vihikusse ja tõmmata hüüdsõnadele joon alla.

Ettelugemisel anda seletus kirjavahemärkide tarvitamise kohta ja hüüdsõna õigekirja kohta.

Pealkirjaks: *Hüüdsõnad.*

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

(Vastamisel tuua alati näiteid.)

1. Missuguseid sõnu nimetatakse määr sõnadeks?
2. Nimetada määr sõnade tähtsamad liigid (igauhe kohta tuua 4—5 näidet).
3. Nimetada, kunas kirjutatakse abimäär sõna tegusõnaga kokku, kunas lahku.
4. Missuguseid sõnu nimetatakse kaassõnadeks?
5. Nimetada, kuidas kaassõnu liigitatakse.
6. Missuguseid sõnu nimetatakse sidesõnadeks?
7. Missuguste sidesõnade ette ei panda koma?
8. Millal pannakse *nagu, kui, aga, vaid* ette koma, millal mitte?
9. Nimetada ühendsidesõnu ja selgitada koma asetamist ühendsidesõnade puhul.
10. Mida väljendavad hüüdsõnad?
11. Nimetada tähtsamat hüüdsõnade õigekeelsusest.

LAUSEÕPETUS.

I. LAUSEÕPETUSE SEOS VORMIÕPETUSEGA.

Grammatika teine tähtis osa on lauseõpetus. Vormi- ja lauseõpetus on omavahel tihedasti seotud; selleks et võiksime õppida lauseõpetust, peame hästi tundma vormiõpetuse tähtsamaid teemasid. Sellisteks teemadeks on sõnaliigid ja -vormid.

Meenutame sõnaliike.

1) Nimisõnad on olendite, asjade ja mõistete nimetused ning vastavad küsimusele *kes? mis?* Näit.: *inimene, raamat, maja, kiirus, vaprus, käimine, kirjutus, arutamine, jooksja*. Tuua lisanäiteid.

2) Omadussõnad väljendavad olendite, asjade, nähtuste jne. omadust ja vastavad küsimusele *missugune?* Näit.: *tark, küps, must, kirju, endine, viiekordne*. Tuua lisanäiteid.

3) Arvsõnad väljendavad olendite, asjade, nähtuste jne. arvu või järjekorda ning vastavad küsimusele *mitu? kuipalju? mitmes?* Näit.: *kolm, kümme, sada, tuhat, tuhat üheksasada viiskümmend seitse; kolmas, kümnes, sajas, tuhandes, tuhande üheksasaja viiekümne seitsmes*. Tuua lisanäiteid.

4) Asesõnad asendavad olendite, asjade, nähtuste, omaduste ja arvude nimetust ning neid tarvitatakse nimi-, omadus- ja arvsõnade asemel. Nad vastavad samadele küsimustele, mis nimi-, omadus- ja arvsõnad. Näit.: *mina, sina, tema, see, niisugune, kes, mis, mitu, mõni*. Tuua lisanäiteid.

Need neli sõnaliiki käänduvad ja neid nimetatakse käändsõnadeks.

5) Tegusõnad väljendavad tegemist või olemist ning vastavad küsimusele *mida tegema? mida teha?* jne. Näit.: *töötama,*

laulda, kirjutasime, kutsüti, vabaneksite, antud, saadav. Tuua lisanäiteid.

Tegusõnad pöörduvad ja neid nimetatakse pöörd-
sõnadeks.

6) Määr sõnad väljendavad kohta, aega, teoviisi ja määra ning vastavad küsimusele *kuhu? kunas? kuidas? kuivõrd?* jne. Näit.: *kaugele, siia, sealt, homme, varsti, hästi, kiiresti, pisut, rohkesti*. Tuua lisanäiteid.

7) Kaassõnad kuuluvad käändsõnade juurde, milledega koos nad näitavad kohta, aega, põhjust jne. Kaassõnad üksi ei vasta omaette küsimusele, vaid koos käändsõnaga. Näit.: *(mere) ääres, (maja) juurest, (maanteed) mööda, vastu (tuult), enne (lõunat)*. Tuua lisanäiteid.

8) Sidesõnad ühendavad sõnu ja lauseid. Näit.: *ja, ning, ega, ehk, või, kuid, vaid, kui, et, sellepärast et*.

9) Hüüdsõnad väljendavad tundmusi või jäljendavad loodushääli. Näit.: *ohoo, tohoh, sooh, ai, hurraa, kahtsumdi, kärr-kärr, atsih*. Tuua lisanäiteid.

Määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnad ei käändu ega pöördu, nad on muutumatud sõnad.

Täiendada järgnevat tabelit.

Sõnaliikide tabel.

Muutmisviis	Tähendus	Näited
Käändsõnad	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ Nimisõnad} \\ 2. \\ 3. \\ 4. \end{array} \right.$	
Pöördõnad	5.	
Muutumatud sõnad	$\left\{ \begin{array}{l} 6. \\ 7. \\ 8. \\ 9. \end{array} \right.$	

Harjutus 223. Antud tekstis määrata sõrendatud sõnade liik.

Selsamal ööl koputati tugevasti Pirita kloostri värava pihta. Alles tüki aja pärast, kui koputamist

mitmeti oli korratud, pistis väravavaht pea kitsast aknaaugust välja ja küsis pahaselt: „Kes seal kolistab?“

„Käskjalg rüütel Mönnikhuseni poolt,“ vastas võõras hääl õuest. Värava taga seisis hobune saaniga ja pikk mehekuju — kõik kolm vaevalt nähtavad, sest taevas oli uuesti pilveläinud ja paksu lund sadama hakanud.

(E. Bornhöhe.)

Harjutus 224. Määrata sõnaliik, kasutades lühendeid: nimi-sõna — n., omadussõna — o., arvsõna — a., asesõna — as., tegusõna — t., määrsõna — m., kaassõna — k., sidesõna — s., hüüdsõna — h.

See mõte rahustas teda väga, ja jalamaid hädaohtu unustades, mis veel praegugi tema pea kohal hõljus, võttis ta taskust noa ja hakkas Toominga saapataldu lõikuma.

„Mis sa teed!“ sosistas Toomingas ja tõmbas jala kokkumult ära.

„Toomingat koorin!“ vastati pingi alt, ja ühtlasi kostis sealt samast hääl, nagu oleks seal mõni väike mootor käima hakanud. Pup-pup-pup, naeris Toots. Aga see oli tema viimane naer sel lõunaajal. Köstri silmist ei läinud Toominga saladuslik jutuaamine pingialusega mööda, ja küürutades ja kükitades, et pinkide alla paremini näha oleks, puutus ta pilk korraga Tootsi omaga kokku.

„Ahhaa, seal sa mul oled!“

(O. Luts.)

Meenutada käändeid ja nende küsimusi.

Harjutus 225. Moodustada ainsuse osastav, mitmuse omastav ja osastav järgnevaist sõnadest: *lill, tõke, kolhoosnik, pioneer, pulber, tuuline ilm, kitsas käik, pilvine taevas, varane hommikutund, kirjalik töö, viimane vaatus, raske küsimus, terve poiss, villane sukk, hea mõte.*

Harjutus 226. Käänata (suuliselt) kõigis käändeis *andekas kunstnik.*

Harjutus 227. Määrata järgnevate sõrendatud käändsõnade vorm, tarvitades lühendeid; ainsus — ains., mitmus — mitm., nimetav — nim., omastav — om., osastav — os., sisseütlev — siss. jne.

Märkus: Pikemad harjutused on antud kahes osas: A ja B. Uks neist tuleb teha kirjalikult, teine suuliselt.

A. Kui aga külalisi kord tulema hakkas, tuli neid rohkem, kui oodata võis — me müüsimme kolmkümmend seitse piletit. Eks me olime ka odava hinna määranud. Kes ostis pileti, võis karnevali lõpuni väljakul viibida, liuväljal uisutada, ettekandeid ja spordivõistlusi jälgida, kaks korda karusselliga sõita, tiirus kümme lasku tulistada ja nii kaua kui tahtmist jätkus loomaaeda vaadata — ja seda kõike kõigest kolme rubla eest!

B. Tiir oli meil nagu päris lasketiir. Ainult vall polnud liivast, vaid lumest ja tulistamine ei sündinud kuulidega, vaid lumepallidega. Kuid märklaud oli olemas ja ringid selle peal. Valli juures märkis üks pioneer punkte üles, teine andis äraviskekohas kuule välja. Kui mina parajasti seal valves olin, sattus kaks keskuse meest nii hoogu — kummalgi oli kuuskümmend punkti välja visatud —, et nõudsid palle juurde. Palle nad muidu ei saanud, kui pidid uued piletid ostma. Nad ostsid veel kahed piletid, enne kui selgeks said, kumb neist on täpsem viskaja. Nüüd oli neil õigus kuus korda karusselliga sõita, kuid kui ma neile seda teatasin, hakkasid nad vastu vaidlema: nad ei kannatavat nii pikka keerutamist välja, aga kui see just sunduslik olevat, tuleb nad pärast vist hobusega koju viia.

(L. Kahas.)

Näidis. Kui aga külalisi (mitm. os.) kord tulema hakkas, tuli neid (mitm. os.) rohkem, kui oodata võis — me (mitm. nim.) müüsimme kolmkümmend seitse (ains. nim.) piletit (ains. os.)

Meenutada tegusõna pöördelisi ja käändelisi vorme.

Harjutus 228. Määrata sõrendatud sõnade liik ja vorm, kasutades vastavaid lühendeid.

Rannamännid on tormi käes loogas,
 pilvi rebib ta laotuse all.
 Nagu malmist — nii ränk raske hooga
 vastu kallast lööb vahutav vall.
 Ja raudhallid randade kivid —
 vahutuisuga katavad end.
 Sügistormi käes koolduvas rivis
 üle Eestiläebluikede lend.
 Kas te kuulsite — helisev huige
 kajas pilvis ja metsade pääl.
 See on saja-aastase luige,
 targa luikede kuninga hääl.
 Mis ta kõneleb? Kuulake, kuulake:
 „Palju, palju aastaid mina
 sügistuules, kevadsinas
 laiu tiibu lehvitades
 lenda üle Eestimaa.“

(J. Smuul.)

Näidis. *Rannamännid* (n. mitm. nim.) on *tormi* (n. ains. om.)
käes (k.) *loogas* (n. ains. sees.), *pilvi* (n. mitm. os.) *rebib* (t. is.
 tm. knd. kv. ol. ains. 3. p.) *ta* (as. ains. nim.) *laotuse* (n. ains. om.)
all (k.).

II. SISSEJUHATUS LAUSEÕPETUSSE.

1. Lause ja lauseõpetuse olemus.

Meie kõneleme selleks, et teistele inimestele midagi teatada.
 Kõne koosneb lauseist.

Vaadelda järgnevat katkendit.

„Jõudu!“

„Jõudu tarvis,“ kostab vastuseks.

Nõnda on esialgne tutvus sõlmitud ja uustulnukad astuvad
 juba päris ligi. Küll on see punasekarvaline tugev loom oma läi-
 kiva, sileda nahaga tore! Kohe kisub teda kaelale patsutama.

„Ega ta ometi hammusta?“ küsib Kustas siiski ettevaatlikult.

„Meie hobused tigidad küll ei ole,“ kõneleb muhedanäoline
 tallimees. „Aga noh — eks loomad del ole sageli omad vigurid...“

(A. Tigane.)

See katkend koosneb reast lauseist.

Esimene lause on väljendatud ühe sõnaga, kõik teised laused koosnevad mitmest sõnast. Igaüks neist lauseist väljendab mingit terviklikku mõtet.

Lause on sõnade rühmaga või sõnaga avaldatud terviklik mõte.

Lause terviklikkust väljendatakse suulises kõnes hääletooni, kirjas kirjavahemärkide abil. Missuguseid kirjavahe-märke tarvitatakse lausete lõpus? Millise tähega alustatakse uut lauset?

Seda keeleõpetuse osa, milles käsitletakse lauseid, nimeta-takse **lauseõpetuseks**.

Lauseõpetuse ülesanne on tundma õpetada:

- a) lauseliikmeid — alust, öeldist, öeldistäidet, täiendit, sihitist ja määrust,
- b) lausete liike — liht- ja liitlauseid, jutustavaid, küsi-soov- ning käsk- ja hüüdlauseid,
- c) lauseõpetuse reegleid, mis määravad lauseliik-mete ja lausete liikide õige tarvitamise, aidates sellega kaasa keelelise väljenduse, aga ka mõtlemise arendami-sele.

Harjutus 229. Koostada antud sõnadest lauseid: näärid, Jüri, kingitus, suusad, saama; sõitma, mööda, autobuss, meie; klass, meie, õpilased, möödunud, suvi, kooliaed, töötama.

Harjutus 230. Jaotada järgnev tekst lauseteks, pannes vaja-likud kirjavahemärgid ja alustades uut lauset suure algustähega.

Koidu ajal saatis päike oma kiired uinujaid äratama esimene kiir tuli lõokese juurde see lendas pesast välja, tõusis kõrgele õhku ja laulis loodusele kiidulaulu teine kiir tuli jänese juurde see hüppas aasale toitu otsima kolmas kiir sattus kanalasse kaa-gutades lendasid kanad õrrelt ja läksid pessa munema neljas kiir tuli mesilase juurde see ronis mesipuust välja, lendas õielt õiele ja kandis mett kärgedesse viimane kiir tuli laisa voodi juurde laisk aga pööras teise külje ja norskas edasi.

2. Lausete liigid.

Laused jaotatakse mitmesse liiki koosseisu ja väljenduse eesmärgi poolest.

Koosseisu poolest jaotatakse laused liht- ja liitlauseiks. Lauset, mis väljendab ühtainsat mõtet, nimetatakse **liitlauseks**.

Näit.: Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. (*J. Liiv.*) Rääkija viskas mungakuue seljast ja seisis sõjameeriides imestavate talupoegade ees. (*E. Bornhöhe.*)

Lauset, mis koosneb kahest või enamast omavahel mõttelt seotud lihtlausest, nimetatakse **liitlauseks**. Näit.: Oli see töö tehtud, jäin põnevusega ootama, millal kuldnokad temasse elama tulevad. (*J. Vahtra.*) Suvi oli kadunud tähele panemata: poleks seda õieti nagu olnudki. (*J. Kärner.*) Aga mõnikord: kuivaga niida, mine loogu võtma, kohe vihm käes; nagu kiusu ajab. (*A. H. Tammsaare.*) Mina vaatan, sauna korsten suitseb — pagan seal tehakse? (*O. Luts.*)

Leida lk. 151 toodud katkendist liht- ja liitlauseid.

Milliseid kirjavahemärke tarvitatakse liitlauseis üksikute liitlausete eraldamiseks?

Harjutus 231. Lugeda järgnev pala läbi ja nimetada iga lausepühul, kas see on liht- või liitlause.

Mitte iialgi haige.

Keegi mees ütles oma kaasreisijale: „Kas te vahest ei soovi klaasitäit konjakit?“

„Ei, tänan väga,“ ütles kaasreisija, „konjak ei ole minu suu järele.“

„Ei ole teie suu järele! Mis te sellega mõtlete?“

„Seda, et ma iialgi viina, rummi, konjakit ja ka lahjemaid joo-
vastavaid jooke ei tarvita.“

„Aga mida te siis joote?“

„Ainult vett.“

„Mida te söögiajal joote? Näiteks einetades?“

„Vett.“

„Mida lõunaajal?“

„Vett.“

„Aga õhtusöögil?“

„Vett.“

„Aga mida te siis joote, kui haige olete?“

„Ma pole iialgi haige olnud.“

Väljenduse eesmärgi poolest jaotatakse laused 4 liiki.

1) **Jutustavad laused**, mille eesmärgiks on midagi teatada. Näit.: Olid möödunud aastad. See abiline, kes oli aastate eest nii vilgas ja ärgas, et ärkas hommikul kuke esimese lauluga, oli jäänud vanaks ja vajunud küüru. Ka Tiit ise tundis, kuidas ta kandis oma keha kui rasket koormat. Ta habe oli kasvanud pikaks ja luitunud lumivalgeks.

(J. Mändmets.)

Jutustava lause puhul algul hääl tõuseb, lõpul pikkamööda langeb.

Jutustava lause lõppu pannakse kirjas punkt.

Leida lk. 151 toodud katkendist jutustavad laused.

2) **Küsilauseid**, mille eesmärgiks on kelleltki midagi teada saada. Näit.: Tali, mis sina siin tegid? Mis nad tahtsid sinust? Kas siis ikka tõsi on, et parv on jõe põhjas? (O. Luts.) Küsilause algab eesti keeles tavaliselt küsiva sõnaga (ase- või mäarsõnaga *kes, mis, millal, kus, kuhu* jts.). Küsilauseis rõhutatakse seda sõna, millele oodatakse vastust. Näit.: Kas te loete õhtuti? (Jah, loen.) Kas te loete õhtuti? (Ei, loen hommikut.)

Küsilause lõppu asetatakse kirjas küsimärk.

3) **Käsk- ja soovlauseid**, mille eesmärgiks on käsu või soovi väljendamine. Näit.: Ruttu, kihutage talle järele! Räägi, vend! „Varja vabadust!“ kajas ta kõrvus Vahuri viimane sõna. (E. Bornhöhe.) Kui aga teised enne söönud ei saaks! (A. H. Tammsaare.) Ah, kui neid võimalik oleks näha. (J. Liiv.) „Ärge talle haiget tehke,“ palus perenaine tagant järele. (A. H. Tammsaare.)

Käsk- ja soovlauseid väljendatakse vastava hääletooniga, kusjuures rõhutatakse seda sõna, mida tahetakse esile tõsta. Näit.: Tulge kiiresti esimehe kabinetti! Tulge kiiresti esimehe kabinetti! Soovin teile kõige paremat! Mina soovin teile kõige paremat!

Käsk- ja soovlause lõppu asetatakse kirjas tavaliselt hüüumärk. Kui tahetakse märkida käsu või soovi väljendamist rahu-

liku tooniga, asetatakse lause lõppu punkt. Näit.: „Võta nüüd, võta, küllap see sul tarvis läheb.“ Mine ja saa meheks. Aga ära tee nõnda nagu minu pojad. (A. H. Tammsaare.)

4) **Hüüdlauseid**, mille eesmärgiks on väljendada mitmesuguseid tundmusi (rõõmu, kurbust, viha, imestust jne.).

Näit.: Oh kui kenad need olid! (A. Kitzberg.) „Kass, kass! See on kass!“ kilkas Kiir, „see küünistab ja hammustab nagu kass!“ (O. Luts.) Missuguseid inimesi ilmas on, missuguseid mõtteid! (A. Kitzberg.)

Hüüdlause lõppu asetatakse kirjas hüüumärk.

Leida lk. 151 toodud katkendist küsi-, käsk- ja soov- ning hüüdlauseid.

Märkus. Mõnikord tarvitatakse lauseid, milles küsimusega ühtaegu väljendatakse tundmust. Näit.: „Kas sa ei teagi?!“ imestas emand. „Kui kenasti Jürisson kõike seda mõistis, mis minul südames oli!“ mõtles ta. (E. Särgava.)

Sellisel juhtumil on lause lõpus kaks kirjavahemärki: küsi- ja hüüumärk.

Käsk-, soov- ja hüüdlauseid väljendatakse harilikult kõrgema ja tugevama häälega kui jutustavaid ja küsilauseid.

Tuleb tähele panna, et kõnetoonist ja vastavast kirjavahemärgist olenevalt võib muutuda ühe ja sama sõnalise koosseisuga lause mõte. Näit.: Laps loeb juba raamatut. Selle jutustava lausega teatatakse lapse lugemisostkust. Laps loeb juba raamatut! Selle hüüdlausega avaldatakse imestust lapse lugemisostkuse üle. (Kas) laps loeb juba raamatut? Selle lausega pöördatakse kellegi poole, et teada saada, kas laps oskab juba lugeda.

Harjutus 232. Esitada näiteid jutustavate, küsi-, käsk- ning soov- ja hüüdlauseste kohta ja juhtida tähelepanu nende õigele hääldamisele.

Harjutus 233. Püstkriipsu asemele panna küsi- või hüüumärk. Pealkirjaks: Küsi-, käsk- ja hüüdlauseid.

Miks sa nutad |

Miks sa nutad, lillekene, nupud sul täis pisaraid | Kas sa ras- ket hingevalu, hellake, ka tunda said | On sull' Eesti pind ka rää- kind, vaikne öö sull' tead ann'd, ennemuistsest rõõmupõlvest, kadun'd õnnest pajatand | Tõsta pead, oh õiekene | Koit on saa-

nud isandaks | Oma terad hiilg'valt saadab, et nad nutu kuiva-
taks | Kui ta lõunavalgust puistab üle õitsva Eestimaa, oh, kuis
tahame tall' tänu, õis, siis vastu õhata |

(L. Koidula.)

Harjutus 234. Määrata (suuliselt) järgnevas tekstis jutustavad, küsi- ja hüüdlauseid ning nimetada lause lõppu asetatav kirjavahemärk. Harjutada lausete hääldamist õige hääletooniga. Pealkirjaks: *Jutustavad, küsi- ja hüüdlauseid.*

Esimese õppeveerandi lõpul sõitis Maret Arteki pioneerilaagrisse Küll oli see erutav Tal tekkis enne seda väga palju küsimusi Kuidas seal välja näeb Mida tehakse laagris Millest jutustavad teised pioneerid

Kui Maret kohale jõudis, nägi ta, kui tore siin kõik oli Ta leidis endale palju uusi sõpru Siin õppis ta juurde ka palju uusi pioneeritarkusi Nüüd oskab ta oma koolis huvitavamaid koondusi korraldada kui varem

Kui ruttu läks aeg laagris Kas olete märganud, kui ruttu möödub aeg huvitavas tegevuses Märkamatult lähenes ärasõidupäev Kuid mälestused Artekist ei unune iialgi

Harjutus 235. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja lugeda katkendit ilmekalt. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lause lõpus ja jutumärgid.*

A. Esimesena märkas Meelise kadumist vana Ivo, kes nüüd oma peast kinni haarates kokkunud häälega hüüdis:

Meelis, Meelis . . .

Kus on Meelis, mis on minu pojaga/ küsis Lembitu juurde rutates.

Seal, vaata, üks rüütel viib teda . . ./ ja vana sulane Ivo oli meelega, et see tema hooletuse läbi oli võinud juhtuda/

Meelis, minu poeg/ ja taplusest verine mõök kukub Lembitul käest ning ta jääb keset võitlusmõllu tardunult vahtima, kuidas raudrüütel viib ta poja oma laagrisse/

B. Mina olen Lembitu poeg, ütles Meelis, kui teda ordumeistri telki viidi, ärge tehke neile enam häda, sest ma olen juba teie meelevalla all/

Lembitu poeg on meie käes/ hakati rüütlite leeris hõiskama/
Kas annad nüüd alla, sa ristimata kangekaelne pagan/

Seistes ülal linnaserval otsekui raidkuju, ei suutnud Lembitu veelgi kõigest sellest toibuda/ Ta poeg oli rüütlike käes vangis, see oli otsekui mõõgapiste talle südamesse/ Ja kui rüütliid hõisates valmistusid uuele rünnakule, tõstis ta vaigistuseks käe ning hüüdis:

Annan teile pool leisikat hõbedat, kuid tooge mu poeg tagasi/
(E. Kippel.)

3. Sõnade seos lauses.

Sõnad on lauses omavahel seotud. Sõnade seose leiame küsimuste abil. Vaadelda, kuidas on sõnad seotud järgnevas lauses.

Minu hea sõber luges parajasti uut „Pioneerit“.

Siin on seotud järgnevad sõnad:

minu sõber (*kelle sõber?*)

hea sõber (*missugune sõber?*)

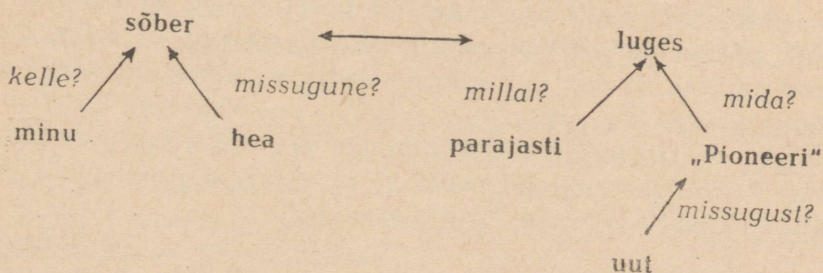
sõber luges (*mida sõber tegi?*)

luges parajasti (*kunas luges?*)

luges „Pioneerit“ (*luges mida?*)

uut „Pioneerit“ (*missugust „Pioneerit“?*)

Seost sõnade vahel saab kujutada ülevaatlikumalt.

Nagu tabelist ja skeemist selgub, on sõnad lauses seotud paari-kaupa.

Seotud sõnadest nimetatakse üht **põhisõnaks**, teist **laiendiks**.

Põhisõna on see sõna, mille juurde kuulub teine sõna ja millest lähtudes asetatakse küsimus. Näiteks antud lau-

ses on põhisõnadeks sõnad *sõber* ja *luges*. Sõna *sõber* juurde kuuluvad sõnad *minu* (vastab küsimusele *kelle?*) ja *hea* (vastab küsimusele *missugune?*). Sõna *luges* juurde kuuluvad sõnad *parajasti* (vastab küsimusele *kunas?*) ja „*Pioneeri*“ (vastab küsimusele *mida?*). Sõna „*Pioneeri*“ juurde omakorda kuulub sõna *uut* (vastab küsimusele *missugust?*)

Seda sõna, mis põhisõna ligemalt seletab ja põhisõnast lähtuvale küsimusele vastab, nimetatakse **laiendiks**.

Põhisõna koos tema juurde kuuluva laiendiga moodustavad **sõnaühendi**.

Esitades põhisõnad koos küsimustega ja laiendid, mis neile küsimustele vastavad, saame dialoogi e. kahekõne taolise kõne. Näit.: lausest *Väike Kalju mängib toas klaverit* saame moodustada küsimused ja vastused:

<i>Kes mängib?</i>	—	<i>Kalju mängib.</i>
<i>Missugune Kalju?</i>	—	<i>Väike Kalju.</i>
<i>Kus mängib?</i>	—	<i>Mängib toas.</i>
<i>Mida mängib?</i>	—	<i>Mängib klaverit.</i>

Harjutus 236. Määrata sõnaühendid järgnevais lauseis, kirjutades sõnad paarikaupa välja ja asetades vajaliku küsimuse. Pealkirjaks: *Sõnaühendid*.

1. Meie klassi pioneerid õpivad hästi. 2. See tööline ületab sageli päevanormi. 3. Laanekurus asus üksik talu. 4. Kõigi rikkuste allikaks on töö. 5. Noormees oli kasvanud siinsel paesel kaldal. 6. Ühel hommikul tuli meeskonda uus võistleja. 7. Inimesi tuli rohkesti laevalaele. 8. Hulk linnainimesi sõitis kolhoose abistama. 9. Ehitatav maja oli valminud kiiresti. 10. Siis saabus rohkesti sõdureid Muhumaa liivastele teedele.

Harjutus 237. Moodustada antud lauseist dialoogid. Pealkirjaks: *Lause muutmine dialoogiks*.

1. Õhtul luges Aino huvitavat raamatut. 2. Laua ääres vaatlevad lapsed uut mänguasja. 3. Suvel paistab päike palavasti. 4. Poisid sõitsid autobussiga kolhoosi onu külastama. 5. Vanaisa istus maja ees pingil.

Harjutus 238. Moodustada järgnevaist dialoogidest laused.
Pealkirjaks: *Lauset moodustamine dialoogist.*

Kes tuleb? — Ilmar tuleb.
Kuhu tuleb? — Tuleb koju.
Millal tuleb? — Tuleb õhtul.
Kuidas tuleb? — Tuleb jalgrattaga.

Kelle vend? Minu vend.
Missugune vend? Noorem vend.
Mida tegi? Luges.
Kus luges? Luges toas.
Millal luges? Luges praegu.
Mida luges? Luges raamatut.
Millist raamatut? Huvitavat raamatut.

Näidis. *Millal paistab? Talvel.*
Mis paistab? Päike paistab?
Missugune päike? Kahvatu päike.
Kuidas paistab? Harva.

Talvel paistab harva kahvatu päike.

4. Lauseliikmed.

Vaatleme lauset ja küsimusi, mis saab esitada lausesse kuuluvate sõnade kohta.

Traktor künnab soos uudismaad. Mis künnab? Traktor. Mida teeb traktor? Künnab. Kus künnab traktor? Soos. Mida künnab? Uudismaad.

Sõnu ja sõnarühmi, mis kuuluvad lausekoosseisu ja vastavad mingile küsimusele, nimetatakse **lauseliikmeiks**.

Esitatud lauses on neli lauseliiget. Lauseliikmed jaotatakse **pealiikmeiks** ja **kõrvalliikmeiks**.

Pealiikmed on **alus** ja **öeldis**.

Näit: Traktor **künnab**. Tööline **töötab**. Laps **õpib**. Päike **paistab**. Neis lauseis on ainult lause pealiikmed.

Kõik teised lauseliikmed on **kõrvalliikmed**.

Näit: See meie klassi **pioneer õpib** praegumatemaatikat. Temal **on** ülesanded juba **lahendatud**.

Harjutus 239. Määrata öeldis, alus ja kõrvalliikmed. Pealkirjaks: *Öeldis, alus ja kõrvalliikmed.*

1. Uue maja aknad olid lahti. 2. Majast ei kuulnud ainult häält. 3. Maja ees seisis beež auto. 4. Me läksime aeglaselt mäe otsa. 5. Meie ees avanes ilus maastik. 6. Istusime pingile. 7. Vaatasime sõnatult alla maastikule. 8. Heinamaal jooksis väike jõgi. 9. Metsas kasvasid valgetüvelised kased. 10. Kaugelt künkalt paistis veoauto.

Harjutus 240. Leida järgnevate pealiikmete juurde kõrvalliikmed ja esitada neile vastav küsimus. Pealkirjaks: *Pea- ja kõrvalliikmed.*

Kunstnik esineb. Puu kasvab. Pall veeres. Poisid läheksid. Onu tulevat.

Näidis. *Kunstnik esineb — Tuntud (missugune?) kunstnik esineb täna (millal?) õhtul (millal?) koolimajas (kus?) õpilastele (kellele?).*

Harilikult moodustab lauseliikme üks sõna. Kuid on selliseid lauseliikmeid, mis koosnevad mitmest sõnast. Mitmest sõnast koosnevad lauseliikmed on järgmised:

1. k ä ä n d s õ n a + k a a s s õ n a: vabriku poole, mööda teed, laua ääres;
2. t e g u s õ n a liitvormid: on lugenud, ei ole käinud, ärgu tulgul;
3. t e g u s õ n a + a b i m ä ä r s õ n a: loeme läbi, läks ära, maksid välja, võtsite kaasa;
4. a r v u m ä r k i v s õ n a + n i m i s õ n a: kümme raamatut, 500 töolist, tuhat tonni;
5. m i t m e s t s õ n a s t k o o s n e v a d p ä r i s n i m e d: Leedu Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, Tallinna I Keskkool, ETKVL Nõukogu;
6. i g a s u g u n e m u u s õ n a d e ü h e n d, mis lauses vastab ühele küsimusele, näit.: kell 4.30 p. l. (küsimus: *millal?*), kaksteist aastat vana (*kui vana?*) jne.

Harjutus 241. Moodustada 6 lauset mitmesõnaliste lauseliikmetega.

Harjutus 242. Määrata (suuliselt küsimuste varal) sõnade seos ja mitmest sõnast koosnevad lauseliikmed.

Peagi tormavad veed kohisedes üle hüdroelektrijaamade tam-
mide. Nad annavad meie maale miljoneid kilovatte elektriener-
giat. See paneb käima sadu uusi kaitisi.

Niisutamise abil muudetakse väheviljakad maad viljakaks.
Haritakse üles uudismaid ja jäätmaid. Meie kolhoosid hakkavad
saama üha rohkem vilja. See võimaldab kasvatada rohkem loomi.
Sel teel saavutame külluse igal alal. Selline on meie tulevikupilt.
Need rahuehitused on nõukogude rahva visa töö tulemus. Meid
ei kohuta ükski raskus. Püsivus viib meid eesmärgile.

*N ä i d i s. Nõukogude Liidus on lapsed ümbritsetud südamliku
hoolitsusega.*

*Nõukogude Liidus (kus?) on ümbritsetud
lapsed (kes?) on ümbritsetud
on ümbritsetud hoolitsusega (millega?). .....
südamliku (missuguse?) hoolitsusega*

Küsimusi ja harjutusi kordamiseks.

1. Mis on lause? Kuidas jagunevad laused koosseisu poolest? Millised on
laused väljenduse eesmärgi poolest? Milliseid kirjavahemärke kasutatakse
lausete lõpus?

2. Kuidas on sõnad lauses seotud? Millist sõna nimetame põhisõnaks, mil-
list laiendiks?

3. Mis on lauseliige? Kuidas lauseliikmeid jaotatakse?

4. Nimetage mitmest sõnast koosnevaid lauseliikmeid!

Harjutus 243. Panna puuduvad kirjavahemärgid lausete lõppu
ja jutumärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lausete lõpus ja jutu-
märgid.*

A. Kass kaebas oma lugu, jänes oma/ Rebane kuulas pealt,
pilgutas silmi ja ütles: See on üldse võimatu asi, et kass ja jänes
koos elavad/ Kuidas niisugune lugu võis sündida/

Kass seletas loo ära, kuidas nemad kukega tulnud, jänese öö-
kulli käest ära päästnud ja siis mõlemad siia elama jäänud/

Kas see on tõsi/ küsis rebane/

Jah, vastas jänes/

Ja kulli küüned olid juba sinu seljas/ päris rebane/

Jah/

Ja kulli nokk oli juba sinu kuklas/

Jah/

Seda ma ei usu, tõendas rebane/ Kass, näita, kuidas see oli, siis ma usun/

B. Kass kargas küüntega jänese selga, hammastega haaviku-
emanda kuklasse kinni ja karjus: Nii see oli, nii see oli/

Nii see peabki olema/ õpetas rebane/

Näljane kass tundis värsket verd suus, surus küüned sügava-
male jänese kuklasse, hambad jänese selga, — ja jänes oligi sur-
nuü/

Kui paha oli toimetatud, küsis rebane:

Aga mis saab õpetaja/

Kass nägi, et midagi polnud teha, ja lubas poole jänest reba-
sele/

Sellest ajast said kass ja rebane sõpradeks ning hakkasid
üheskoos jänese majas elama/

(E. Särgava.)

Harjutus 244. Küsimuste abil leida sõnaühendid. Pealkirjaks:
Sõnaühendid.

Õhtul jõudsid ekskursandid linna.

Nad käisid teatris uut ooperit vaatamas.

Niiskemates kohtades kasvas lopsakat rohtu.

Tunnis istusid kõik õpilased vaikselt.

Vahetunni ajal jalutati vanas koolipargis.

Läbi avatud akna tuli tuppa jahedat õhku.

Meie tänavas ehitatakse neljakordset elumaja.

Kauge metsa tagant tõusis punav täiskuu.

Jõekeese jahe vesi meelitas lapsi.

Rühm pioneere oli Pühajärvel matkamas.

Harjutus 245. Määrata küsimuste varal põhisõnad ja laiendid.
Pealkirjaks: *Põhisõna ja laiend.*

Murdunud puu lebas kitsal teerajal.

Kaugelt kostsid kaaslaste rõõmsad hõiked.

Varsti lainetas matkajate ees ilus järv.

Kõrged puud kasvasid järve kaldal.

Mõned paadid sõitsid saarte vahel.

Harjutus 246. Leida vasakpoolses tulbas antud sõnadele parempoolsest tulbast sobivad laiendid. Esitada vastav küsimus. Pealkirjaks: *Põhisõna ja laiend.*

vaatan, läheme
ilm, kool
loeb, tüdrukud
õpime, töölised

raamatut, ilus, kiiresti,
usinad, meie, jõe äärde,
pilvine, spordivõistlustele, filmi,
metsa, komöödiat, suuremad

Näidis.

Läheme kiiresti, läheme jõe äärde, läheme spordivõistlustele, läheme metsa.

Harjutus 247. Mitmesõnalised lauseliikmed alla kriipsutada ja öelda, millest nad koosnevad. Pealkirjaks: *Mitmesõnalised lauseliikmed.*

1. Viktor Kingissepa nimeline Tallinna Riiklik Akadeemiline Draamateater lavastas 1955. a. O. Lutsu „Kevade“. 2. „Sirbi ja Vasara“ kolhoosi esimees ostis ajakirja „Sotsialistlik Põllumajandus“ uue numbri. 3. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi tähtsamaks tööstusharuks on põlevkivitööstus. 4. Kõige huvitava töö oli kirjutanud Loksa Keskkooli VI klassi õpilane Vello Väinmaa. 5. Rühm poisse mängib juba mitu tundi võrkpalli. 6. Kaks naist puhuvad õueväravas magusasti juttu. 7. Naabri kõige väiksem laps viriseb kogu aeg nutta. 8. Mees jõi kaks klaasi teed. 9. Seitse veoautot sõitsid koormatega õhtuhämarikus linnast välja. 10. Jänes jooksis üle tee.

III. ALUS, ÕELDIS JA ÕELDISTAIDE.

1. Alus.

a) Aluse mõiste.

Jälgida, mida väljendab alus järgnevais lauseis. Millisele küsimusele vastab alus?

Töölised ruttavad. Õpilasi tuli. Nisu on kõrsvili. Laual on raamatuid.

Alus on lause pealiige, mis väljendab olendit, eset või nähtust, kes või mis on lauses tegijaks või olijaks.

Alus vastab küsimusele *kes? mis? keda? mida?*

Vaatleme, milline sõnaliik esineb alusena.

Päike paistab. Haige paraneb. Uks tuleb. Keegi koputab. Eemalt kostis hurraa. Oli hea suusata da.

Aluseks võivad olla **nimisõna** (ka nimisõna tähenduses tarvitatud muu sõnaliik) ning **tegusõna da-tegevusnimi**.

Harjutus 248. Leida järgnevais lauseis alus ja määrata, milline sõnaliik on aluseks.

1. Kõrged männid kasvasid kingul. 2. Noored istusid ümber tule. 3. Oli nii hea laulda. 4. „Et“ on sidesõna, mis nõuab koma. 5. Küsimus ei ole selge. 6. Miski vaevab tüdrukukest. 7. Oodatav ei ilmunud ikka veel. 8. See „aitäh“ tuli kõigest südamest. 9. Teie pole seda filmi näinud. 10. Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama?

Harjutus 249. Koostada laused, milles alusena kasutada järgnevaid sõnu: *orav, sina, keegi, lõvi, sulpsti, küsimus, otsitav, puur, haige, kolm, kui, aasta-tüüp*.

b) Täis- ja osaalus.

Teeme järgneva tabeli järgi kindlaks, millises käändes esineb alus.

Õpilased jalutasid.

Õpilasi jalutas.

Edukamad võistlesid.

On **edukamaid**.

Leib on kapis.

Laual on **leiba**.

Esimees on toas.

Esimeest ei ole toas.

Miski puudus.

Ei puudu **midagi**.

Alus esineb **nimetavas** või **osastavas** käändes.

Nimetavas käändes olev alus väljendab kõiki tegijaid või olijaid, samuti tervikut, sellepärast nimetatakse seda **täisaluseks**.

Osastavas käändes olev alus väljendab osa või ebamäärast hulka, sellepärast nimetatakse seda **osaaluseks**.

Ka mõnede eitavate lausete korral tuleb tarvitada osaalust.

Harjutus 250. a) Leida 5 lauset, milles alusena esinevad eri sõnaliigid.

b) Koostada 10 lauset, nii et 5 näitaksid täis- ja 5 osaaluse tarvitamist.

Harjutus 251. Määrata alused (koos laienditega, kui need esinevad). Seletada täis- ja osaaluse tarvitamist.

1. Kolhoosid ehitavad uusi tootmishooneid. 2. Mehi tuli igal hommikul tööle. 3. Meie kodumaal pole töötuid. 4. Kooli spordikollektiiv korraldas suusamatka. 5. Koosolekule saabunud seisis rohkesti maja ees. 6. Ülesande lahendamiseks on tarvis tublisti mõelda. 7. Laiadelt sovhoosipõldudelt kajab lõbusat naeru ja hõikeid. 8. „Edasi“ oli N. Ostrovski lemmiksõna. 9. Õpilasi saabus võistlustelt tagasi. 10. Enam polnud tal mingeid „aga’sid“.

Harjutus 252. Asetada sulgudes olevad alused (koos laienditega) nimetavasse või osastavasse käändesse ja põhjendada nende tarvitamist. Pealkirjaks: *Täis- ja osaalus*.

1. Raamatukogus on (raamatud) kolmes keeles. 2. Ehituseks on tarvis (suured summad). 3. Tallinnas on (külalised) Moskvast. 4. Kruusist oli tilkunud (natuke vesi) maha. 5. (Meie lapsed) on toas. 6. Kas teil on (suhkur)? 7. (Uued õpilased) on direktori juures. 8. (Vihm) tuli kogu päeva. 9. Õhtul sadas (peenike lumi). 10. Karlal ei ole (puudulikud hinded).

Harjutus 253. Kirjutada punktiiri asemele sobiv alus mitmuse nimetavas või osastavas. Pealkirjaks: *Täis- ja osaalus*.

1. .... jõudsid linna. 2. Eemal paistis uusi ..... 3. Käänaku tagant ilmus ..... 4. .... marssisid üle väljaku. 5. Nõukogude ..... esinesid edukalt. 6. Ka üleliidulistest võistlustest võttis osa meie ..... 7. .... käisid Moskvast. 8. Koosolekul oli ka .....

Harjutus 254. Kasutada antud sõnu täis- ja osaalusena. Pealkirjaks: *Täis- ja osaaluse kasutamine*.

Kolhoos, õpilane, pioneer, poiss, tüdruk, raamat, klass, maja, puu, ilm, põld, inimene.

Näidis. *Meie kolhoos on keskmiste hulgas, kolhoose on ka jõukamaid.*

Vaadelda alust järgnevais lauseis.

Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik tähistas oma aastapäeva uute töövõitudega. Tehase kolm eesrindlast said aukirja. Tartu Riiklik Ülikool on kõrgem õppeasutus Eestis. Spartakiaadist võttis osa 2000 õpilast.

Aluseks võib olla veel **mitmesõnaline pärisnimi või arvsõna** koos tema juurde kuuluva nimisõnaga.

c) Aluseta laused.

Miks puudub alus järgnevais lauseis?

Ära pea saksa ven-naks ega hunt lam-baks.	Rajoonis täidetakse metsaraieplaan. (Vrd. Rajooni kolhoosid täitsid metsaraie-plaani.)	Võib saavutada veelgi paremaid tulemusi. (Vrd. Tõnu võib saavutada veelgi paremaid tulemusi.)
Tulime võistlustel esimeseks. (Meie tulime...)	Anti välja uus lasteraamat. (Vrd. Kirjastus andis välja...)	Hakkab sadama.

Kui aluseks on rõhutu isikuline asesõna, võidakse see ära jätta. Sel juhtumil on alus juurdemõeldav.

Kui öeldis on umbisikulises tegumoes või sisult umbisikuline, siis puudub alus hoopis. Sääraseid lauseid nimetatakse **aluseta lauseiks**.

Harjutus 255. Määrata järgnevais lauseis alus, kui see esineb. Põhjendada aluse puudumist.

1. Homme sõidetakse linna. 2. Võtke vihikud! 3. Peab võtma teise raamatu. 4. Tallinna Masinaehitustehas ületas tootmisplaani. 5. Linnas käisime paljudes kauplustes ja tegime sisseoste. 6. Hommikul mindi tööle. 7. Siit ei pääse, peab ümber minema. 8. Eesti Teaduste Akadeemia Keemia Instituut uurib põlevkivi koosseisu ja kasutamise võimalusi. 9. Suvel töötasime kooli katseaias. 10. On tehtud rohkesti sordiaretuse katseid.

2. Õeldis.

Korrata tegusõna pöördelisi ja käändelisi vorme, kasutades vastavat tabelit.

Jälgida, mida väljendab õeldis järgnevais lauseis. Millises vormis esineb ja millisele küsimusele vastab õeldis?

Veed **voolavad** vulinal. Lumi **on läinud**. **Tuleksid** juba ilusad ilmad! **Lugege** häid raamatuid! Peeter **olevat ära õppinud** flöödimängu. Reisil **nähakse** palju huvitavat. Laagris **oli õpitud** uusi pioneerimänge. **Loeti läbi** mitu uut raamatut. Arno **ei olnud** fotosid **kaasa toonud**.

Õeldis on lause pealiige, mis väljendab tegevust või olemist ning esineb tegusõna pöördelises vormis.

Õeldis vastab küsimusele *mida teeb? mida tegi? mida on teinud? mida teeks? mida tehakse?* jne.

Õeldise leidmiseks leitakse lauses esinev liht- või ühendtegu sõna pöördeline vorm.

Harjutus 256. Määrata õeldis järgnevais lauseis. Pealkirjaks: *Õeldis.*

Kus ta käis? Kuhu jalad ise teda kandsid. Teatud sihti tal ei olnud. Mõnikord astus tööd kuulates kuhugi sisse — nii kombe pärast, aga tuli tühjalt tagasi, nagu ta ette oli aimanud. Ja pärast ei teinud sedagi. Ainult kordadel, kui ta kibeda häda sunnil külasse läks midagi laenama, oli ta luusimisel viimaks veel eesmärk. Tihti ei teinud ta sedagi mitte. Ta ei suutnud oma häbist jagu saada.

.....

Jaan vaatas kõrvale. Ta käest kukkus piits. Ta pööras lastele selja. Natuke aega seisis akna all ja vahtis välja tähistaeva poole. Siis astus ruttu oma kuue juurde, mis varnas rippus, poetas selle taskust peotäie timpsaiu välja ning jaotas sõna lausumata Manile ja Mikule ära.

(E. Vilde.)

Harjutus 257. Koostada lauseid, milles õeldisena esinevad järgnevad sõnad: *olid kokku tulnud, kõnelesime, pesin, loeksime, süttib, tekivad, ei müüda, ei olnud ära võetud, hüpake, ei osanud, oli pandud, ei kirjutata.*

Jälgida õeldisena esinevate vormide õigekeelsust.

3. Õeldistäide.

Vaatleme õeldist ja tema laiendit järgnevais lauseis.

Hobune on koduloom. Onu on Otepää rajooni mehi. Puud olid rohelised. Ilm on ilus. Raamat olevat huvitav.

Eelnevais lauseis tegusõna olema ei väljenda täielikult tegevust või olekut. Temale ei saa küsimust esitada. Sellepärast on tema juures sõna, mida nimetatakse õeldistäiteks.

Tegusõna olema laiendit, mis näitab, kes, mis või missugune on alus, kelle või mille hulka ta kuulub, nimetatakse õeldistäiteks.

Harjutus 258. Leida õeldis ja õeldistäide järgnevais lauseis.

1. Kalju on VII klassi õpilane. 2. Ta õpib eeskujulikult. 3. Koolimaja olevat moodne. 4. Küsimus oli selge. 5. Väljas sajab vihma. 6. Kaugemal kuuldus müristamist. 7. Õunad olid maitsvad. 8. Koolimaja on ilusamaid maju rajoonis. 9. Isa on kolhoosi aednik. 10. Küsimus otsustati varem. 11. Kõik on selge. 12. T. Kuu-sik on meie paremaid lauljaid.

Harjutus 259. Koostada lauseid, milles õeldistäitena esineksid sõnad: *puu, põõsas, lill, õppeabinõu, sport, mänguriist, huviala, kirjutusvahend, romaan, pealinn*. Pealkirjaks: *Õeldistäite tarvitamine*.

Näidis. *Kask on puu. Kadakas on harilikult põõsas.*

Millises vormis esineb õeldistäide järgnevais lauseis?

Vend on eesrindlane. Ta on vabriku paremaid töölisi.

Juta on pioneer. Ta on meie klassi usinamaid õpilasi.

Maja on ilus. Maju on ilusaid.

Õeldistäide on harilikult nimetavas või osastavas käändes.

Nimetavas käändes olev õeldistäide näitab, kes, mis või missugune on alus. Seda nimetatakse täisõeldistäiteks.

Osastavas käändes olev õeldistäide näitab, kelle või mille hulka kuulub alus. Seda nimetatakse osaõeldistäiteks.

Jälgida, millal tegusõna olema juures ei esine õeldistäidet.

Tegusõna olema nõuab öeldistäidet	Tegusõna olema ei nõua öeldistäidet
Töö oli huvitav (<i>oli missugune?</i>) Poeg olevat brigadir (<i>olevat kes?</i>) Õun on puuvili (<i>on mis?</i>) Lumi on valge .	Tööd oli (<i>oli olemas</i>) palju. Poeg olevat (<i>viibivat</i>) Moskvas. Õun on (<i>asetseb</i>) laual. Lumi on läinud .

Kui tegusõna *olema* tähendab *olemas olema, viibima* või *asetsema*, siis tema juures öeldistäidet ei esine. Samuti ei esine öeldistäidet sel juhtumil, kui *olema* kuulub täis- või ennemineviku vormi, mis moodustab öeldise.

Leida lauseid, milles tegusõna *olema* a) on iseseisvaks öeldiseks, b) vajab öeldistäidet.

Harjutus 260. Leida järgnevaist lauseist öeldis ja öeldistäide, kui see esineb. Pealkirjaks: *Öeldis ja öeldistäide*.

1. Inimesi tuli miitingule üha rohkem. 2. Tagasiteel sammus neist mööda suurem grupp töölisi. 3. Sm. Linask töötas ratsionaliseerimissetepaneku kallal. 4. Nälg on kõige parem kokk. 5. Anu oli mehe poolt sugulasi. 6. Põllutööga oli juba ammu peale hakatud, kui ehitusmeister töölistega ilmus. (*A. H. Tammsaare.*) 7. Ilmad on praegu üldiselt väga ilusad. (*A. Jakobson.*) 8. Aga eestlased ei hakanud tormi jooksma, vaid piirasid linna ainult sisse. (*E. Bornhöhe.*) 9. Oli nii imeliselt kerge ja selge täna siin väljamäel. (*A. H. Tammsaare.*) 10. Lühikese ajaga jõudis salk mäele ja peatus üksiku ratsaniku juures. (*E. Bornhöhe.*)

Harjutus 261. Tõmmata alusele alla üks joon ja öeldisele ning öeldistäitele 2 joont. Pealkirjaks: *Alus, öeldis ja öeldistäide*.

1. Ka Ojaveskil oli täna kõik vaikne ja pühapäevane. (*L. Koidula.*) 2. Üldiselt sattus aga terve lugu ikka enam unustusse. (*E. Vilde.*) 3. Siin pole veel kedagi külm ära võtnud. (*A. H. Tammsaare.*) 4. Oma rõõmu Juuli teate üle nautis ta minevast pühapäevast saadik. (*E. Vilde.*) 5. Jaani meeolu oli imelik. (*E. Vilde.*) 6. Töö on töö, leib on leib. (*A. H. Tammsaare.*) 7. Tema kurbus

oli liiga suur. (O. Luts.) 8. Jah, Roobu mehed olid rikkad. (J. Madarik.) 9. Ei, su mõtted olid üldiselt õiged. (A. Jakobson.) 10. Õhtuks oleme me arvatavasti juba punaste lippude kaitse all. (A. Jakobson.) 11. Plaan on hea. (A. Hint.) 12. Jaanisse mõjusid need trööstisõnad väga vähe. (E. Särgava.)

4. Õeldise ja öeldistäite ühildumine alusega.

Vaatleme aluse ja öeldise arvu ja pööret.

Iga rahvas võitleb rahu eest (ains., 3. pööre).	Rahvad võitlevad rahu eest (mitm., 3. pööre).
Mina loen (ains., 1. pööre).	Teie kirjutate (mitm., 2. pööre).
Pioneere matkab (osaalus, öeldis ains., 3. pööre).	Isa ja ema töötavad (2 alust, öeldis mitm., 3. pööre).
Rühm pioneere matkab (rühm, öeldis ains., 3. pööre).	Kolm töölist ületasid plaani (aluseks arvsõna koos nimi-sõnaga, öeldis mitm.).

Toodud näiteis esinevad alus ja öeldis harilikult samas arvus (kas ainsuses või mitmuses) ja pöördes (kas 1., 2. või 3. pöördes), s. t. nad on vormiliselt sarnased.

Grammatiliselt seotud lauseliikmete vormilist sarnasust nimetatakse **ühildumiseks**.

Alus ja öeldis ühilduvad arvus ja pöördes. (Auto sõidab. Autod sõidavad.)

Osaaluse ja rühma väljendava aluse puhul on öeldis ainsuse 3. pöördes. (Õpilasi jalutab õues. Salk õpilasi jalutab õues.)

Mitme aluse või arvu väljendava aluse puhul on öeldis harilikult mitmuses. (Seitse meest läksid hundijahile.)

Harjutus 262. Koostada iga eespool toodud juhtumi kohta üks lause.

Harjutus 263. Panna sulgudes olevad sõnad vajalikku mineviku vormi. Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine*.

1. Poiss ja tüdruk (õppima) koolis. 2. Õpilasi (kogunema) saali. 3. Jüri, Andres ja Aino (töötama) suvel kolhoosis. 4. Seitse

õpilast (käima) teatris. 5. Viimased kolm aastat (mööduma) kiiresti. 6. Isa ja Aadu (kõndima) mere ääres. 7. Autosid (mööduma) meist. 8. Mehed (raiuma) puid. 9. Hulk mehi (raiuma) puid. 10. Rannas (lebama) puhkajaid. 11. Rühm pioneere (marssima) mööda. 12. Õde ja ema (rohima) eile peenraid. 13. Viis õpilast (tegema) töö väga hästi. 14. Salk poisse (tulema) tagasi. 15. Tormis (murduma) kuusk ja kask.

Vaatleme, kuidas ühildub **öeldistäide** alusega.

1. Kolhoosi põld on suur (a. ja öt. ains. nimetavas).	1. Kolhoosi põllud on suured (a. ja öt. mitm. nimetavas).
2. Peeter on pioneer (a. ja öt. ains. nimetavas). Peeter on rühma paremaid pioneere .	2. Peeter ja Anni on pioneerid (2 alust, öt. mitmuses). Peeter ja Anni on oma rühma paremaid pioneere .
3. Esimees oli sõbralik (a. ja öt. ains. nimetavas).	3. Kaks meest (mitu meest) olid sõbralikud (aluseks on arvsõna koos nimisõnaga, öt. mitmuses).
4. Üks poiss oli hoolas .	4. Hulk poisse olid hoolasad .

Täisöeldistäide ühildub alusega, **osaöeldistäide on alati mitmuse osastavas**.

Mitme aluse ja (ühest suuremat) **arvu** või **hulka väljendava aluse puhul on öeldistäide mitmuses**.

Harjutus 264. Koostada lauseid, milles 1) alus ja öeldistäide on ainsuses, 2) alus ja öeldistäide on mitmuses, 3) esineb mitu alust ja öeldistäide, 4) esineb arvu väljendav alus ning öeldistäide.

Harjutus 265. Panna sulgudes olevad sõnad õigesse käändesse. Pealkirjaks: *Öeldise ja öeldistäite ühildumine alusega*.

1. Need pioneerid on (hea võimleja). 2. Narva jõgi on Eesti (veerikkam jõgi) (s. t. kuulub veerikkamate jõgede hulka). 3. Hulk õpilasi on spartakiaadist (osavõtja). 4. 10 töölist on (eesrindlik). 5. Nad on (tubli isetegevuslane). 6. Õde ja vend on (näitleja). 7. Tartu on Eesti NSV (suurem linn). 8. Ants ja Mai on meie klassi (parem õpilane) (s. t. kuuluvad paremate õpilaste hulka).

9. Kaks raamatut olevat (huvitav). 10. Õde ja vend olevat (parem ujuja) meie koolis (s. t. kuuluvat kooli paremate ujujate hulka). 11. Kolm poissi on (malehuviline).

Harjutus 266. Panna sulgudes olevad sõnad õigesse vormi.

1. Lembitu oli meie muistse vabadusvõitluse (vapram vanem) (s. t. kuulus vapramate vanemate hulka).
2. Mees ja naine (töötama) hoolega.
3. Vanapagan ja Kaval-Ants (oli vaenlane).
4. Heinalisi (tulema) luhast.
5. Logelemine, hoolimatus ja ükskõiksus (pidama) neist lahkuma.
6. Salk tütarlapsi (seisma) akna all.
7. Viis poissi (töötama) aias.
8. Arno on meie kooli (silmapaistvam sportlane) (s. t. kuulub silmapaistvamate sportlaste hulka).
9. Palju kolhoosnikuid (käima) üleliidulisel põllumajandusnäitusel.
10. Pesuköök ja puukuur (paiknema) maja taga.
11. Hulk õpilasi (tulema) kooliaeda tööle.
12. Seitse rätsepat (minema) Türgi sõtta.
13. Neli (tegema) aset, kaks (näitama) tuld, üks (heitma) magama.
14. Aias (kasvama) õuna-, pirni- ja ploomipuid.
15. Jänes ja koer (kaduma) metsa.

Küsimusi ja harjutusi kordamiseks.

1. Mida väljendab alus? Millised sõnaliigid ja -vormid võivad olla aluseks? Mida väljendab täis-, mida osaalus? Millistes lausetes puudub alus?
2. Mis on öeldis? Millised sõnaliigid ja -vormid võivad esineda öeldisena?
3. Mis on öeldistäide? Millises käändes esineb öeldistäide? Mida väljendab täis-, mida osaöeldistäide?
4. Kuidas ühildub öeldis: a) alusega? b) mitme alusega? c) arvsõnalise alusega? d) osaalusega? Kuidas ühildub öeldistäide alusega?

Harjutus 267. Jaotada järgnev tekst lauseteks ja panna iga lause lõppu vajalik kirjavahemärk.

Rebane ja kukk.

Kord tuli külla näljane rebane seal nägi ta kukke ja ütles sellele armas kukeke, tundsin su isa ta laulis väga hästi kas sinagi ei laulaks mulle kukk pigistas silmad kinni ja kires kikerikii napsti kahmas rebane kuke suhu ja lippas minema pereisa juhtus seda nägema ja kisendas rebane viib mu kuke ära kuulsid ütles kukk vasta, et sa viid oma kukke rebane tegigi kuke nõu järgi, avas suu ja hüüdis, nagu kukk käskinud seda aega aga kasutas kukk ja lendas pahinal kuuse otsa.

Harjutus 268. Alusele üks ja öeldisele kaks joont alla tõmata. Laienditele esitada vajalik küsimus.

Uks neiu läks hommikul põllule.

Ja noormees läks hommikul merele.

Uks siniste salude vahele.

Ja teine laiale lahele.

Sealt kaugelt kostis siis traktorilaulu.

Ja mere poolt mürises mootorilaulu.

Aga neiule järgnesid kajakakarjad.

Nad lendasid, keerlesid vagudeharjal. (*D. Vaarandi.*)

Harjutus 269. Koostada lauseid järgnevatest sõnadest: *tuba, raamat, poiss, huvitav, lugema; ilus, park, ilm, jalutama, kuiv, sügis.*

Harjutus 270. Panna alus õigesse käändesse.

1. Katkisest kotist pudenes (suhkur — *väljendab osa*) välja.
2. Tal ei olnud selleks (aeg). 3. Hundist ei saa (õuekoer). 4. Tal on (need raamatud) kaasas. 5. Metsas on (pisikesed pöösad ja suured puud). 6. Selles vabrikus on (vanad töölised). 7. Juba langeb sirelilt (esimesed õied). 8. Ule lüpsiku ääre loksus natuke (piim) maha. 9. Aias on (kapsad, porgandid, kurgid ja herned). 10. (Poisid) on kohal, aga (tüdrukud) ei ole. 11. Peenral on (ilusad lilled — *väljendab osa*).

Harjutus 271. Panna öeldised õigesse vormi lihtminevikus (m.) või olevikus (o.).

1. Puisse (jooksma o.) pargis. 2. Hulk ekskursante (sõitma m.) Soome. 3. Meie külas (hävima m.) sõja ajal mitu maja. 4. Juhan ja Mait (minema o.) kalale. 5. Sada töolist (ületama o.) plaani. 6. Rühm mehi tehast (tulema m.) kolhoosi. 7. Rahvas (rääkima o.) sellest kohast huvitavat muistendit. 8. Kolm tütarlast (kirjutama m.) seinalehe artikleid ümber. 9. Tünn kapsaid (jõudma m.) viimaks kohale. 10. Mikk ja Hillar (mängima o.) kurni. 11. Salk tütarlapsi (kihistama m.) naerda. Orav, kass ja ilves (ronima m.) kohe puu otsa. 12. Rühm õpilasi (jääma m.) meist veidi maha. 13. Kilo porgandeid (maksma o.) 2 rubla. 14. Õpilasi, sõdureid ja töölisi (jalutama o.) mererannal. 15. Parv sääski (lendlema m.) akna taga.

IV. TÄIEND, SIHITIS JA MÄÄRUS.

1. Täiend.

a) Täiendi mõiste.

Jälgige, millisesse sõnaliiki kuuluvaid sõnu laiendavad sõrerdatud kõrvalliikmed.

Mesikäpa süda oli selle sõnumi üle rõõmus. (Fr. R. Kreutzwald.) Kirjutaja pisuke hobuseke ja kitsas vanker ei tõstnud tuju. (E. Särgava.) Silmapilguks tegi mõte, et ta ennast kavalast rüütlist nagu rumal laps petta oli lasknud, sepa mõistuse segaseks. (E. Bornhöhe.)

Lause kõrvalliiget, mis laiendab nimisõna, nimetame täiendiks.

Täiend vastab küsimusele *missugune? kelle? mille?*

Harjutus 272. Täiendile joon alla tõmmata.

1. Pioneerid istusid põliste puude all. 2. Nad kuulasid pioneeri-juhi jutustust. 3. Ta rääkis oma matkadest. 4. Huvitav jutustus lõppes. 5. Suuremad poisid läksid tehnikaringi koosolekule. 6. Mõned tütarlapsed ja väiksemad poisid läksid lühikesele matkale. 7. Vanade puude all oli nüüd vaikne. 8. Ainult kuldnokk laulis tihedas lehestikus. 9. Ilusate mänguväljakute vahel kõndis laagri korrapidaja. 10. Noored aednikud töötasid kirjude lillepeenarde juures. 11. Mõnikord abistasime lähedast kolhoosi. 12. Suvine päev möödus laagris kiiresti.

Harjutus 273. Koostada 5 lauset, kus täiendina esineksid sõnad kõrge, põnev, raske, poisi, tüdruku, kasulik, maja, kooli.

Täiendile joon alla tõmmata.

Näidis. Kõrge puu kasvab kooli õues.

b) Täiendi liigid.

Vaatleme täiendi liike järgnevais lauseis. Millisele küsimusele vastab kumbki liik?

Omadussõnaline täiend.	Nimisõnaline täiend.
Noorem vend loeb huvitavat raamatut.	Minu vend loeb sõbra raamatut.
Metsast kostis helisev laul.	Metsast kostis tuule kohin.
Tallatud teel ei kasva rohtu.	Teel kohtas ta oma pinginaabit.

Täiendit, mis vastab küsimusele *missugune?*, nimetatakse omadussõnaliseks täiendiks.

Omadussõnaliseks täiendiks võivad olla ka kesksõnad.

Täiendit, mis vastab küsimusele *kelle? mille?*, nimetatakse nimisõnaliseks täiendiks.

Nimisõnaliseks täiendiks on nimisõnad ja asesõnad.

Harjutus 274. Panna igasse antud lausesse üks omadussõnaline ja üks nimisõnaline täiend. Täiendile joon alla tõmmata. Pealkirjaks: *Omadus- ja nimisõnaline täiend.*

1. Vend loeb raamatut. 2. Õde õmbleb kleiti. 3. Lapsed mängivad õues. 4. Majake on metsa ääres. 5. Jõgi jookseb läbi heinamaa.

Näidis. *Juhan lahendab ülesannet. — Naabri Juhan lahendab rasket ülesannet.*

Harjutus 275. Moodustada 5 lauset, milles esineb omadus- ja nimisõnalisi täiendeid. Täiendile joon alla tõmmata. Pealkirjaks: *Täiendi liigid.*

c) Täiendi ühildumine.

Jälgige täiendi ja põhisõna kääned ning arvu.

Tublid mehed ei karda rasket tööd.

Eesrindlikus koolis on palju tublisid õpilasi.

Kõnelesime huvitavast filmist.

Omadussõnaline täiend ühildub oma põhisõnaga arvus ja käändes.

Kui nimisõna esineb olevas, rajavas, ilma- või kaasaütlevas (-ni, -na, -ta, -ga), on täiend omastavas käändes. Näit.: Vapraste pioneeridena viisid nad ettevõtte ilma väiksemagi kõhkluseta väsimatu tööga õnneliku lõpuni.

Vaatleme mineviku kesksõnade esinemist täiendina.

Maalt saabunud poisil oli uudne käia asfalteeritud tänavail.

Ta silmitses dekoreeritud vaateaknaid. Riiulil oli loetud raamatuid.

nud- ja tud-kesksõna ei käändu ega ühildu täiendina nimisõnaga.

Võrdleme nimisõnalise täiendi ja põhisõna käänet ning arvu.

Võtsin venna raamatud.

Kõnelesime oma klassi õpilastest.

Zootehnik ostis puust voodi.

Tervisega mängimine tasub end kurjasti kätte.

Nimisõnaline täiend oma põhisõnaga ei ühildu; ta on harilikult omastavas käändes, harvemini teistes käänetes.

Mitteühilduva nimisõnalise täiendina esineb ka asesõna oma (oma õpikust, oma õpikud, oma õpikuid). Enese ei esine täiendina, vaid tegusõna laiendina (võttis enesele, vaatas enesette jne.).

Harjutus 276. Laiendada järgnevate lausete nimisõnu omadus- ja nimisõnaliste täienditega, pannes sulgudesse nende järele küsimuse. Pealkirjaks: *Täiend*.

1. Vend kirjutas esimehele kirja. 2. Õpetaja rääkis tunnis kangelastest. 3. Isa kündis hommikul kesa. 4. Lõokesed lõõritasid õhus. 5. Õuest kostis laulu ja hääli. 6. Kolhoosnik sõitis koormaga väravast välja.

Harjutus 277. Määrata täiend ja selle liik (kas omadus- või nimisõnaline).

1935. aastal rahvusvahelisel füsioloogide kongressil anti akadeemik Pavlovile suurim aunimetus: maailma füsioloogide vanem. See nimi näitab, et akadeemik Pavlovi töö füsioloogia alal oli ainulaadne ja määramatult tähtis. Pavlov oli suunanäitajaks kogu maailma füsioloogidele.

I. P. Pavlov pühendas oma elu täielikult teadusele. Ta tegi arvukaid ning keerulisi katseid loomadega. Nende põhjal lõi ta õpetuse tingitud refleksidest. See tõi talle ülemaailmse kuulsuse. Pärast edukaid katseid loomadega süvenes teadlane inimaju tegevuse uurimisse.

Akadeemik Pavlovi tööd on ja jäävad kogu maailma progressiivsetele teadlastele suureks väärtuseks. Nendest ammandavad paljud uurijad uusi mõtteid oma töödeks.

Harjutus 278. Asetada sulgudes olevad täiendid nõutavasse käändesse. Pealkirjaks: *Täiend*.

1. (Sotsialistlik) ühiskonnas hinnatakse (iga) inimest tema (loov) töö järgi. 2. Juba (mitmes) päeva ootas ema (oma armastatud) poega. 3. (Suur) (Isamaasõda) aastail avaldas (saksa) (okupandid) meelevalda alla jäänud (eesti) töörahvas nii (passiivne) kui ka (aktiivne) vastupanu. 4. (Võimas) traktoreid kasutati (suur) eduga kolhoosi (vastjuuritud) uudismail. 5. (Väike) sädemest (suur) tuleni on (lühike) maa. 6. (Hea) sõnad jahutavad rohkem kui (külm) vesi. 7. (Masin) niitmine on tõhusam (vikat) niitmisest. 8. (Sügav) orujärved on nagu (sinine hangunud) klaasist. 9. Nad peegeldavad (valge) põuapilvi ja kaldal (kasvav) toomingaid. 10. (Kõnesolev) raamatuist ilmusid (möödunud) aastal (uus, parandatud) trükid. 11. Kas teie sovhoosis kasvatatakse (punane tõug) karja? 12. Ettekande ajal peegeldus (kuulaja) nägudel vaimustus.

Harjutus 279. Täita lüngad sõnaga *oma* või *enese*. Pealkirjaks: „*Oma*“ ja „*enese*“ tarvitamine.

1. Arendage ..... võimeid. 2. Kutsuge ..... vanemad koolimajja koosolekule. 3. Ärge võtke ..... liiga rasket ülesannet. 4. Paljud ei märka ..... puudusi. 5. Tiit sai ..... uue pinginaabri. 6. Kas igapäev on ..... päevakava? 7. Paul ei olnud ..... tööga rahul. 8. Ta andis ..... sõna edaspidi paremini töötada. 9. Aili pani ..... raamatud riiulile. 10. Küsige seda ..... õpetajalt.

Harjutus 280. Panna sulgudes olevad sõnad õigesse vormi. Pealkirjaks: *Täiendi ühildumine*.

1. Jahimehed lähenesid (vana) karule. 2. Ära käi (pika) juustega. 3. Keegi ei kuulunud tema (kulunud) nalju. 4. Katrin mõtles sageli oma (vana) emale. 5. Tänu oma (leidliku) mõistusele jõudis mees (suure) pingutustega pärale. 6. Lapsed tervitasid klassijuhatajat (rahvusvahelise) naistepäeval (ilusa) lilledega ja (hoogsa) lauludega. 7. (Ärksa) vaimule on siin palju tegevust. 8. (Kiire) töödega on vaja rutata. 9. Nahkalbum oli (kauni) välimusega. 10. Klassijuhatajatunnis kõnelesime (viisaka) käitumisest. 11. Ta usaldas saladuse (oma) vennale. 12. (Hoolsa) õpilasena tuli Rein varakult.

Vaatleme jämendatult trükitud sõnu. Millised on nende põhisõnad ja mida nad väljendavad oma põhisõna suhtes?

Eesti NSV pealinn Tallinn asetseb Soome lahe ääres.	Tallinn, Eesti NSV pealinn , asetseb Soome lahe ääres.
Eesti tuntuim naisluuletaja Koidula veetis oma viimased eluaastad Kroonlinnas.	Koidula, eesti tuntuim naisluuletaja , veetis oma viimased eluaastad Kroonlinnas.
Eesti töötav rahvas austab oma kirjanikku Eduard Vildet.	Eesti töötav rahvas austab Eduard Vildet, oma kirjanikku .
Vend Mardil on uus jalgratas.	Ta külastas Marti, minu venda .
Kõnelesime ENSV rahvakunstnikust H. Laurist.	Kõnelesime H. Laurist, ENSV rahvakunstnikust .

Jämendatult trükitud sõnad väljendavad üldjoontes sedasama, mis nende põhisõna. Nad täpsustavad põhisõna mõtet, väljendavad seda teise sõnaga.

Nimisõnalist täiendit, mis väljendab oma põhisõna mõistet teise sõnaga, nimetatakse lisandiks.

Lisand võib olla oma põhisõna ees või järel.

Harjutus 281. Moodustada lisandiga lauseid, kasutades järgnevaid sõnaühendeid: Nõukogude Liit, esimene sotsialistlik riik; sm. Kala, „Edu“ kolhoosi esimees; kirjanik Hint; minu sõber Ülo; „Säde“, pioneeride häälekandja; Viljandi, minu kodulinn; meie suurim järv Peipsi; Miina, minu tädi.

Pealkirjaks: *Lisand*.

Näidis. Nõukogude Liit, esimene sotsialistlik riik, võitleb püsiva rahu eest.

Harjutus 282. Lisandile (koos laienditega) joon alla tõmmata.

1. Tartus, ülikoolilinnas, on palju koole. 2. Ülikoolilinnas Tartus on palju koole. 3. Villem Niinepuu, kolhoosi esimees, on Tiidu onu. 4. Kolhoosi esimees Villem Niinepuu sõitis Moskva. 5. Jõgi, meie klassi spordiorganisaator, on hea kõrgushüppaja. 6. Meie klassi organisaator Susi on hea võrkpallimängija. 7. Tiit, kolhoosi sepp, luges parajasti ajalehte „Noorte Hääl“. 8. Kolhoosi sepp Tiit luges parajasti „Noorte Häält“, noorsoo häälekandjat.

9. Mihkel Veske, meie andekas luuletaja, oli ühtlasi esimesi eesti keeleteadlasi. 10. Meie andekas luuletaja Mihkel Veske on kogunud ja välja andnud ilusaid rahvalaule. 11. Tema, Kaie pinginaaber, oli alati esimesena kohal. 12. Minu pinginaaber Juta on hea joonistaja.

Jälgige koma tarvitamist lisandi puhul, olenevalt tema asendist põhisõna suhtes.

Kuuseorul, meie vanempioneerijuhil, oli palju tööd.

Kas olete käinud Kohtla-Järvel, põlevkivikaevurite linnas?

Meie vanempioneerijuhil Kuuseorul oli palju tööd.

Kas olete käinud põlevkivikaevurite linnas Kohtla-Järvel?

Põhisõna järel asetsev lisand (järellisand) eraldatakse koos laienditega muust lausest komaga. Põhisõna ees olevat lisandit (eeslisand) komaga ei eraldata.

Vaadeldge koma esinemist juhul, kui lisand on omastavas käändes.

See on Jaani, minu vanema venna mootorratas.

Jalutasime Tallinna, meie pealinna tänavail.

Kui põhisõna järel asetsev lisand on omastavas käändes, pannakse koma ainult lisandite.

Järelname näidete põhjal, kuidas talitatakse olevas käändes esineva ja *kui*-lisandi puhul.

Kuuseorul vanempioneerijuhina oli palju tööd.

Kuuseorul kui vanempioneerijuhil oli palju tööd.

Lisandit olevas käändes, samuti *kui*-lisandit komaga ei eraldata.

Kokkuvõtte koma tarvitamisest lisandi puhul.

Komaga eraldatakse	Komaga ei eraldata
1) põhisõna järel olev lisand mõlemalt poolt, kui ta pole omastavas käändes. Näit.: Heldur, meie klassi organisator, oli käitumiselt eeskujulik.	1) põhisõna ees olevat lisandit. Näit.: Minu sõber Heldur on meie klassi organisator; 2) <i>kui</i> -lisandit. Näit.: Heldur kui meie klassi organisator on eeskujulik õpilane;

2) põhisõna järel olev omastavaline lisand ainult eestpoolt. Näit.: Helduri, meie klassi organisaaatori käitumine oli eeskujulik.

3) lisandit olevas käändes. Näit.: Heldur meie klassi organisaaatorina on huvitatud kõigi õppeedukusest.

Harjutus 283. Alla kriipsutada lisand koos laienditega ja panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Lisand*.

1861. a. ilmus esmakordselt trükis „Kalevipoeg“ eesti rahvuseepos. Ida-Eesti Kalevipoja-lugude tekkekoht on ühtlasi meie rahvuseepose koostajate Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldi sünnikoduks. Juba lapsepõlves tutvusid mõlemad juttudega Kalevipojast kui suurest ja vägevast kangelasest. Koolivaheaegadel kogus Faehlmann müütide autor jutustusi Kalevipojast. Nende põhjal koostas ta „Muistendi Kalevipojast“ eepose esialgse visandi. Pärast Faehlmanni varast surma jätkas tööd tema sõber ja võitluskaaslane Kreutzwald.

Kalevipoeg sügavalt rahvalik kuju esineb eeposes töökana julgena ja teadmishimulisena. Me hindame Kalevipoega kui töökat, julget ja teadmishimulist vägilast. Kalevipojale kui rahva esindajale on vastandatud Sarvik mõisnike ja orjastajate sümbol. Kalevipoeg armastatud rahvakangelane on kodumaa-armastusega meie sütitavaks eeskujuks.

Harjutus 284. Kasutada lauseis järgnevaid sõnarühmi. Juhtida tähelepanu koma tarvitamisele lisandi eraldamiseks. Pealkirjaks: *Koma tarvitamine lisandi puhul*.

Teie, tuntud sportlased; teie kui tuntud sportlased; teie tuntud sportlastena; Ants, VI klassi poiss; Ants VI klassi poisina; aedniku hea abiline kuldnokk; kuldnokk, aedniku hea abiline; eeskujulikud pioneerid Mare ja Mart; Mare ja Mart kui eeskujulikud pioneerid; Mai, meie klassi organisaaator; Maie, meie klassi organisaaatori; raamatuist, meie parimaist sõpradest;

Harjutus 285. Moodustada lisandiga lauseid, nii et esineksid kõik koma tarvitamise juhtumid, kasutades sõnarühmi:

meie kooli direktor Lehis; sovhoosi agronoom Raamat; Lehtse 7-klassiline Kool, meie naaberkool; Suur Munamägi, meie kõrgeim mägi.

Lisandile koos laiendiga joon alla tõmmata. Pealkirjaks: *Lisandiga lausete moodustamine.*

Näidis. *Sovhoosi agronoom Raamat* käis Tallinas. *Raamat, sovhoosi agronoom, tuli Moskvast. Raamat sovhoosi agronoomina* koostas aruannet. *Raamat kui sovhoosi agronoom kontrollis külvitööde käiku. Raamatu, sovhoosi agronoomi tütar on meie klassis.*

Vaatleme lisandi ühildumist oma põhisõnaga.

Suvituslinnas Pärnus on head võimalused puhkamiseks.

Pärnus, suvituslinnas, on rohkesti parke.

Kõnelesime väikesest loomakesest nirkist.

Nirgil, väikesel loomakesel, on hinnaline karusnahk.

Harilikult ühildub lisand oma põhisõnaga arvus ja käändes.

Harjutus 286. Moodustada 5 ees- ja 5 järellisandiga lauset sõnaühendist *NSV Liidu pealinn Moskva*, nii et oleks näha lisandi ühildumist. Pealkirjaks: *Lisandi ühildumine.*

Vaadeldge isikunime ees seisva elukutset, aunime või sugulust väljendava lisandi ühildumist.

Nägime õpetaja Rebast.

Professor Arustel on palju raamatuid.

Vend Jaanilt tuli kiri.

Vanal õpetajal Rebasel tuli tihti rahvamajas esineda.

Tuntud professoril Arustel on rida teoseid keemia alal.

Sain oma vennalt Jaanilt kirja.

Isikunime ees seisev elukutset, aunime või sugulusastet väljendav täiendita lisand jääb põhisõna käändumisel ainsuse nimetavasse käändesse. Kui aga sellisel lisandil on täiend, ühildub ta põhisõnaga.

Jälgida *ne*-lõpulise lisandi ühildumist.

Õpilasele Karule anti kiituskiri.

Töolisest Hundist kui eesrindlasest kirjutati seinalehes.

***ne*-liiteline lisand ühildub alati.**

Harjutus 287. Moodustada lisandiga lauseid, kasutades järgnevaid sõnaühendeid, nii et põhisõna esineks sulgudes märgitud käändes.

Kirjanik Hint (alalütlev); andekas kirjanik Hint (seestütlev); õde Anni (alaleütlev); sinu õde Anni (alalütlev); direktor Urvaste (osastav); Revala sovhoosi direktor Urvaste (alaleütlev); kunstnik Vaino (seestütlev); tuntud kunstnik Vaino (alalütlev); karjane Mikk (seestütlev); kolhoosi karjane Mikk (alaleütlev).

Näidis. *Klassijuhataja Lepik* (alalütlev); *meie klassijuhataja Lepik*. *Klassijuhataja Lepikul on väike tütar. Meie klassijuhatajat Lepikut hindavad õpilased väga.*

Vaadeldge lisandi muutmist, kui põhisonaks on jutumärkides esinev pärisnimi.

Loen ajalehte „Säde“.

Sporidiühingul „Kalev“ on palju liikmeid.

Kirjutati auralaevast „Tartu“.

Aga: Loeme „Sädet“, pioneeride ajalehte.

Vend astus „Kalevisse“, spordiühingusse.

Eeslisandi puhul jutumärkides esinev pärisnimi ei käändu; sel juhtumil käändub ainult lisand. Järellisandiga pärisnimed käänduvad.

Harjutus 288. Koostada lisanditega lauseid, kasutades antud sõnaühendeid: ajakiri „Pilt ja Sõna“; „Pioneer“, noorte ajakiri; võõrastemaja „Euroopa“; kino „Oktoober“; „Säde“, laste ajaleht; „Tungal“, meie kooli seinaleht; masinaehitustehas „Ilmarine“.

Näidis. *Trükikoja „Punane Täht“ tsehhid on omavahel sotsialistlikus võistluses. „Punasel Tähel“, eesrindlikul trükikojal, on eeskujulik klubi.*

Harjutus 289. Asetada sulgudes olevad lisandid (koos laienditega) nõutavasse käändesse ja panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Lisand*.

1. Kas olete lugenud (kirjanik) Anton Tammsaare (romaan) „Tõde ja õigus“? 2. Kirjandusringis oli ettekanne O. Lutsust (meile kõigile tuntud noorsoojuttude autor). 3. (Tuntud insener) Sepal õnnestus silla projekteerimine. 4. Kõik noored loevad M. Gorki „Ema“ (vene kirjanduse suurteos). 5. Saabusime (aurik) „Orjol“ Tallinna (ENSV pealinn). 6. (Hea tööline) Salust võib saada leidur. 7. Sain (vend) Jaagupilt kirja. 8. (Õde) Lainele kingiti raamat.

9. (Vana tädi) Mallele tulid külalised. 10. Sm. Lepast (kui hea organisaator) peetakse suurt lugu. 11. Ants Vasar (meie kooli parima suusatajana) saavutas võistlustel esikoha. 12. Poisid kõnelesid Matist (kui kooli parim kergejõustiklane).

Harjutus 290. Asetada sulgudes olevad sõnarühmad nõutavasse käändeisse, lisandid alla kriipsutada ja panna koma, kuhu vaja.

1. Lugesime Lydia Koidula (näidend „Säärane mulk“). 2. Lugesime („Säärane mulk“ Lydia Koidula näidend). 3. (Ülikoolilinn) Tartus on suurim raamatukogu Eesti NSV-s. 4. Teel kohtasin (insener Jaan Vaher). 5. Sõitsime (aurik „Vanemuine“) Peipsile, tagasi tulime aga (mootorpaat „Lagle“). 6. Loeti (ajakiri „Looming“). 7. Mihkel Veske (esimene eesti keeleteadlane) kutsuti Kaasani ülikooli õpetama soome-ugri keeli. 8. Laps (väikseke) ei ulatunud veel üle aia vaatama. 9. Professor Allik (meie silmapaistvam põllumajandusteadlane — mitm. osast.) töötab tihedas kontaktis kolhoosnike laiade hulkadega. 10. Lev Tolstoi (kuulus vene kirjanik) on kirjutanud (romaan „Sõda ja rahu“), mis käsitleb XIX sajandi Venemaa elu ja 1812. a. Isamaasõda.

2. Sihitis.

a) Sihitise mõiste.

Meenutada sihilisi ja sihituid tegusõnu. Tuua näiteid sihiliste ja sihitute tegusõnade kohta.

Harjutus 291. Järgnev katkend läbi lugeda ja nimetada iga tegusõna kohta, kas ta on sihiline või sihitu.

Tugev Vahur luusis mõne aja üksipäini mööda metsi, tundis siis igavust, lunastas enesele Lodijärve lossihärralt hundinahkade eest noore tüdruku naiseks ja naisevenna sulaseks, hellitas naist, laskis sulast tüki maad põlluks muuta, tegi ennast kõikide metsaliste hirmuks ja suri, oma pojale Tambatile, kes ise juba naise-mees ja lapseisa, järgmisi õpetusi eluks kaasa andes:

„Sa tead ju, poeg, mina sain oma priiuse ja maa oma tugeva käsivarre läbi ja hoidsin neid sellega. Ka sina oled küll sirge, punane poiss, aga sul on pikk kael, kitsad õlad ja lahkjad puusad. Noort puud maa seest juurida ja metssiga maha virutada sa ei

jaksaks. Sul on aga terane pea, ehk teed sa kavalusega, mis mina kangusega. Vaata ette, varja kergestisaadud vabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulavam kui mesi: enne kui sa aru saad, sulab ta su keelelt — ja sa imed orjahigi. Tee kõrge tara meie maja ümber, osta enam sulaseid, hari maad ja tee ennast jõukaks! Ära tee isandatega palju tegemist, põlga nende usku.

(E. Bornhöhe.)

Vaatleme, mida väljendavad sihiliste tegusõnade laiendid. Millistele küsimustele nad vastavad?

Traktorist künnab uudismaad (*mida?*). Kolhoos ehitab uue karjalauda (*mille?*). Võtke ader ja hobused (*mis? kes?*)! Ootame täitevkomitee esimeest (*keda?*). Ärge viitke aega (*mida?*)! Meie tahame töötada ja õppida (*mida teha?*).

Sõnad *uudismaad, karjalauda, ader ja hobused, esimeest, aega, töötada ja õppida* on neis lausetes sihiliste tegusõnade künnab, ehitavad, viisid, võtke, ootame, ärge viitke, tahame laiendid ning nimetavad olendit, eset või tegevust, kellele või millele on otseselt sihitud tegusõna tegevus.

Lause kõrvalliiget, mis laiendab sihilist tegusõna, näidates, kellele või millele tegevus on sihitud, nimetatakse sihitiseks.

Sihitis vastab küsimusele *kes? mis? kelle? mille? keda? mida? mida teha?* ning esineb ainsuse ja mitmuse nimetavas ning osastavas, ainsuse omastavas ja *da*-tegevusnimes.

Harjutus 292. Määrata sihilised tegusõnad ja nende juurde kuuluvad sihitised järgnevais lauseis. Pealkirjaks: *Sihiline tegusõna ja sihitis.*

1. Nõukogude inimesed täitsid edukalt sõjajärgsete viisaastakute ülesanded. 2. Nõukogude valitsus pooldab koostööd rahvaste vahel. 3. Õpilased korrastasid spordiväljaku. 4. Pioneerid hakkasid ette valmistama rühmakoondust. 5. Päevakord võeti ühel häälel vastu. 6. Meie koolis asutati kirjandusring. 7. Kui kooli tuled, võta viiul ühes, ma õpetan sind. (*O. Luts.*) 8. Autojuhid süütasid tuled, kuid prožektorite valgus lämbus lumetuisus. (*E. Männik.*) 9. Tiit Mäeots kustutas autotuled. (*R. Sirge.*) 10. Korraga tajus ta enda ees nagu varju. (*E. Vilde.*) 11. Mees männi all hoidis tulelonti ikka kõrgel, seda aeg-ajalt pea ümber keerutades. (*E. Bornhöhe.*) 12. Ta võtab raiepaku kõrvalt kirve ja äkkepulga.

(O. Münther.) 13. Lõng tühjendab koonla ja täidab pooli. (L. Koidula.) 14. Armastuse ja enesesalgamisega põetas ta teda raske haiguse ajal. (E. Vilde.)

Harjutus 293. Sihitisele joon alla tõmmata ja nimetada, millisele küsimusele ta vastab.

1. Õpilane kirjutab harjutust. 2. Meister õpetab noortöölisi. 3. Illimar kohtas kooliteel oma sõpra. 4. Mare luges raamatu läbi. 5. Töölised täitsid uue kohustuse ennetähtaegselt. 6. Elektrijaamad annavad linnadele elektrienergiat. 7. Tööga loome külluse. 8. Varsti lõpetatakse kolhoosis koristustööd. 9. Õpilased kaunistasid oktoobripühadeks klassiruumi. 10. Kinod demonstreeriti ilusat filmi.

Harjutus 294. Kasutada sihitisena järgnevaid sõnu: *raamatut, tinti, muusikat, pluusi, palitu, mütsi, portfelli, küsimus, saapad, kindad.*

Näidis. *Õpilane võttis palitu. Ta pani mütsi pähe. Küsimus otsustati kiiresti.*

b) Täis- ja osasihitis.

Vaatleme täis- ja osasihitise tähendust ja vormi.

Täissihitis (kelle? mille? kes? mis?)	Osasihitis (keda? mida)
1. Tint valati pudelisse. Valasime vee peenardele. Õpilane pani raamatu riiulile. Väljendab tervikut, kõiki esemeid.	Pudelist võeti tinti. Võtsime ämbriga vett. Tõime ka raamatuid kaasa. Väljendab osa või eamäärast hulka esemeist.
2. Kaevasime peenra ümber (mille?, lõpetatud tegevus). Pioneer loeb läbi raamatu ja ajakirja (lõpetatav tegevus).	Kaevasime peenart (mida?, lõpetamata tegevus). Pioneer loeb raamatut ja ajakirja (korduv, kestev tegevus).

Laps õppis lugemise selgeks. Väljendab, et tegevus on sihitise suhtes lõpetatud või tulevikus lõpetatav.	Laps õppis lugemist. Väljendab, et tegevus on sihitise suhtes lõpetamata, kestev või korduv.
3. Sulgege aken ja uks! (<i>jaatav kõne</i>) Täissihitist võib tarvitada ainult jaatava kõne puhul.	Ärge sulgege akent ega ust! (<i>eitav kõne</i>) Eitava kõne puhul peab olema osasihitis.

Täissihitis esineb ainult jaatavas lauses, väljendab tervikut ja sihitise suhtes lõpetatud või tulevikus lõpetatavat tegevust. Ta on nimetavas või ainsuse omastavas käändes.

Osasihitis väljendab osa, ebamäärast hulka või sihitise suhtes lõpetamata tegevust. Eitavas lauses võib esineda ainult osasihitis. **Osasihitis on osastavas käändes.**

Täissihitist võib tarvitada ainult siis, kui kõik kolm täissihitise tingimust on täidetud (tervik, lõpetatud tegevus ja jaatav lause). Näit. Ants kirjutas kirjandi valmis.

Kui üht või mitut täissihitise tingimust pole täidetud, tuleb tarvitada osasihitist, näit. Ants kirjutas kirjandit. Ta ei kirjutanud kirjandit valmis.

Harjutus 295. Panna sulgudes olevad sihitised (koos nende laienditega) õigesse käändesse ning anda seletus täis- või osasihitise tarvitamise kohta. Pealkirjaks: *Täis- ja osasihitis.*

1. Ta ei saanud oma (mõte) lõpuni arutada, sest noor madrus, kes kogu aeg (laev) teraselt silmas pidas, hüüdis: „Ahoi, paat!“ (*E. Männik.*) 2. Teadus, kirjandus ja kunst teenivad Nõukogudemaal innukalt rahva ja riigi (huvid). 3. Ahnesti luges ta iga (sala-jane lendleht) läbi. (*A. H. Tammsaare.*) 4. Nõukogude inimesed ei armasta (asjatu kõhklemine). 5. Eesrindlane saavutas (järjekordne töövõit). 6. Meie kooli raamatukogu sai tänavu (uued raamatud). 7. Ärge unustage etteütluse vigade (parandamine)! 8. Pioneer kavatses osta kauplusest (uus raamat). 9. Pioneerid saavutasid ülerajoonilistel võistlustel (esikoht). 10. Õpilased kor-

raldasid koolivaheajal (kontsert). 11. Õpilased ostsid (uued viihukud). 12. Kevadel pärast õppetöö lõppu korraldatakse (ekskursioonid). 13. Õpetaja andis mulle (täna „Noorte Hää!“). 14. Paljud meie kirjanikud käsitlevad oma loomingus looduse (ümberkujundamine).

Harjutus 296. Panna sulgudes olevad sihitised koos laienditega õigesse käändesse ja tarviduse korral anda seletus. Pealkirjaks: *Täis- ja osasihitis*.

1. Kütt laskis küll (rebane), kuid ei tabanud. 2. Varane vares pühib (nokk), hiline saputab (tiivad). 3. Mikk ei kirjuta praegu (kirjand), vaid õele (kiri). 4. Maimu kirjutas (kirjand) valmis. 5. Kes peab otsustama (see küsimus)? 6. Anna aega (ader) seada! 7. Orasest tuntakse (vili), tegudest tuntakse (inimene). 8. Lõpetan kohe (see töö). 9. Ema pakkus külalistele (kohv ja võileib). 10. Mil-line traktorist kündis (see põld)? 11. Kuulsime (imeilus laul). 12. Tädi leidis (parem koht). 13. Keegi ei võtnud (väike poiss) kaasa. 14. Ema pani (päevik) lauale. 15. Viive ei viinud (päevik) ära.

Harjutus 297. Moodustada lauseid, valides vasakpoolsest tuldast tegusõna ja paremast tuldast temale sobiva täis- ja osasihitise.

ei salli, vaatlesime	heeringaid, gaasi
tõite, kutsuti	võla, muusikat
küsitakse, kuulake	sood, lohakust
künti, püüdsite	merd, lambi
lisage, tasub	direktor, õpilasi

Näidis. *Ei salli lohakust.*

Harjutus 298. Koostada lauseid, milles ainsusliku osasihitise esineksid järgnevad sõnad: *kuulus kangur, korsten, lugemik, pliit, vabrik, krae, vaagen, tahvel, vedelik, kelder, meri, veski, rannik, mölder, murre, pähkel.*

Näidis. *Kohtasime kuulsat kangrut.*

Pealkirjaks: *Ainsusliku osasihitise käändelõpp.*

Harjutus 299. Koostada lauseid, milles mitmusliku osasihitise esinesid järgnevad sõnad: *aktus, look, käsi, sälg, tehnikum, pähkel, püüe, brigadir, võit, novaator, ümbrik, võti, protsent.*

Näidis. *Korraldati aktusi.*

Pealkirjaks: *Mitmuslik osasihitis.*

Harjutus 300. Koostada lühikirjand teemal *Ekskursioonil*, milles esineks rohkesti täis- ja osasihitisi. Sihitisele joon alla tõmata.

c) Täissihitis nimetavas ja omastavas käändes.

Vaadelda lauseid.

Täissihitise vorm	Täissihitise reeglid
1. Nõukogude armee võitis vaenlase.	1. Ainsuslik täissihitis on harilikult omastavas.
2. Nõukogude armee võitis vaenlased.	2. Mitmuslik täissihitis on nimetavas.
3. a) Võideti vaenlane.	3. Täissihitis on ainsuse nimetavas;
b) Võida vaenlane!	a) kui öeldis on umbisikulises tegumoes;
	b) kui öeldis on käskivas kõneviisis.

Harjutus 301. Panna sulgudes olevad täissihitised (koos laienditega) õigesse käändesse ja nimetada vastav reegel. Pealkirjaks: *Täissihitis.*

1. Koostage (album) õpilaste paremaid tööd. 2. Õpilased koostavad (album). 3. (Tänavune kevadkülv) valmistati hästi ette. 4. Kolhoos „Edu“ lõpetas esimesena (kevadkülv). 5. Klass otsustas (uus seinaleht) välja anda. 6. Otsustati (uus seinaleht) välja anda. 7. RAT „Estonia“ võttis repertuaari (operett „Rummu Jüri“). 8. Repertuaari võeti (operett „Rummu Jüri“). 9. Õpilane kirjutas (kirjand) lõpuni. 10. (Kirjand) kirjutatakse lõpuni. 11. Andke mulle (pliiats ja paber). 12. Sõber andis talle (pliiats ja paber). 13. Lõpetage (referaat) õigeks ajaks. 14. Õpilased lõpetasid (referaat) õigeks ajaks. 15. (Uks) murti kangidega lahti.

Harjutus 302. Koostada lauseid, milles ainsuslik täissihitis esineks nimetavas või omastavas käändes, kasutades selleks sõnu: *raamat, kirjand, küsimus, kaart, tahvel*. Näidised: *Raamat loeti läbi. Vambola luges raamatu läbi*. Pealkirjaks: *Täissihitise kasutamine*.

Harjutus 303. Panna sulgudes olevad sihitised (koos laienditega) õigesse käändesse ja öelda vastav reegel. Pealkirjaks: *Sihitis*.

1. Kujutlege oma (kodumaa) kümne aasta pärast. 2. Koguge juba aegsasti tööks (vajalik materjal). 3. Töölised ehtasid (uus vabrik). 4. (Edukad õpilased) ei heiduta õppeaine raskus. 5. Draamaringi liikmete poolt esitati koolipeol (näidend). 6. Tõin raamatukogust referaadi tegemiseks (vajalik raamat). 7. Kolhoosnikud jõudsid (hein) enne vihma küüni vedada. 8. Õpilane tellis endale kuueks kuuks („Säde“). 9. Sügisel müüdi riigile (vili) üle plaani. 10. Pärast klassitööd vaatas õpetaja (kõik vihikud) läbi. 11. (Raamatud) lugedes ei unusta ma ka kirjaniku keele (jälgimine). 12. Anna mulle (parem sulg)!

Küsimusi ja harjutusi kordamiseks.

1. Mis on täiend? Milliseid täiendi liike teate? Milline täiend ühildub oma põhisõnaga? Milline täiend ei ühildu?

2. Mis on lisand? Kus võib asetseda lisand oma põhisõna suhtes? Millal eraldatakse lisand komaga? Millal ei eraldata lisandit komaga? Kuidas ühildub harilik lisand oma põhisõnaga? Kuidas ühildub sugulust ja ametit väljendav lisand? Mida teate jutumärkides oleva põhisõna lisandist?

3. Milline erinevus on sihilistel ja sihitutel tegusõnadel? Mis on sihitis? Millistes muutevormides esineb sihitis? Kuidas jaguneb sihitis oma tähenduselt?

4. Mida väljendab täissihitis? Milliseis käändeis ta esineb? Mida väljendab osasihitis? Millised tingimused peavad olema täidetud a) täis- ja b) osasihitise tarvitamisel?

5. Millal esineb täissihitis ainsuse omastavas käändes? Millises käändes on täissihitis, kui öeldis on: a) umbisikuline, b) isikulise tegumoe käskivas kõneviisis?

Harjutus 304. Sulgudes olevad sõnad panna õigesse vormi. Pealkirjaks: *Alus, öeldis ja öeldistäite vorm*.

1. (Lapsed) jooksis tuppä. 2. Puud ja põõsad (kõikuma — lihtminevik) tuules. 3. Toomas oli klassis (esimene õpilane — kuu-

lus nende hulka). 4. Kaks naist (kõndima — *olevik*) teel. 5. Hulk töölisi (ületama — *minevik*) päevanormi. 6. Jaak ja Tiiu (mängima — *olevik*) aias. 7. Tee ääres (olema — *lihtminevik*) ait ja laut. 8. Parv sääski (pirisema — *olevik*) lepiku ääres. 9. Vahel (paistma — *olevik*) päike ja kuu korraga. 10. Viis poissi (tulema — *lihtminevik*) juurde.

Harjutus 305. Panna sulgudes olev sõna õigesse vormi.

1. Õie hoidis oma (abitu) õekest. 2. Kas tunnete kutsutud noormeest? 3. Ats lohutas oma (kahvatu) naabrit. 4. Toda (haritud) meest pole ammu näha. 5. Kõik vaatlesid (tulnud) võõrast. 6. (Kirjutatu) parandades mõtleme vigade üle järele. 7. Priidu mäletas oma (kadunud) isa. 8. Kordasime (õpitu). 9. Pöördusime tagasi (tulnud) teed. 10. Kuulasime jõe (lakkamatu) vulinat.

Harjutus 306. Punktiiri asemele kirjutada ühe- või kahekordne täht. Pealkirjaks: *Õeldis ja täiend*.

1. Raheterad kuk.....uvad raskelt. 2. Raskelt kuk.....uvad raheterad kahjustavad põlde. 3. Vihma järele tek.....ivad loigud. 4. Vihma ajal tek.....ivad loigud paisusid üha suuremaks. 5. Vardas rip.....uvad kalad. 6. Vardas rip.....uvad kalad levitasid isuäratavat lõhna. 7. Ooteruumis tuk.....uvad reisijad ootasid Leningradi rongi. 8. Laos rip.....uvad lambid. 9. Rip.....uvad lambid valgustasid ümbrust. 10. Videvikku up.....uvad majad paistsid tumedate kogudena. 11. Mõned aganad sat.....uvad terade hulka. 12. Terade hulka sat.....uvad aganad tuleb välja tuulata.

Harjutus 307. Sulgudes olevaid sõnu kasutada lisandina (koos laienditega) vajalikus käändes ja sobivas asendis. Vajaduse korral koma tarvitada. Pealkirjaks: *Lisandi tarvitamine*.

1. Onu August saabus kaugsõidust (aurulaeva kütja). 2. Ulo kirjutas kirjandi O. Lutsu „Kevadest“ (oma lemmikraamat). 3. Käsitlesime „Mumuud“ (I. Turgenevi jutustus). 4. Küsi seda Mihklilt (oma vend). 5. Riias on suur loomaaed (Läti NSV pealinn). 6. Lugesime Koidula luuletust (esimene eesti naispoeet). 7. Lindale kinkis ta sünnipäevaks raamatu (oma õde). 8. Kas olete lugenud „Külmale maale“ (E. Vilde romaan). 9. Käisime vaatamas „Tasuleegid“ (E. Kapi ooper). 10. Sm. Kipasto sõitis Leningradi (meie kooli direktor).

Harjutus 308. Antud sõnadele juurde mõelda lisandid (koos laienditega) ja kasutada neid lauseis. Lisandile koos laienditega joon alla tõmmata. Pealkirjaks: *Lisandiga laused*.

Eesti keel, A. H. Tammsaare, Emajõgi, Moskva, Hiina Rahva-vabariik, Aadu ja Peeter, Nõukogude Liit, Kalevipoeg, „Kuidas karastus teras“, kuusk, Peipsi.

N ä i d i s. Eesti keelt, o m a e m a k e e l t, õpime õigesti kõne-
lema ja kirjutama.

Harjutus 309. Panna lisand koos laienditega õigesse kää-
desse. Pealkirjaks: *Lisandi ühildumine*.

1. Jüri (õde) Jutal on uus jalgratas. 2. Loeme (ajaleht) „Säde“.
3. Kas te nägite (kino) „Pioneer“ (huvitav populaarteaduslik film)
„Anaconda“? 4. Lugesime (O. Lutsu näidend) „Kapsapea“.
5. Millal läheme külla (onu) Juhanile? 6. Meie (pealinn) Tallin-
nasse on ehitatud palju uusi maju. 7. Oma (vend) Arnolt polnud
Karin enam ammu kirja saanud. 8. Kas olete lugenud A. H. Tamm-
saare (romaan) „Tõde ja õigus“? 9. (Õpilane) Lepale anti diplom.
10. (NSV Liidu pealinn) Moskvast on maailma parim metroo.

Harjutus 310. Tarvita antud sõnu täissihitisena ainsuse nime-
tavas ja omastavas käändes. Pealkirjaks: *Täissihitise tarvita-
mine*.

õpilane, pilt, põrand, katus, tint, vesi, piim.

N ä i d i s. Õpetaja kutsus õpilase vastama. Õpilane
kutsuti direktori juurde.

Harjutus 311. Märkida alus (a.), öeldis (ö.), öeldistäide (öa),
täiend (t.) ja sihtis (s.).

1. Õpilased korrastavad oma kooli ümbrust. 2. Kalle pani oma
vihiku lauale. 3. Meie kooli pioneerid korraldasid hiljuti joonis-
tuste näituse. 4. Oti õde luges eile huvitavat raamatut. 5. Liisi
tädi tõi ilusa kleidiriide. 6. Seda akent ei saa praegu avada.
7. Pioneeriorganisatsioon kasvatab noortes töökust ja ausust.
8. Vello vend on meie klassi paremaid sportlasi. 9. Vello mängib
kooli võrkpallimeeskonnas. 10. Korraldame kevadel koolipeo.

t. a. ö. s.

N ä i d i s. Nooremad lapsed vaatasid mängu huviga.

3. Määrus.

a) Määruse mõiste.

Vaadelda tegu-, omadus- ja määrsõna laiendeid järgnevais lauseis.

1. Pioneerid ruttavad **koolimajja** (*kuhu?*). 2. Nad lähevad **jalgsi** ja **jalgrattail** (*kuidas?*). 3. Minna on **kolm kilomeetrit** (*kui palju?*). 4. **Homme** (*millal?*) tuleb naaberkool neid külastama (*milleks?*). 5. Töö oli **õige** (*millisel määral?*) huvitav ja lõppes **üsna** (*kuivõrd?*) kiiresti.

Jämendatult trükitud laiendid näitavad tegevuse või oleku kohta, aega, viisi, määra ja otstarvet.

Lause kõrvalliiget, mis laiendab tegu-, omadus- või määrsõna, näidates kohta, aega, määra, viisi ja muid tingimusi ning suhteid, nimetatakse määruseks.

Määrus on järelikult iga sugune tegusõna laiend, mis pole öeldistäide ega sihitis, samuti iga omadus- või määrsõna laiend.

Harjutus 312. Lugeda luuletust ja öelda, millisele küsimusele vastavad sõrendatult trükitud sõnad.

Kirjad isalt.

Juku elab N a r v a s
v e n n a, e m a g a;
i s a a i n u l t h a r v a
k o h a t a v ö i b t a.

Juku k o o l i s r a s s i b
(s i i n t a J u h a n H a a b),
j u b a s e i t s e k l a s s i
v a r s t i l ä b i s a a b.

L a s t e s õ i m e s v e n n a s,
p i s i k e n e P e e p,
p ü s t i h o i d a e n n a s t
p i n g u t u s i t e e b.

Emal mitmel teljel
kauneid kangaid koob;
õhtul väikevelje
sõimest koju toob.

Täna Juku ammud
ootab väraval;
kärsitult seal tammub,
silmad säravad.

(P. Rummo.)

Harjutus 313. Määrusele joon alla tõmmata ja nimetada küsimus. Pealkirjaks: *Määrus*.

Kes see on?

A. Ta hulgub tänavail ja aedades. Tavaliselt kannab ta halli kuube. Esimese valminud kirsi võtab ta ikka endale. Sageli aaleb ta tolmus ja prahis. Ta karjub kogu päeva täiest kõrist. Kanalas õgib ta kanadel toidu nina eest. Sügisel korjab ta aidaukse eest terakesi. Talvel on ta vaikne ja tagasihoidlik. Siis lepib ta raasukestega, mis talle aknalauale puistatakse.

B. 1. Pioneerid jõudsid pealinna. 2. Trammid ja autobussid sõitsid mööda tänavaid. 3. Töölised tõttasid tehasesse. 4. Eemalt paistis uus teatrihoone. 5. Kiiresti mindi üle tänav. 6. Käidi mitu korda tehastes ja asutustes. 7. Linnas oldi kaks päeva. 8. Koju jõuti kolmapäeval. 9. Selle ekskursiooni põhjal korraldati vestlus ja kirjutati kirjand. 10. Paljud kirjutasid väga huvitavalt.

Näidis. *Pioneerid jõudsid pealinna (kuhu?).*

Harjutus 314. Kasutada määrusena järgnevaid sõnu: täna, homme, ülehomm, varsti, linnas, kolhoosis, vaikselt, hästi, kiiresti, 3 kilomeetrit, 5 kilogrammi, 2 tonni.

Näidis. *Ülehomm on koolis kinoetendus.*

b) Määruse liigid.

Määrusel on palju liike. Tähtsamad neist on:

1) Kohamäärus — kus? kuhu? kust?

Näit.: Metsas (kus?) paistab päikest läbi oksste (kust?).
Ta tuli linnast (kust?) ja läheb sovhoosi (kuhu?).

2) Ajamäärus — millal? kui kaua? mis ajast? mis ajani?

Näit.: Õösiti (millal?) valgustasid kumad Kadrioru vanu puid. (E. Männik.) Vahepeal (millal?) oli inimene lähedale jõudnud. Sa käid nende saabastega kümme aastat (kui kaua?). Nad töötasid hommikust õhtuni (kui kaua?). Pärast tõusmist (millal?) võimleme.

3) Viisimäärus — kuidas?

Näit.: Noored õpivad hoolsasti (kuidas?). Kriuksatades (kuidas?) avanes lauda lai uks. Nüüd noorelt (kuidas?) ja värskelt (kuidas?) käib maikuune tuul ta lainetest mühaval rannal. (J. Smuul.)

4) Hulgamäärus — kui palju?

Näit.: Sõitsime 40 km (kui palju?). Pakk kaalus 5 kilogrammi (kui palju?).

Harjutus 315. Laiendada järgnevad laused eri liiki määrustega, lisades juurde küsimused.

Algas metsaistutamine ..... Läksime ..... Saabusime .....
Õpetaja hakkas ..... Meie klassi õpilased panid .....
Mind saadeti ..... Lõunat sõime ..... Õhtul tulime .....

Harjutus 316. Kirjutada järgnev harjutus, alla kriipsutada määrused ja nimetada nende liik. Pealkirjaks: *Määrus*.

1. Kaunis on tagasitulek kallisse kodumajja, katkestatud töö juurde. 2. Nüüd aga tuleb meil siin rängasti tööd teha. 3. Mehed kogunesid Maasalu juurde tuppä. 4. Roos hakkas kiirustama pliidi juures. 5. Johannes Vao ei hulkunud asjatult mitu tundi ümberkaudseid salusid mööda. 6. Valgus peegeldus ähmaselt pooleeritud mööbli kumerustel. 7. Seal Koordis on aktiivseid inimesi vähevõitu. 8. Ta süütas lambi väikesel laual voodi peatsis. 9. Õuest vankri juurest kuuldus arsti kannatamatut kõhatlemist.

10. Semidori näoilme muutus vahetpidamata. 11. Paul laskis pilgul köögis ringi käia. (*H. Leberecht.*) 12. Meie maal ei ole ega saagi olla töötuid. 13. Ja nii soojalt süda tuksub sinu rõõmsa rahva seas. (*D. Vaarandi.*) 14. Selgel hommikul on meeldiv jalutada. 15. Õde-venda ruttasid koosolekule. 16. Koosolekult tuldi hilja. 17. Määratud tähtjaks tuleb referaat valmis teha.

c) Koha-, aja- ja hulgamäärus.

Vaadelda järgnevaid kohamäärusi.

Onu ruttas laevale (mitte: laeva peale). Seda juhtub igal sammul (mitte: iga sammu peal). Auto jäi porisse (mitte: pori sisse) kinni. Pudel is (mitte: pudeli sees) olid marjad.

Kohamääruse tarvitamisel tuleb hoiduda tagasõnalistest väljendustest, kui on võimalik väljendada käände abil.

Jälgida sõnade turg ja tänav tarvitamist kohamäärusena.

Õde läks turgule (mitte: turgu). Tädi oli turul (mitte: turus). Ta tuli kell 9 turgult (mitte: turust). Õpetaja elab Kunderi tänavas. Auto sõidab tänaval.

Sõna turg tarvitatakse kohamäärusena alale-, alal- ja alalt-ütlevas käändes. Sõna tänav tarvitatakse seesütlevas käändes elukoha märkimiseks, muidu aga alalütlevas käändes.

Jälgida, millisele küsimusele vastab ajamäärus.

Millises käändes esineb harilikult ajamäärus?

21. juunil 1940. aastal kukutas eesti töörahvas kodanliku valitsuse. 21. juulil samal aastal kuulutati välja Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, kes 6. augustil astus Nõukogude Liidu koosseisu. Suure Isamaasõja ajal oli Eesti vaenlase poolt ajutiselt okupeeritud. Tunnid algavad kella 8 ajal.

Ajamäärus vastab harilikult küsimusele millal? ja esineb alalütlevas käändes.

Järeldada näidete põhjal, millises käändes on kuude nimetused, mis esinevad ajamäärusena ilma kuupäevata.

Meie kooli aastapäev on jaanuaris. Märtsis pühitseme rahvusvahelist naistepäeva. Mais on sageli vilud ilmad.

Kuu nimetus ilma kuupäevata on ajamäärusena seesütlevas käändes.

Vaadelda, missuguses käändes esineb kellaeg (ilma sõnata a ja l). Koolitöö algab igal hommikul kell 8. Rong väljub kell 4.30 (pool viis).

Kellaeg ajamäärusena on ainsuse nimetavas käändes.

Harjutus 317. Panna sulgudes olevad määrused õigesse käändesse.

1. Elasime (sõja aeg) Pärnus. 2. Jõudsin koju (kell 9 aeg). 3. Isa oli (heinaaeg) kolhoosis. 4. VI klassi õpilased käisid (minev nädal) ekskursionil traktorijaamas. 5. Vend Päärn on sündinud (5. jaanuar). 6. Ta vabanes sõjaväeteenistusest (jaanuar). 7. (Juuli ja august) on soojad ilmad. 8. Ema käis hommikul (turg). 9. Ants, minu sõber, elab (Koidula tänav). 10. Lapsed, ärge mängige (tänav)!

Võrrelda:

Sihitis	Ajamäärus	Hulgamäärus
Otsin raamatu.	Töötasin ühe tunni.	Käisime kilomeetri.
Osteti raamat.	Töötati tund.	Käidi kilomeeter.
Osta raamat!	Tööta tund!	Käi kilomeeter!
Ei ostnud seda raamatut.	Ei töötanud enam tundigi.	Ei käinud kilomeetritki.

Ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?* ja hulgamäärus, mis vastab küsimusele *kui palju?*, esinevad nimetavas, omastavas ja osastavas käändes vastavalt sihitise reegleile.

Harjutus 318. Esitada eespool toodud tabeli kujul laused: Sõin p ä h k l i (sihitis). Sõitsime k o g u ö ö p ä e v a (ajamäärus). Leiba ostime k i l o g r a m m i (hulgamäärus).

Harjutus 319. Asetada sulgudes olevad aja- ja hulgamäärused (koos laienditega) õigesse käändesse. Pealkirjaks: *Aja- ja hulgamäärus.*

1. Meie kolhoosis teostati külvitöid juba (aprill). 2. Uldkoosolek peeti (15. aprill). 3. (Jaanuar) olid külmad ilmad. 4. Olime

metsatööl (kogu nädal). 5. (Kogu nädal) töötati kibedasti. 6. Kõndisime jalgsi (hulk maad). 7. Sõitsime (üks tund) rongiga. 8. Oodati (mõni päev) uue brigaadi saabumist. 9. Poisi püütud kala kaalus (terve kilogramm). 10. Ta on elanud Leningradis (üks aasta). 11. Käisime (tükk maad) piki mereranda.

Harjutus 320. Määrus alla kriipsutada. Pealkirjaks: *Määrus*.

1. Oodatud külalised saabusid alles hilja õhtul. 2. Otsitav oli kadunud nagu maa alla. 3. Ta vaatas taeva poole ja nägi: kõrgel taeva all liuglesid mustade punktidenä võimsad kotkad. 4. Ta poleks tahtnud meie juurest ära minnagi. 5. Poiss ei suutnud kaua aega uinuda. 6. Palun oodake, sest kolhoosi esimees võib saabuda iga minut! 7. Metsatöödele kutsuti kommunistlikke noori ja noori. 8. Ta seisis teistest eemal ukse kõrval. 9. Lauda juures on karjaköök. 10. Järgmisel hommikul rändasime mööda maanteed linna poole. 11. Pidulikule aktusele tuli rohkesti õpilasi, õpetajaid ja külalisi. 12. Nõukogude Liidus ei ole tööpuudust. 13. Paaril järgneval päeval ei julgenud mees kodunt välja minna. 14. Istuti laua äärde. 15. Asetasin raamatud ritta nende ilmumisaja järgi. 16. Paul vaatas aknast välja. 17. Juba varakult ruttasid traktoristid tööle. 18. Lydia Koidula suri 11. augustil 1886. a.

Harjutus 321. Punktiiri asemele panna sobiv koha-, aja- või hulgamäärus.

1. Must kass lebas ..... (kohamäärus). 2. Ta oli reisil kogu ..... (ajamäärus). 3. Marju ostis terve ..... (hulgamäärus). 4. Vihma tõttu oldi terve ..... toas. 5. Onu Mihkel elab Koidula ..... 6. Ema sünnipäev oli 5. .... 7. Õde on sündinud ..... (kuu nimetus ilma kuupäevata). 8. Olge terve ..... vabas looduses! 9. Nad ei olnud Leningradis ..... (ajamäärus). 10. Poiss kuulas mind ..... (kui kaua?) vaikides.

Harjutus 322. Teksti lugemisel nimetada sihitised ning määrused.

Mispärast on vaja õppida?

Kooliteel võime sageli näha, kuidas traktoriga põldu küntakse. Meie isade ajal künti aga hobusega. Kummaga on parem künda? Muidugi traktoriga. Aga traktoriga kündes peab rohkem teadma. Hobusele ütled „nõõ!“ ja hobune läheb, aga kui traktorile ütled

„nõõ!“ — ei lähe ta kuhugi. Traktorist peab teadma rohkem, et seda käima panna. Vanasti sõideti Tallinna killavooriga. Praegu aga sõidetakse rongi, auto või lennukiga. Selleks et välja mõelda vedurit, autot või lennukit, tuli inimestel palju õppida.

Mõni mõtleb: on vaja õppida selleks, et mitte isa-ema käest tõrelda saada. Mõni teine mõtleb: on vaja õppida sellepärast, et koolis teiste ees oma viitega tähtis olla. Kuid õppima peab ainult sellepärast, et hiljem midagi osata ja oskusega kaasa aidata elu paremaks muutmisele.

Ülevaade lause kõrvalliikmeist.

Kõrvalliige	Mida laiendab	Küsimused	Näited
1. Öeldistäide	„olema“	<i>missugune? kes? mis?</i>	Puu on kõ r g e. Jaan on sportlane.
2. Täiend	Nimisõna	<i>kelle? mille? missugune?</i>	Õ p i l a s e raamatud on korralikud. M e i e suur kodumaa seisab r a h u kaitsel.
3. Sihitis	Sihilist tegusõna	<i>kes? mis? kelle? mille? keda? mida?</i>	Eesrindlane ületas plaani.
4. Määrus	Tegusõna	<i>kus? kuhu? mil- lal? kui kaua? mispärast? mil- lisel eesmärgil?</i>	Jõudsim e v a r a - k u l t kohale. Läksime m e t s a s e e n i l e.

Harjutus 323. Määrata pea- ja kõrvalliikmed, kasutades lühenditena: alus — a., öeldis — ö., öeldistäide — öt., täiend — t., sihitis — s., määrus — m. Pealkirjaks: *Lauseanalüüs.*

1. Tänavu sulas lumi märtsis. 2. Ilmad olid mais soojad. 3. Kõrb hobune jooksis kiiresti talli. 4. Meie kooli pioneerid tegid läinud aastal kooliaias hulga peenraid. 5. Isa ostis Eevale eile uued uisud. 6. Eeva hakkab sel talvel laste spordikoolis õppima iluuisutamist. 7. Meie klass oli terve päeva ekskursioonil. 8. Paisuv tuul sasib praegu poisi tihedaid juukseid. 9. Tarvilikud dokumendid pandi suurde ümbrikku. 10. Kogu päev hingati kopsudesse värsket männilõhna.

Näidis. Tänavu (m.) sulas (ö.) lumi (a.) märtsis (m.).

Harjutus 324. Määrata alus, öeldis, täiend, sihitis ja määrus. Esitada vajalikud küsimused.

1. Noored matkajad jõudsid metsa. 2. Siin kasvasid põlised kuused ja männid. 3. Nad tõstsid uhkelt oma hiiglakroone taeva poole. 4. Suurte puude all valitses hämarus. 5. Jalgade all ragisesid kuivanud oksad. 6. Kaugel haljendas hiiglakuusk. 7. Ta tõstis majesteetlikult oma latva päikese poole. 8. Ta tugevad juured toetasid kindlalt vägevat tüve. 9. See iidne kuusk on seal kasvanud paar sajandit. 10. Ürgmets avaldas matkajaile tugevat mõju.

Harjutus 325. Leida öeldis ja alus ning näidata sk e e m i abil nende laiendid. Pealkirjaks: *Lause pea- ja kõrvalliikmed.*

1. Maal ehitatakse hüdroelektrijaamu. 2. Meie kolhoosikülas on nüüd elektrivalgustus. 3. Ka kõik raskemad tööd tehakse elektrijõul. 4. Inimeste töö on muutunud kergemaks. 5. Jääb rohkem aega kultuurilisteks harrastusteks. 6. Meie kolhoosis töötab laulukoor. 7. Meie maa majandus on uuel tõusul. 8. Sotsialistlik tööstus on teinud suuri edusamme. 9. Kultuurilised harrastused on muutunud mitmekesisemaks. 10. Julgelt vaatab nõukogude rahvas tulevikku.

Harjutus 326. Koostada lauseid, milles sõnad *õpik*, *vesi*, *mets*, *jõgi* esineksid alusena, täiendina, sihitisena ja määrusena.

Näidis. ^{a.} *Õpik on laual.* ^{t.} *Õpiku kaaned on puhtad.* *Lugesin* ^{s.} *õpikut.* ^{m.} *Kõik vaatasid õpikusse.*

Harjutus 327. Koostada jutuke, märkides selles tuntud lause-liikmed.

V. SÕLTUVUS.

Vaadeldge tegusõna laiendi käänat järgnevais lauseis.

Korrutage kuus kaheksaga. Üks arv võrdub teisega. Laps haigestus leetrisse. Meie oleme teadlikud nõukogude korra paremustest. Meister suundub töötuppa.

Näeme, et tegusõna nõuab oma laiendilt teatavat kindlat käänat või käändeid: korrutama ja võrduma — kaasaütlevat, haigestuma — sisseütlevat, teadlik olema — seestütlevat, suunduma — sisseütlevat jne.

Sihitise ja määruse käände olenevust nende põhisõnast nimetatakse sõltuvuseks.

Näiteid sõltuvuse kohta:

eelistama (<i>mida? millele?</i>)	nakatuma (<i>kellest millest? millesse?</i>)
jagama (<i>mida? mis? kellega? millega? kellele? millele?</i>)	peegelduma (<i>milles?</i>)
kannatama (<i>mida? millest? mille all?</i>)	suhtuma (<i>kellesse? millesse?</i>)
keelduma (<i>millest?</i>)	takistama (<i>keda? milles?</i>)
kiinduma (<i>kellesse? millesse?</i>)	kohtama (<i>keda? mida?</i>)
kirjeldama (<i>mida? keda? kellele?</i>)	kohtlema (<i>keda?</i>)
kohanema (<i>millega?</i>)	korrutama (<i>mida? mis? mille? millega?</i>)
liituma (<i>kellega? millega? kellele? millele?</i>)	käituma (<i>kellega? kelle suhtes? mille suhtes?</i>)
mõjuma (<i>kellesse? millesse? kellele? millele?</i>)	teadlik olema (<i>millest?</i>)
mõtleva (<i>kellest? millest? kellele? millele? mida?</i>)	tegelema (<i>millega?</i>)
	veenma (<i>keda? milles?</i>)
	võrduma (<i>millega?</i>)
	vältima (<i>mida?</i>)
	ühilduma (<i>millega?</i>)

Harjutus 328. Moodustada lauseid, kasutades neis sõnu *arvestama, jagama, kirjeldama, korrutama, sarnanema, teadlik olema, võrduma*.

Harjutus 329. Panna sulgudes olevad sõnad nõutavasse vormi. Pealkirjaks: *Sõnade sõltuvus*.

1. Isa käskis (poiss) (suusad) koju tuua. 2. Ma võtsin (kirves) ja (saag), käiasin (esimene) ja viilisin (teine), viskasin (seljakott) selga ja sammusin (palgid) lõikama. 3. See nooruk oskab (inimesed) kohelda. 4. Ma kohtasin (koolisõber). 5. Isa sõnad mõjusid (poeg) haruldaselt. 6. Ta ei suuda veel kohaneda (oma uus amet). 7. Iga kodanik peab teadlik olema oma (põhiõigused ja -kohused). 8. Ma eelistan (hea raamat) (raskesport). 9. Vend nõustus (mina) ja lubas (mina) nüüd üksinda (katsetama). 10. Peet kohtleb alati hästi oma (vennad, õed ja kaasõpilased) ega loobu (need) aitamast. 11. Keegi ei tohi takistada (kodanik) (tema õigus) tööle, puhkusele, ainelisele kindlustatusele ja haridusele. 12. Mina panin (see raamat) lauale ega näinud toas (ükski inimene).

13. Palusin (sina) (aken) kinni panna. 14. Ema palus (isa) (väike Ants) kooli viia. 15. Õpetaja suhtus (mina) sõbralikult, juhtis tähelepanu (vead) ja kohustas (mina) (mõni koht) töös parandama. 16. Insener kiindus (töökas õpilane) ja kohtles (tema) (oma poeg). 17. Päike mõjus pruunistavalt (keha) ja ülendavalt (meeleolu). 18. Üliõpilane keeldus (kõik lõbustused) ja süvenes (töö).

VI. UTE e. KÖNETLUSSÕNA.

Vaatleme kõnetlussõnu lauseis.

Juhan , sina kirjuta seinalehele artikkel!	Rutake, poisid , koondusele! Mis sul on, Karl ?
Isa , lähme täna kalale!	Mis mulle jutustad, koidikutuul ?
Emal ema! kas tuled kaasa?	(L. Koidula.)

Jämendatult trükitud sõnad avaldavad nende nime, keda või mida kõnetatakse.

Niisugust sõna, mis väljendab selle nime või nimetust, kelle või mille poole kõnes pöörduakse, nimetatakse ütteks e. kõnetlussõnaks.

Ute võib asetseda lause algul, keskel või lõpus ja on alati nimetavas käändes.

Jälgida toodud näiteist koma tarvitamist ütte eraldamiseks.

Ute eraldatakse muust lausest komaga, erilise tunderõhu puhul hüüumärgiga.

Ka kirjade pealkirjad on ütted. Nende järele pannakse punkt (näit. Kod. **Kiviste.**), tunderõhu puhul hüüumärk (Armas **sõber!**).

Harjutus 330. Koostada lauseid üttega algul, keskel ja lõpus ning panna kirjavahemärgid. Lugeda neid lauseid, juhtides tähelepanu kõnetoonile.

Harjutus 331. Järgnevais lauseis ütted alla kriipsutada ning panna komad ja lause lõpumärgid. Pealkirjaks: *Ute*.

1. Miks sa nutad lillekene nupud sul täis pisaraid Kas sa raskest hingevalu hellake ka tunda said (L. Koidula.) 2. Sulle isamaa ja rahvas üllas hõbehäälselt laulab lastekoor (P. Rummo.) 3. Looja minemas kullase valgusega olid sa sinitaeva silm (Kr. J. Peter-

son.) 4. Seitsmepenikoorma-saapad pane jalga luule tõtta (*J. Barbarus.*) 5. Tervitus teile võidukad väed idas lõunas ja läänes (*J. Sütiste.*) 6. Mis juttu sa Narusk nüüd ajad (*R. Sirge.*) 7. Lõõtsu ääs ja laula alas (*J. Barbarus.*) 8. Ma täna sinu sain komnoore pilet (*J. Smuul.*) 9. Inimesed olge valvel, seistes rahurindel (*P. Rummo.*) 10. Tulge valguse kätte mu sõsarad (*D. Vaarandi.*) 11. Paul kas komsomoli astud (*J. Smuul.*)

Harjutus 332. Laused ümber teha, nii et alusest saaks üte. Pealkirjaks: *Ütte moodustamine.*

1. Aadu kõnelgu ometi valjemini! 2. Kuhu Marju läheb? 3. Vend Toomal on veel tükike tööd tegemata. 4. Lapsed tulgu mängima. 5. Kas Ants kõneleks midagi suvisest laagrielust? 6. Mu väike sõber on nupukas. 7. Juku ärgu rabelgu! 8. Hei, poisid tulgu järele! 9. Kas isa tuleb varsti koju? 10. Küll on see seltsimees abivalmis! 11. Võtku Kai kuulda mõistlikku nõu. 12. Õpilased tehku endale liuväljak.

Näidis. 1. *Aadu, kõnele ometi valjemini!*

VII. KOONDLAUSE.

1. Koondlause mõiste ja ehitus.

Vaatleme järgnevaid lauseid ja jälgime, missugused lauseliikmed vastavad ühele ning samale küsimusele.

1. **Õpetajad, üliõpilased ja lastevanemad** olid tulnud vaatama filmi rahva-Hiinast.

2. Pioneerid **laulsid, jooksid ja mängisid.**

3. Nõukogude noorsugu on **töökas, julge ja elurõõmus.**

4. Musta mere kaldal leidub **valgeid, punaseid, siniseid ja rohelisi** kivikesi.

5. Lugesime **raamatuid, ajalehti ja ajakirju.**

6. Koosolekule tulnud kolhoosnikuid oli **aias, õues ja toas.**

Lihthlauset, milles on mitu ühele ning samale küsimusele vastavat lauseliiget, nimetatakse koondlauseks.

Mille poolst erinevad koondlause korduvad liikmed vasakpoolses ja parempoolses tulbas?

1. Oodo ja Tarapita pistsid võidu värava poole jooksu. (E. Bornhöhe.)

2. Ta noomis, palus ja needis. (E. Vilde.)

3. Nõnda lähenes see tähtis päev suurelt ja lootusrikkalt. (A. H. Tammsaare.)

1. Neis raskeis võitlustes jäi võitjaks nõukogude karehallis sõdur, endine lukksepp Lenini linna tööpinkide tagant, talupoeg Ukraina viljaväljadelt, kalur Saaremaa kadakaselt kaldalt. (E. Männik.)

2. Kaptan pani mõlemad kirjad tagasi sahtlisse, keeras selle luku uuesti kinni, süütas sigari ja heitis koikusse. (A. Hint.)

Korduvad lauseliikmed koondlauses võivad esineda laiendamata ja laiendatud kujul.

2. Kirjavahemärgid koondlauses.

Jälgida koma tarvitamist eespool toodud koondlauseis.

Korduvad sidesõnadeta lauseliikmed (koos laienditega) eraldatakse **komaga**.

Vaatleme, milliste sidesõnade ees koma ei tarvitata.

1. Ilm on ju nii umbne **ja** kuum. (A. Jakobson.)

2. Olin ise valinud oma osa: halb **või** hea, seda ei saanud enam pöörata. (J. Kärner.)

3. Meelde jäi ainult mingi vaev ja rahutus **ning** rusuv eelaimus. (A. H. Tammsaare.)

4. Keegi ei sõitvat metsa **ega** linna, veskile **ega** sepile — küla olevat kui surnud. (M. Metsanurk.)

5. Sepameister Rein valvas ühtaegu **nii** mure **kui ka** rahuldustundega oma polte ja plokke. (A. Hint.)

6. Lauseõpetus **ehk** süntaks käsitleb lausete liike ja lauseliikmeid. Sidesõnade *ja, ning, ehk, ega, või, kui ka* ette koma ei panda.

Vaadolge, missuguste sidesõnade ette pannakse koma.

1. Ilm oli päikesepaisteline, **kuid** külm.

2. Õhk oli vaikne, **aga** kuidagi karge, jahedavõitu.

3. Ta ärgu tulgu, **vaid** saatku kiri.

Sidesõnade *kuid, aga, vaid* ette pannakse alati **koma**, kui nad seovad korduvaid lauseliikmeid.

Harjutus 333. Moodustada lauseid, milles korduvate alustena esineksid järgmised sõnad: ema, tütar; isa, ema, poeg; kuused, männid, kased; Emajõgi, Narva jõgi, Pärnu jõgi, Kasari jõgi; Moskva, Leningrad, Kiiev, Odessa; Aino, Maie, Kersti, Katrin. Pealkirjaks: *Korduvad alused.*

Näidis. *Ema ja tütar töötavad aias. Ei isa, ema ega poeg olnud iialgi haiged.*

Harjutus 334. Moodustada lauseid, milles korduvate öeldistena koos laienditega esineksid sõnad: laulma, mängima ja tantsima; kirjutama ja joonistama; uisutama, suusatama ja kelgutama; kaevama, istutama, tegema; kündma, äestama, külvama; sõitma, külastama, tutvuma, vaatlema. Pealkirjaks: *Korduvad öeldised.*

Näidis. *Ekskursandid sõitsid Tallinna, külastasid põllumajandusnäitust, tutvusid linnaga ja vaatlusid uusi ehitusi.*

Harjutus 335. Kasutada koondlause korduvate sihitistena järgnevaid sõnu, pannes viimaste liikmete vahel eri sidesõnad: raamatud, ajakirjad; puid, põõsaid, lilli; jõgesid, järvi, mägesid; kurgi, hanesid, luiki; põrandaid, seinu, lagesid; eesti, vene ja inglise keelt. Pealkirjaks: *Korduvad sihitised.*

Näidis. *Remondimehed ei parandanud põrandaid ega seinu, vaid lagesid.*

Harjutus 336. Koma koondlauses.

1. Värskete seinte vahel valati masinate ja tööpinkide aluseid seati keskkütet katlaid ahje ääse alaseid. (*J. Madarik.*) 2. Söögi-toa uhke puhvetkapi otsast vaatas terve kari kõiksuguseid tarberiistu: hõövleid saage peitleid ja valmistegemata rangipuud (*E. Särgava.*) 3. Nad olid võidelnud neljakümne esimesel aastal hävituspataljonides töölispolkudes miilitsas ja nüüd demobiliseeritud (*E. Männik.*) 4. Ja ka siis oli ta voodi ümbrus üle kuhjatud raamatute ajalehtede täiskirjutatud paberilipakatega (*E. Männik.*) 5. Ants seisis üsna hooletult peaaegu väljakutsuvalt mäardunud töömüts uljalt kuklas lõug ette tõstetud ja silmad pilukil (*J. Madarik.*) 6. Külma sillutas järved jõed mered ja rabad. 7. Käsk helises nagu keel külmas õhus jooksis suust suhu rühmast rühma roodust roodu (*E. Männik.*) 8. Saalis võidi koosolekuid pidada etendusi lavastada lauluharjutusi korraldada (*J. Madarik.*) 9. Tuul

peksis vastu nägu paiskas lumelõrtsi silmi rebis sinelihõlmu ning kisendas tühjadel põldudel (*E. Männik.*) 10. Nii direktor ise kui ka tema asetäitja ja külaline olid ilmunud ehitusplatsile.

Vaatleme kirjavahemärkide tarvitamist lauseis.

1. Kohal olid kõik: saadikukandidaat, agitaatorid ja valijad.	Saadikukandidaat, agitaatorid ja valijad — kõik olid kohal.
2. Eesti NSV suuremad jõed on järgmised: Emajõgi, Pärnu jõgi, Narva jõgi ja Kasari jõgi.	Emajõgi, Pärnu jõgi, Narva jõgi ja Kasari jõgi — need on Eesti NSV suuremad jõed.
3. Ta suutis kõike: töötada, lugeda ja kirjutada.	Töötada, lugeda ja kirjutada — kõike ta suutis.

1. Kui korduvad lauseliikmed moodustavad lause lõpul asetseva loetelu, pannakse selle ette **koolon**.

2. Kui loetelu asetseb lause algul ja sellele järgneb kokkuvõttev sõna, nagu *kõik, need, miski, keegi, see, ükski* jne., siis pannakse loetelu järele **mõttekriips**.

Märkus. Kui korduvad lauseliikmed ei esine loeteluna, s. t. ei esine kokkuvõtvat sõna, siis ei tarvitata koolonit ega mõttekriipsu.

Näit.: Meie kolhoosi aias kasvab õuna-, pirni- ja ploompuid. Õuna-, pirni- ja ploompuid kasvab meie kolhoosi aias.

Kokkuvõtivate sõnadena enne loetelu esinevad harilikult: *on järgmised, on* (juurdemõeldav: *järgmised*), *kõik*.

Kokkuvõte kirjavahemärkide kohta koondlauses.

Koma	Koolon	Mõttekriips
Korduvate lauseliikmete vahel, kui pole sidesõnu ja, ning, ega, ehk, või, kui ka. Näit.: Konverentsist võttis osa kirjanikke, teadlasi ja kunstnikke.	Korduvad lauseliikmed on esitatud loeteluna lause lõpul. Näit.: Eesti NSV suuremad linnad on järgmised: Tallinn, Tartu, Pärnu, Narva, Kohtla-Järve, Rakvere ja Viljandi.	Korduvad lauseliikmed on esitatud loeteluna lause algul ja neile järgneb kokkuvõttev sõna. Näit.: Õpilased, õpetajad, õppealajuhataja, direktor — kõik olid tulnud suusakrossile.

Harjutus 337. Kasutada loeteluna järgnevaid sõnu a) lause algul ja b) lause lõpul: puud, pöösad, lilled, rohi; õpilased, õpetajad, lastevanemad, kooliteenijad; Tallinn, Narva, Kohtla-Järve, Rakvere, Haapsalu, Paide; Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Vormsi; roosid, liiliad, gladioolid, nelgid, tulbid, nartsissid.

Näidis. *Meie aias kasvavad järgmised lilled: roosid, liiliad, gladioolid ja tulbid. Roosid, liiliad, nelgid ja tulbid — need lilled kasvavad meie aias.*

Harjutus 338. Panna vajalikud kirjavahemärgid ja alla kriiputada loetelud. Pealkirjaks: *Koondlause.*

1. Lauseliikmed on järgmised alus öeldis öeldistäide sihitis määrus ja täiend. 2. Kas mina või sina üks meist peab tegema ettekande pioneeritööst meie koolis. 3. Kirjandusteoseid on kolmesuguseid lüürilisi eepilisi ja dramaatilisi. 4. Ei kibe töö ega vastaste kallaletungid rasked õnnetused ega kaotused miski ei suutnud kõigutada mehe raudset kindlust ega terasest tahet. 5. Nii kodus kui ka koolis nii töö kui ka puhkuse ajal igal pool ja alati oli kommunistlike noorte organisaator rõõmsameelne ja lahke. 6. Koolipeo kavas oli ENSV rahvakunstniku G. Ernesaksa laule ja Lutsu näidend „Kapsapea“ deklamatsioon rahvatantse ja vabaharjutusi. 7. Fašistid purustasid meil palju vabrikuid tehasid kaevandusi raudteid sadamaid ja linnu. 8. Metsas luhal aasal ja põllul igal pool säras ja helises kevad. 9. Gorki oskas vaadata maailma looduse ilu inimnägude ilmekust kommete erinevusi iseloomujooni kõike mida „ei näe ükskõiksed silmad“. 10. Meil harrastatavad sportlikud mängud on järgmised jalgpall jäähoki korvpall ja võrkpall. 11. Fosforiit paas põlevkivi marmor need kõik on Eesti NSV maavarad.

Vaadelda koma tarvitamist mitme täiendi puhul.

Koma esineb	Koma puudub
Lembi luges eestikeelseid, venekeelseid, isegi saksakeelseid raamatuid (kõik täiendid näitavad keelt). Astuti suurde, kuuekordesse majja (viimane täiend täpsustab esimest).	Lembi luges suurt toreda-kõitelist venekeelset raamatut (esimene täiend näitab suurust, teine — välimust, kolmas — keelt). Astuti suurde mugavasse tuppa (kumbki täiend näitab eri omadust).

Kui täiendid näitavad üht ja sama tunnust, näit. värvust, suurust jne. siis eraldatakse nad **komaga**, muil juhtumeil mitte.

Vaadelda koma tarvitamist mitme määruse puhul.

Koma esineb	Koma puudub
<p>Õpetajad käisid suvel ekskursiooniga Moskvas, Leningradis ja Kiievis (kõik määrused näitavad linnu). Koolipidu on teisipäeval, 19. märtsil (mõlemad määrused näitavad üht ja sama aega).</p>	<p>Jõudsimе Moskvasse 15. augustil hommikul vара (esimene määrus näitab kohta, teine kuupäeva, kolmas päevaaega). Koolipidu on teisipäeval kell 7 õhtul (määrused näitavad eri aega).</p>

Kui määrused näitavad ühesugust kohta, aega jne., siis eraldatakse nad **komaga**, muil juhtumeil mitte.

Harjutus 339. Täiendid ja määrused tarviduse korral komaga eraldada. Pealkirjaks: *Täiendid ja määrused koondlauses.*

1. Kutsikas näitas oma pisikesi valgeid hambaid.
2. Tüdrukukesel oli seljas punaste valgete ja roheliste triipudega seelik.
3. Isa jõudis koju neljapäeval 20. detsembril.
4. Ema tuli Tallinnast tagasi esmaspäeval kell 3 päeval.
5. Suures soojas ruumis töötas hulk õpilasi.
6. Vanake istus suures mugavas tugi-toolis.
7. Matkajate ees avanes suur mõõtmatu lagendik.
8. Klassi-organisaatoril oli seljas uus kirju kleit ja villane kootud jakk.
9. Ehitusplatsile veeti punaseid kollaseid ja valgeid kive.
10. Käisime suvel Pärnus Viljandis Paides Türil.
11. Õde elab Viljandis Jakobsoni tänavas nr. 129.
12. Ka mere sügavas pimedas põhjas elutseb loomi.

VIII. LIHTLAUSE ANALÜÜS.

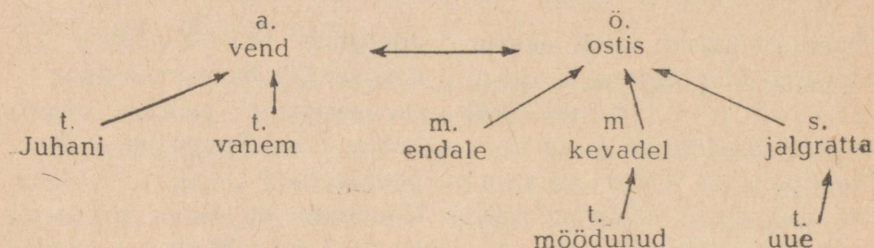
Keele praktiliseks tundmiseks aitab suuresti kaasa lauseanalüüs, mille abil õpime kasutama reegleid lausete koostamiseks.

Lause analüüsimisel määratakse kõigepealt öeldis, siis alus, kui see on olemas. Pärast öeldise ja aluse leidmist tehakse

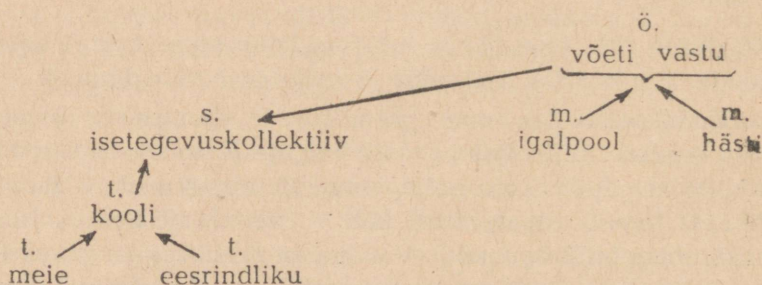

kindlaks öeldise ja aluse seos teiste lauseliikmetega ning määratakse põhisõnast lähtuvate küsimuste varal, millise lauseliikmega on tegemist. Kõige otstarbekam on seda teostada skeemi abil.

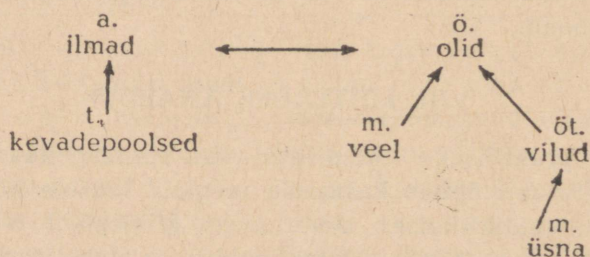
Näit. 1) Juhani vanem vend ostis endale möödunud kevadel uue jalgratta.

2) Meie eesrindliku kooli isetegevuskollektiiv võeti igal pool hästi vastu.

3) Kevadepoolsed ilmad olid veel üsna vilud.

Harjutus 340. Analüüsida laused. Kummagi harjutuse kahest esimesest lausest teha skeem. Pealkirjaks: *Lauseanalüüs*.

A. 1. Sügisepoolsed ilmad olid karged. 2. Loodus tekitas tööinimestele raskusi. 3. Sügisene hooaeg oli juba ammu alanud. 4. Kinode reklaamid särasid elektrituledes. 5. Ainult üksikute autode vurin segas rahu. 6. Suure tähelepanuga jälgivad kõik Nõukogudemaa töötajad NSV Liidu Ulemnõukogu tööd. 7. Osakonna kollektiiv kiitis palavalt heaks vastuvõetud otsused. 8. Raudbetoonist tammi aluse tugevdamiseks taovad ehitajad maasse metallist vaiu. 9. Üksikutes tööpiirkondades ulatub tammi muldvalli kõrgus kümne meetrini.

Punane lipp.

B. Punane värv on ammu saanud revolutsioonilise võitluse sümboliks. Esmakordselt heiskasid punase lipu pariislased 1792. a. 1871. a. sündis punase revolutsioonilipu all Pariisi Kommun. Ebavõrdses võitluses kaotasid aga Pariisi kommunaarid... Vaenlane piiras ümber viimase barrikaadi Pariisi tänavail. Sellel lehvis punane lipp. Seal olid elus ainult vana tööline ja väike poisike. Vaenlane lähenes. Tööline andis poisile lipu ja ütles: „Hoi seda nagu oma elu!“ Poiss mähkis lipu ümber oma keha. Siis jooksis ta kuulide saju all mööda tänavat. Ta pääses... Punase lipu all aga jätkasid võitlust kõik rahva õnne eest võitlejad kogu maailmas. Oktoobris 1917. a. lõi see lipp vabalt lehvima kogu meie maa kohal.

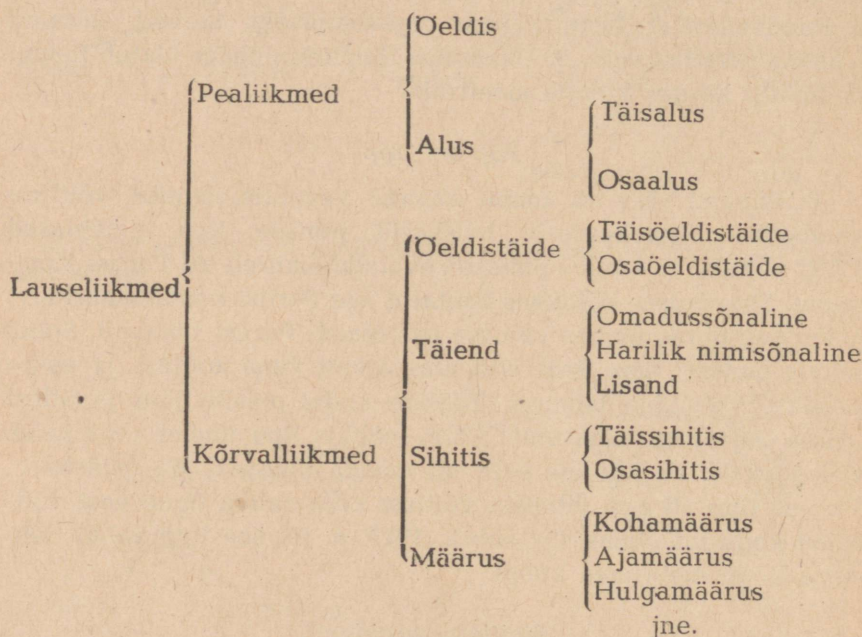
Iseliikuv greider.

C. Mööda maapinda liigub hiiglaslik terasmasin. Kergelt löikab ta maha maapinna konarused. See on iseliikuv greider, uus võimas teedehitamise masin. Iseliikuva greideri põhilise osa moodustab hiiglasuur lõiketera. Lõiketera on 3,6 meetri pikkune künataoline terasest moodustis. Ette on monteeritud erilised terasest hambad. Need kobestavad mulla. Kahel pool masinat tekkivad mullavallid ajab greider tasaseks. Selle uue masina konstrueeris nõukogude insener S. Z. Bretško.

Küsimusi ja harjutusi kordamiseks.

1. Millist lauseliiget nimetame määruseks? Milliseid määruse liike tunnete? Mida võite öelda aja- ja kohamääruse kohta?
2. Mis on sõltuvus? Tuua näiteid sõltuvuse kohta.

3. Mis on üte? Kus võib ta lauses asetseda? Kuidas eraldatakse üte muust lausest?
4. Milline lause on koondlause? Kuidas eraldatakse korduvad lauseliikmed? Mida tuleb tähele panna korduvate täiendite ja määruste puhul? Millal tarvitatakse koondlauses koolonit? mõttekriipsu?
5. Milleks on vajalik lauseanalüüs? Kuidas analüüsitakse lauset?
6. Meenutada juuresoleva skeemi abil üksikute lauseliikmete olemust ja nende suhet üksteisega.

Harjutus 341. Panna lausete lõppu puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Lause lõpumärk.*

Maas magas pisike pikergune lilleseeme Juba tungis sealt esile peenike idu Aga ümberolev muld oli alles külm

Kasva ja saa ilusaks mühas mets uhkesti ja karedasti Aga taim ei kasvanud

Kas sa ei tahagi kasvada kädistas harakas omakorda ja hakkas väetikesega riidlema Aga ehk ta küll pisikese kõrvad täis riidles, ei hakanud eoke sellegipärast paisuma

Ah, sa hakkad vastu Oota, küll ma sind õpetan hüüdis tuul ja vitsutas väetikest rängasti oma külmade hõlmadega — nii rängasti, et vaene väike taimeke selle kätte oli suuremas

Väikseke, kas nad sulle kurja teevad küsis päike osavõtlikult ning soojendas seemet ja ümbritsevat mulda oma kiirtega

Ja näe Taim virgus, tärkas ning sellest kasvas kaunis ja healõhnaline lill

Harjutus 342. Panna sulgudes olev öeldis õigesse vormi olevikus (o.) või lihtminevikus (m.). Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine*.

1. Rühm sportlasi (sõitma, m.) laagrisse. 2. Koolimaja akna all (kasvama, o.) sirel ja vaher. 3. Kolm naist (tulema, m.) rahvamaja poolt. 4. Puudelt (langema, m.) palju lehti. 5. Teiste õpilaste seas (paistma, m.) silma meie klassi õpilased. 6. Jalgpalliväljakule (tulema, o.) ka Kusti ja Volli. 7. Salgake töölisi (võitlema, m.) loodusjõudude vastu. 8. Head käitumist (pidama, o.) omama kõik pioneerid. 9. Kolhoosi kontoris (olema, m.) veel esimees ja arvepidaja. 10. Karl, Paul ja minu vend (lõpetama, m.) kooli mineval kevadel.

Harjutus 343. Panna sulgudes olevad sõnad õigesse vormi. Pealkirjaks: *Täiendi ja lisandi ühildumine*.

1. Hästi (õpitud) luuletusi ei unustata iialgi. 2. Jõudsime koju ilma (suur) vaevata. 3. Tädi asus elama (uus) majasse. 4. (Tark) koortel on targad silmad. 5. Atsi (vend) Maidul on uus jalgratas. 6. Poisid lugesid uut (seinaleht „Tõrvik“). 7. Isa (vana) kasukale pandi uus krae. 8. (Õpetaja) Leiusel on suur raamatukogu. 9. Vaatlesime (kogutud) taimi. 10. Kas olete meie kirjanike liidu (häälkandja „Looming“) lugenud? 11. Saatsin (oma onu) Arturile õnnitlustelegrammi.

Harjutus 344. Punktiiri asemele panna vajalik põhisoona või lisand (koos laienditega), mis tarbe korral komaga eraldada. Pealkirjaks: *Lisand*.

1. „Kalevipoja“ autor ..... elas 44 aastat Võrus. 2. .... Pärnus on suviti palju külalisi. 3. A. S. Puškinilt ..... on ilmunud palju huvitavaid jutustusi. 4. .... „Dubrovski“ käsitleb suurmõisnike julmust ja omavoli. 5. Eesti NSV kõrgeim mägi ..... on Haanja kõrgustikus. 6. .... meie lasteajalehes ilmus huvitav artikkel Hiina koolielust. 7. Küsige seda oma ..... Augustilt. 8. Maimul ..... on väike puhtatõuline koerake. 9. Silmapaistev eesti kirjanik ..... on kirjutanud suurromaani „Tõde ja õigus“. 10. Eesti NSV pealinnas ..... on palju uusi ehitusi.

Harjutus 345. Panna puuduv koma. Pealkirjaks: *Lisandi ja ütte eraldamine.*

1. Oot, oot mehike ehk saame veel kokku. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 2. Toomas kõva töömees püüdis peret kõigest jõust toita. (*E. Särgava.*) 3. Kümnendal märtsil kevadise pööripäeva õhtul kuulsid poisid, kuidas jõel keegi südantlõhestava häälega appi karjus. (*O. Luts.*) 4. Tere ka Koljat! (*E. Bornhöhe.*) 5. Ema kas sul siis on jahu? (*E. Vilde.*) 6. „Vaata ette laps mina olen majahoidja“, sõnas kadakas. (*J. Liiv.*) 7. See oli Hindreku õde Ann. (*E. Vilde.*) 8. Noh Alma tule võta kiri vastu! (*M. Metsanurk.*) 9. Mina sinu naise isa pean muutuma pealekaebajaks. (*A. Jakobson.*) 10. Kohtasime õues Liidet vennanaist. (*J. Kärner.*) 11. Teile aga õrnad õied ütlen südamest: tere tulemast! (*O. Luts.*) 12. Lapsuke mu lapsuke maga magusalt! Äiu hällis hellake viibi vagusalt! (*J. Tamm.*) 13. Kiirt ja Raja peretütart kui Paunvere elanikke tunneb kõstriemand juba ammu. (*O. Luts.*)

Harjutus 346. Muuta öeldise isikulise tegumoe vorm umbisikulise tegumoe vormiks samas kõneviisis ja ajas.

1. Koer ei söö rohtu. 2. Muutke oma kodu ümbrus kauniks! 3. Anne pani vihikud ja raamatud portfelli. 4. Tööga loome küluse. 5. Jaan kirjutavat kirjandit. 6. Nemad naersid valjusti. 7. Ta ei loe raamatut. 8. Jaan ei müü lehma. 9. Andke lehmale juua. 10. Kevadel korraldame koolipeo. 11. Ära ava raamatut. 12. Rühm sammus kiiresti linna poole. 13. Ema õpetavat last lugema.

Näidis. *Ema õpetavat last lugema. — Last õpetavat lugema.*

Harjutus 347. Panna öeldis käskivasse kõneviisi (k.) või umbisikulisse tegumoodi (u.), muutes vastavalt sihitise vormi. Tarviduse korral muuta ka sõnade järjekorda. Pealkirjaks: *Öeldis ja sihitis.*

1. Mehed tõmbavad (k.) paadi maale. 2. Teie panete (k.) portfelli lauale. 3. Õpilased korrastasid (u.) riivuli. 4. Nad asetasiid (u.) ülemisele riivulile kujukese. 5. Kadri ostab (k.) raamatu. 6. Ta võttis (u.) sahtlist vihiku. 7. Korrastasime (u.) spordiväljaku. 8. Vend õpetab (k.) mulle pillimängu selgeks. 9. Teie loete (k.) selle huvitava artikli läbi. 10. Juta kodus (u.) endale kampsuni. 11. Traktor kündis (u.) põllu üles.

Näidis. *Traktor kündis põllu üles. — Põldkünti üles.*

Harjutus 348. Jätkata jutustust, tarvitades lihtlauseid. Kui jutustus on valmis, analüüsida laused.

Marjulkäik.

Enne koolitöö algust käisime marjul. Tõusime hommikul vara. Mets oli 20 km kaugel .....

Harjutus 349. Kirjutada öeldises kriipsukese ees olev täht ühe- või kahekordselt. Laused suuliselt analüüsida.

1. Jõed ja järved tek-ivad madalates kohtades. 2. Ulesanne kip-ub keeruliseks minema. 3. Juba süt-ivad pioneeride lõkketuled. 4. Marjad rap-uvad korvis kokku. 5. Tõt-ake ruttu koolimajja. 6. Tumeda metsa kohal rip-uvad hallid pilved. 7. Käbi ei kuk-u kännust kaugele. 8. Koer tik-us tuppä. 9. Laevad huk-uvad suurtes tormides. 10. Nop-isime metsas marju. 11. Mõnikord sat-ub tõesse vigu. 12. Hak-akem palli mängima.

Harjutus 350. Sulgudes olevad sõnad panna nimetavasse, omastavasse või osastavasse käändesse vastavalt sihitise reeglile. Pealkirjaks: *Täis- ja osasihitis.*

1. Kas teie unustasite (see pakk) siia? 2. Juhataja oli sunnitud (koosolek) lõpetama. 3. Meie rajoon oli (see saadik) valinud. 4. Kui ma koju jõudsin, kastis õde (lilled). 5. Sa pead koondusele (see kleit) selga panema. 6. Kavatseme teha (ekskursioon) Taevaskotta. 7. Kas võib (aken) sulgeda? 8. Anna (see õun) vennale! 9. Ta võttis (üks teine pilt). 10. Nõukogude sõdurid võtsid (hulk vaenlasi) vangi. 11. See avaldas temale (suur mõju). 12. Ekskursandid tegid (rida ülesvõtteid). 13. Nad ei saanud (oma endised istekohad) tagasi. 14. (Toa uks) ei tule praegu lukustada. 15. Ma jutustan teile (üks lugu).

Harjutus 351. Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid koondlauses.*

1. Hobune härg inimene kõik olid balti junkru silmas alles veel 19. sajandi teisel poolel üks ja seesama. (*E. Vilde.*) 2. Venemaa võõras võtab klaasi tõuseb püsti heidab kord otsekui nõuküsiva pilgu neiu Ärnja poole ja peab siis järgneva kõne. (*O. Luts.*) 3. Suurest perekonnast oli nüüd tervetena alles jäänud ainult kaks tema ise ja Hilja. (*J. Semper.*) 4. Umbrohu ja

ohakatega kaetud põllud põletatud mõisate ja külade ahervaremed need olid maakoha tähtsamad tundemärgid. (*E. Bornhöhe.*) 5. Kompsus on kingitused emale suur värvililleline rätik pikkade narmastega ja hõbedased sukavardad. (*O. Luts.*) 6. Tuba ait laut kõik tühjad. (*E. Vilde.*) 7. Vilksatas mööda halle hoonekesi pitsikuur magasi ait, tilluke luitunud maja piletikassaga. (*J. Madarik.*) 8. Taskutesse põlledes igale poole koguneb kraami. (*A. Kitzberg.*) 9. Isegi ta kehakuju oleks nagu nende sõnade kohase välimuse omandanud pikk nõtkuv painduv igale mõjule allaandev siiski kõigele vaatamata endine Teo-Mikk. (*A. H. Tammsaare.*) 10. Ta nägu rind käed kõik olid juba luuks ja nahaks kuivanud. (*E. Vilde.*) 11. Siin tuleb teha kõik mis ette juhtub uksi aknaid lagesid põrandaid. (*J. Madarik.*)

Harjutus 352. Analüüsida laused. Pealkirjaks: *Lihtlause analüüs.*

1. Kommunistlik noorsooühing kasvatab noortes vaprust ning püsivust ja põlgust arguse vastu. 2. Kolhoosnikud, endised väikelunikud, töötavad kindla plaani järgi sotsialistlikus suurmajandis. 3. VII klassil tuleb hoolikalt valmistuda kevadisteks eksamiteks. 4. Kirjutada oli tal kergem kui kõnelda. 5. Pataljonikomandör Merikivi haaras ühel hobusel suuraudadest kinni ja katsus teda üles aidata. (*E. Männik.*) 6. Kodanlikul ajal tuli töölisnoortel elada raskeis tingimustes. 7. Kirjanduse lugemine, muusika ja sport — need olid tema armsamad harrastused. 8. Realistliku kirjanduse tegelased kuuluvad mitmesugustesse ühiskonnakihtidesse: linnakodanlusse, haritlaskonda, proletariaati, talurahva hulka. 9. Siiski oli Põrgupõhja õues täna rohkem õnne ja rõõmu kui kunagi varem. (*A. H. Tammsaare.*) 10. Põõsad olid juba tihedaks ja läbipaistmatuks muutunud. (*A. H. Tammsaare.*) 11. Tema ümber kogunes hulk mehi: patareilasi, sanitarid, jalaväelasi, pikast raskest teekonnast väsinud võitlejaid. (*E. Männik.*) 12. Vastutulevad autod uhtsid neid üle kuumuslainega ja juustesse pugeva peenikese tolmu tiheda pilvega. (*H. Leberecht.*) 13. Ta pöördus ümber ja ulatas rõõmsalt käe Marta Niilusele. (*H. Leberecht.*) 14. Leena huuled liikusid, tuksusid, aga ei kõnelnud. (*E. Vilde.*)

Harjutus 353. Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lihtlause.*

A. 1. Direktor alustas reisi Krimmi pühapäeval 1. augustil 1948 a k 7 hommikul 2. Hea raamat muusika päikesepaiste ja huvitav töö need on minu parimad sõbrad 3. Lehtinud metsades õitsvail aasadel lokkavail põldudel igal pool võttis meid vastu kevad 4. Kohtasin Kaarel Kruusimäge vana head sõpra Kõljalas Saaremaal 5. Peet Arukask meie uus naaber oli nobe nagu nirk 6. Ants Ants kuhu sa ometi jäid 7. „Mahtra sõda“ E. Vilde romaan on ilmunud ka ungari keeles 8. Eesti rahva muinaskangelane Kalevipoeg oli tugeva jõuga 9. Teil seltsimehed on vaja korraldada sotsialistlik võistlus 10. Venelased ukrainlased eestlased ja teised NSV Liidus elavad rahvad töötavad kommunismi ülesehitamiseks

B. 11. Ma tänan teid seltsimehed kui sõpru kui nõukogude inimesi kui tublisid kaevureid 12. E. Vilde looming jaguneb kolme pealiiki romaanid lühijutud ja näidendid 13. Mängud vestlused raamatute lugemine need olid meie pioneeridele heaks ajaviiteks 14. Päikese ümber tiirlevad planeedid on Merkuur Veenus Maa Marss Jupiter Saturn Uraan ja Neptuun. 15. Pioneeriorganisatsioon arendab noortes häid iseloomuomadusi püsivust julgust iseloomukindlust algatusvõimet ja organiseerimisoskust 16. Raamatute lugemine uisutamine ja suusatamine need olid Lenini armamad harrastused 17. Meie rahva tähtsal pidupäeval tervitan teid tublid pioneerid 18. Õpetajad teenistujad õpilased kõik võtsid osa demonstratsioonist 19. Millal teie pioneerid räägite koondusel sellest uuest raamatust 20. Kaupluse vaateaken oli dekoreeritud pikkade punaste kangastega 21. Vaateaknale olid asetatud ka mustad pruunid valged ja sinised kingad 22. Kuku sa kägu kulda lindu häälitsele hõbenokka 23. Poisi suured mõtliku pilguga silmad otsekui kaalusid seda mis oli juhtunud

Harjutus 354. Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärkide kordamine.*

A. Taaniel Lesta kuuekümne-aastane vanamees võtab liivi selga ja läheb jõe Pojapoeg jookseb tilpa-tilpa ühes ja lohistab määratud kotti järel kuhu püütud kalad sisse panna Vanamees võtab riided seljast ja läheb liiviga jõkke nõtkutab kallast sumerdab mütaga ja ajab jõe vee nii mudaseks et kole vaadata Pojapoeg vaatab kaldalt ja leiab et vanaisa pöörleb jões nagu valaskala Vanaisa on suur kalamees ja seda kalapüügi-riista ei olegi millega tema ümber ei mõistaks käia Ta paiskab endal

habeme muda ja veekasve täis ja on nagu veejumal Viimaks tõstab liivi välja suur luts sees Ahhaa ikka sain su kätte ma olen sind ammugi püüdnud Säh poisu pane kotti ja vaata et ta välja ei tule ütleb ta libedat kala kaldale visates

B. Poisu paneb kala kotti ja vaatab mis vanaisa edasi teeb

Teine jälle hõiskab vanaisa Säh pane kotti ja vaata et ta välja ei tule

Pojapoeg paneb sellegi kala kotti ja vaatab mis vanaisa nüüd teeb Natukese aja pärast vanaisal uus luts käes Ja kõik ühesugused ilusad suured teised Neljanda lutsuga tuleb vanaisa jõest välja ja läheb koti juurde vaatama palju neid õige on juba

Kotis pole ühtegi lutsu

Oh sa riivatu poisike hüüab vanaisa sa oled ta kotist välja lasknud ja mina püüan ikka ühte ja sedasama lutsu

(O. Luts.)

SÕNASTIK.

Käändsõnadel on antud ains. omastava ja osastava, tegusõnadel *da*-tegevusnime ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1. pöörde lõpuosa (mõnel juhtumil nim. vormid ka tervikuna). — tähendab, et erinevat lõppu ei ole.

- ahjuhark**, -hargi, -harki — hark, millega võetakse ahjust potte välja
- akadeemia**, -, -t — kõrgem teaduslik või õppeasutus
- akadeemik**, -u, -ut — akadeemia liige
- aktiivne**, -se, -set — tegev, toimekas
- alahindama**, -hinnata, -hingan — vähem hindama, kui tegelikult väärt
- analüüs**, -i, -i — algsadeks lahutamine, eritlus
- asfalt**, -ldi, -lti — pigitaoline aine
- ateljee**, -, -d — kunstniku, päevapiltniku tööruum
- aurama**, -ta, -n — auru andma
- auruma**, -da, -n — auruks muutuma
- automaatne**, -maatse, -maatset — ise-toimiv
- avameri**, -mere, -merd — ulgumeri, rannast kaugel olev mereala
- barrikaad**, -i, -i — kaitsetõke, teesulg tänavavõitluste ajal
- beež**, -i, -i — kollakashall
- betoon**, -i, -i — kivisarnane ehitusmaterjal liivast, kivikillustikust ja sideainest (tsemendist, lubjast, asfaldist vm.)
- binokkel**, -nokli, -noklit — pikksilm kahe silma tarvis
- brigaad**, -i, -i — sõjaväeüksus; töötajate rühm
- brikett**, -keti, -ketti — pressitud süsi, turvas
- bukett**, -keti, -ketti — lillekimp
- deklamatsioon**, -i, -i — ilulugemine
- dekoreerima**, -da, -n — kaunistama, ilustama, ehtima
- demobiliseerima**, -da, -n — väeteenistusest koju laskma, rahuolukorda viima
- demokraatia**, -, -at — rahvavalitsus; kõrgeima võimu kandjaks on rahvas
- demonstratsioon**, -i, -i — näitamine, näitlik selgitus; meelevallus
- dialog**, -i, -i — kahekõne
- diktatuur**, -i, -i — piiramatu valitsus
- diplom**, -i, -it — kirjalik tunnistus (õppeasutuse lõpetamise vm. kohta)
- dokument**, -di, -ti — kirjalik tõend, ürik
- draama**, -, -t — näidend; vapustav sündmus
- dramaatiline**, -se, -st — draamale omane, vapustav, põnev
- dünamo**, -, -t — masin elektrivoolu saamiseks
- ebalema**, -leda, -len — kahtlema, kõhklema
- edendama**, -da, -n — edasi arendama

eeldama, -da, -n — eeltingimusena oletama, arvama

eelistama, -da, -n — paremaks, väärtuslikumaks pidama

eelnema, -da, -n — millegi eel käima, eel olema (ajaliselt)

eepiline, -se, -st — jutustav

eepos, -e, -t — suur lugulaul, kangelaslugu

eeter, -tri, -trit — uimastav, kergesti auruv ja süttiv vedelik

ekskursioon, -i, -i — õppekäik, õppereis

ekskursant, -di, -ti — õppereisist osavõtja

ekslema, ekselda, ekslen — eksinuna ringi, siia-sinna käima

esietenduma, -duda, -dub — esimest korda ettekandele tulema (näidend, film)

etendama, -da, -n — osa, näidendit ette kandma

faasan, -i, -it — lind

farm, -i, -i — Nõukogude Liidu kolhoosi või sovhoosi majanduslik ettevõtte teatavas põllumajandus-
harus (piima-, sea-, linnufarm jt.)

fašism, -i, -i — tagurliku kodanluse vägivaldavalitsus

fašist, -i, -i — fašismi pooldav või teostav isik

finiš, -i, -it — lõpp-punkt (jooksudes, ujumises)

flööt, -di, -ti — puust puhkpill

forell, -i, -i — kala, hõrnas; elutseb jaheda veega kiirevoolulistes veekogudes

fosfor, -i, -it — keemiline element

fosforiit, -di, -ti — fosforit sisaldav mineraal, väetusaine

füsioloog, -i, -i — füsioloogiaga tegelev isik, teadlane

füsioloogia, -, -t — elundite talitluse õpetus

gladiool, -i, -i — aialill

hajameelne, -lse, -lset — laokil mõtetega

harrastama, -da, -n — huvi tundma (millegi vastu), innukalt tegutsema (mingil alal)

heakorrastama -da, -n — korda seadma, kaunistama (linna, parke, väljakuid jne.)

herbaarium, -i, -i — kuivatatud ja korraldatud taimede kogu

hiivama, -ta, -n — üles vinnama (ankrut)

hulknurk, -nurga, -nurka — sirgjoontega piiratud tasapinna osa

huugama, huuata, huugan — ühetooniliselt vuhisema, undama

hämmastama, -da, -n — imeks panema

hüdroelektrijaam, -a, -a — veejõuelektrijaam

hülgama, hüljata, hülgan — maha jätma

iidne, -se, -set — muistne, igivana

ihalema, -leda, -len — austavalt imetlema, igatsema, ihkama

ilmuti, -, -t — fotovedelik, millega tehakse ülesvõtte nähtavaks

imal, -a, -at — lääge, magusavõitu

innukas, -a, -at — hoogne, vaimustatud

inventar, -i, -i — asutusele, isikule kuuluvad esemed, loomad — vallasvara

jaanik, -u, -ut — jaanituli

jaht (jahtlaev), jahi, jahti — kiire, kaunis, mugava sisustusega veesõiduk sportimiseks või lõbusõitudeks

julm, -a, -a — toores, halastamatu, õel

junkur, -kru, -krut — endisaegne preisi aadlik; reaktsiooniline feodaalmõisnik; sõjakoolis õppija tsaari-Venemaal

jääaeg, -aja, -aega — aeg, mil suur osa mandrite põhjaosast oli kaetud hiiglapaksu mannerjääga; vii-

- mase jääaja lõpust on möödunud Eestis umbes 12 000 aastat.
- jäätmaa**, -, -d — harimata jäetud maatükk
- kaema**, kaeda, kaen, kaetud — vaata
- kalavinski**, -, -t — lihtsast nahast lihtsa väljatöötusega säärsaabas
- kaos**, -e, -t — korralagedus, tohuvabohu
- kappama**, kapata, kappan — nelja jooksmata, ratsutama
- karikatuur**, -i, -i — pilkepilt
- karneval**, -i, -i — rahvapidu näokatega
- keemispunkt**, -i, -i — temperatuur, mille juures läheb vedelik keema
- kemikaal**, -i, -i — keemiline aine
- keriseahi**, -ahju, -ahju — ahi, mille küttekolde laele on asetatud sooja kogujaiks raudkivid
- kibelema**, -lda, -len — rahutu olema, mitte paigal püsima
- kiil** (paadil, laeval), -u, -u — põhipuu, -palk, millele kinnitub kereraamistik
- kiilvesi**, -vee, -vett — liikuv vesi sõitva laeva taga
- kiirmeetod**, -i, -it — tööviis, mille abil suurem toodang saavutatakse masinate tavalisest kiirema käigu kasutamise, töötlemiseks tavalisest vähem aega kulutades
- kilovatt**, -ti, -tti — 1000 vatti; lüh. kW
- kinnisti**, -, -t — kinnistusvahend; fotoasjanduse vedelik, mille abil lõpetatakse pildi ilmumine ja kõrvaldatakse ained, mis valguse käes muudaksid pildi üleni mustaks
- kiosk**, -i, -it — müügiputka
- kiirendama**, -da, -n — kirjuna paistma, virvendama
- kolb**, kolvi, kolbi — metallide jootmise riist; katsepudel; masinas: silindris liikuv kann
- kollektiiv**, -i, -i — ühise tegevusega seotud isikute koondis
- kombinaat**, -di, -ti — tööstusettevõtte, milles ühendatud mitmesugused tootmisalad, kusjuures saadused ühelt alalt lähevad edasi teisele edasiseks ümbertöötamiseks (näit. veski ja leivatehas moodustavad teraviljakombinaadi)
- kommunaar**, -i, -i — Pariisi Kommunisti osavõtja
- konstrueerima**, -da, -n — kokkuseadma, ehitama
- kontakt**, -i, -i — kokkupuude, ühendus; koht, kuhu elektrivoolu saamiseks pistetakse juhtme ots
- koolduma**, -duda, -dun — kõverduma, ise kõveraks minema
- kroonu**, -, -t — vanasti rahva kõnes: riik, riigivõim
- kuradinahk**, -naha, -nahka — tihepuuvillane riie
- kurd**, kurru, kurdu — väike volt
- kuritarvitama**, -da, -n — kurjasti enese kasuks tarvitama
- kurs**, kursi, kurssi — liikumissuund
- kurv**, -i, -i — kõver joon; pöörang, käänukoht
- kängitsema**, -da, -n — jalatseid jalga panema
- kõster**, -tri, -trit — kirikuõpetaja abiline
- kümblema**, kümmelda, kümblen — vannid võtma
- külglina** (mõrral) -, -, — mõrrast vasakule ja paremale asetatud pikk võrgust aed
- küüdimees**, -mehe, -meest — vanasti: oma hobuse ja veokiga sundkorras määratud vedu teostav mees
- labatigu**, -teo, -tigu — magedas vees elunev lameda karbiga tigu
- lahkama**, lahata, lahkan — lahti lõikama (laipa)
- lahustama**, -da, -n — vedelikus ära „sulutama“

lahvandus, -e, -t — suurem lahtine koht kinnikülmanud vees
lemmalts, -a, -a — taim; vili avaneb puudutamisel jõuliselt ja paiskab seemned laiali
lekkima, lekkida, lekib — vett sisse laskma
lillia, -, -t — lill
liiv, -i, -i — kalapüügiirist
liuguma, -guda, -gun — libisema
loendama, -da, -n — arvu kindlaks-tegemiseks ära lugema
loetlema, -da, -n — nimepidi üles lugema
loivama, -vata, -van — aeglaselt edasi liikuma
lokkama, lokata, lokkab — lopsakalt kasvama
lossima, -sida, -sin — (laeva) tühjen-dama
lubjaahi, -ahju, -ahju — ahi, milles põletatakse lupja (paest)
luukama, luugata, luukan — lonkama
lõõg, lõa, lõõga — ohelik, kütke
lökkima, lökkida, lükin — reastama, ritta seadma nõõri, varda jm. otsa
lüürika, -a, -at — tundeluule
lüüriline, -se, -st — lüürikale omane, tunnetel põhinev, ilutsev
maakamar, -a, -at — maa rohuga läbi-kasvanud pind
majakas, -ka, -kat — tuletorn
majesteetlik, -ku, -kku — suursugune, kõrge
manduma, -da, -n — vaimsete, keha-liste omaduste poolest halvenema
marmor, -i, -it — kristallise koossei-suga hinnaline lubjakivi
marsruut, -ruudi, -ruuti — reisi-, matkakava
maskeraad, -i, -i — pidu näokatetes, näokattepidu
meelisklema, -skleda, -sklen — järele mõtlema, meelt mõlgutama
metroo, -, -d — allmaaraudtee
miiting, -u, -ut — kokkutulek, avalik-ke küsimusi arutav rahvakoosolek

monteerima, -da, -n — (masinaid) üles või kokku seadma
moonakas, -ka, -kat — aastatööline mõisas, kes tööpalgat sai peamiselt moonas, s. o. põllu- ja karjasaadu-sis
muistend, -i, -it — liik rahvajutte
mustuma, -tuda, -tun — mustaks muu-tuma
muunduma, -duda, -dun — ümber ku-junema, teiseks muutuma
mõla, -, - — aer; erikujuline sega-misvahend
mõrd, mõrra, mõrda — kalapüügiirist
mõrrakast, -i, -i — mõrra kastitaoline lõpuosa, kuhu jäävad kalad
mõõgapide, -pideme, -pidet — mõõga käepide
mütt, -ta, -tta — vahend kalade võrku hirmutamiseks
müttama, müttata, müttan — mütaga töötama, müdistama, kõvasti töö-tama
müüt, -di, -ti — muistend jumalatest või kangelastest

naima, -da, -n — naiseks võtma
neetima, -da, needin — needi (peaga metallpoldi) abil esemete osasid ühendama, kusjuures needi teise otsa lüüakse ka pea.
negatiiv, -i, -i — fotoasjanduses: üm-berpööratud kujutis (valge must, must valge) asjast; fotoplaat või -lint, millel ümberpööratud kujutis; valgustamata fotoplaat või -lint
nelk, -gi, -ki — lill
nihelama, -lda, -len — end rahutult edasi-tagasi nihutama
nikkel, nikli, niklit — metall, ei roos-teta, tarvitatakse roostetuvate me-tallemetete katmiseks
noodipult, -puldi, -pulti — alus noo-tide pealepanemiseks
nukkuma, nukkuda, nukkun — nu-kuks muutuma (putukate kohta)
nurgik, -u, -ut — nurgamõõteriist

- nõukus**, -e, -t — leidlikkus, taiplikkus
- observatoorium**, -i, -i — tähetorn
- ohjeldama**, -da, -n — ohjas hoidma, taltsutama
- okupant**, -di, -ti — okupatsiooni teostaja
- okupatsioon**, -i, -i — ühe riigi maa-ala või selle osa valdusse võtmine ja selles pidamine teise riigi sõjalise võimu poolt
- okupeerima**, -da, -n — enese valdusse võtma, okupatsiooni teostama
- olesklema**, -skleda, -sklen — harjumuslikult olema, viibima
- ooper**, -i, -it — muusikaline draama
- oranž**, -i, -i — ruuge, punakaskollane
- organisaator**, -i, -it — korraldaja
- organiseerima**, -da, -n — korraldama
- paeluma**, -da, -n — kütkestama, köitma (ilu, huvitavuse poolest)
- paotama**, -tada, -tan — avama (suud, ust)
- parkima**, -da, pargin — toornahka ümber töötama; autot või mõnd teist sõidukit pikemaks ajaks kuhugi seisma jätma
- pars**, parre, part — rehetoa taladel asetsev latt
- passiivne**, -se, -set — mittetegev, loid
- pataljon**, -i, -i — umbes 1000-meeline sõjaväeüksus
- penikoorem**, -rma, -rmat — vana pikkusemõõt, u. 7,5 km
- piiritlema**, -tleda, -tlen — piire määrama
- piirnema**, -da, -n — millegi piiridega kokku puutama
- pimik**, -u, -ut — pime ruum fototöödeks
- plaanvanker**, -vankri, -vankrit — kahehobuse veovanker
- plettima**, -da, pletin — palmitsema
- poikvel** — veidi lahti, irvakil
- poleerima**, -da, -n — lihvima, pealispinda siledaks ja läikivaks hõõruma
- polk**, -gu, -ku — suurem sõjaväeüksus oma juhtkonnaga
- poonimismasin**, -a, -at — elektriga töötav masin, mis hõõrub põrandavaha põrandal (parketil) läikima
- porssima**, -da, porsin — keelt halvasti kõnelema
- premeerima**, -da, -n — autasustama rahaga, esemega jne.; preemiat määrama
- professor**, -i, -it — mingit teadusala juhtiv õppejõud kõrgemas õppeasutuses
- progressiivne**, -se, -set — eesrindlik, pidevalt edenev
- proletariaat**, -di, -ti — töölisklass
- proosa**, -, -t — lihtne, riimimata, sidumata kõne
- projektor**, -i, -it — helgiheitja
- põhk**, põhu, -u — masinaga pekstud vilja õled
- pähitsi**, -, -t — kirjakeeles: p e a t s — peapoolne ots voodil
- pöörkiik**, -ge, -ke — karussell, ringjooneliselt liikuv kiik
- ratsionaliseerima**, -da, -n — täiustades paremaks, tootlikumaks tegema
- raudbetoon**, -i, -i — betoon, mille sees on raud (vt. betoon)
- reaktsioon**, -i, -i — vastutoime; tagasikiskumine
- realistlik**, -iku, -ikku — realismil põhinev, tõsielu arvestav
- refleks**, -i, -i — organismi automaatne reageerimine välisärritusele; peegeldus
- referaat**, -di, -ti — ettekanne, esitus; kokkuvõtlik ülevaade
- registreerima**, -da, -n — üles märkima, sisse kandma (raamatusse, nimikirja)
- reig**, reia, reiga — värsked, verine haav

reklaam, -i, -i — millegi laialdane tutvustamine; oma kaupade kiitmine
remont, -di, -ti — parandus, uuendus
repertuaar, -i, -i — teatri mängukava; ettekannete kogum
resolutsioon, -i, -i — otsus
rippraudtee, -, -d — üherööpmeline raudtee, kusjuures rööbas asetseb ülal
rood, -u, -u — sõjaväeüksus
rüütel, -tli, -tlit — keskajal kõrge-
masse seisusesse kuuluv sõjamees

saluut, -di, -ti — pidulik tervitus
sanitar, -i, -i — haigeteenija
seiklema, -gelda, -klen — juhtumusi otsides ringi rändama
siirduma, -da, -n — ühest kohast teise minema, üle kanduma
skeem, -i, -i — üldjoonelik kava või ülevaade
sokkel, sokli, soklit — samba alus-
plaat, hoone pisut etteulatav alumine osa; elektripirni metallist osa
soliidne, -dse, -dset — kindel, tugev, püsiv, tubli; põhjalik, usaldatav; väärikas
sooritama, -tada, -tan — tegema, teostama, korda saatma, täitma
soostuma, -da, -n — sooks muutuma; nõustuma
sortiment, -ndi, -nti — kaupade valik; kogu üheliigilisi eri sordist esemeid (näit. eri pikkuse ja jämedusega naelu)
spartakiaad, -i, -i — massilised spordivõistlused
spioon, -i, -i — salakuulaja
spiraal, -raali, -raali — keerdjoon, kruvijoon; keerdjooneline traat
sulamispunkt, -i, -i — temperatuur, mille juures aine muutub tahkest olekust vedelaks või vedelast olekust tahkeks
sulgima, -da, sulin — sulgi ajama
sõsar, -a, -at — õde

sättima, -da, sätin — korraldama, seadma, paigutama
sööbima, -da, -n — end millessegi sisse sööma

šaakal, -i, -it — röövloom, koera sugulane; toitub peamiselt korjustest
šeff, šefi, šeffi — ülem, juhataja; ühiskondliku kohustuse korras kedagi abistav isik, asutus

zoopark, -pargi, -parki — loomaaed
zootehnik, -u, -ut — loomakasvatuse eriteadlane

zootehnika, -, -t — loomakasvatusteadus

taotlema, -tleda, -tlen — püüdma, tahtma kätte saada; millegi poole püüdlema

taust, -a, -a — tagasein, tagapõhi

televisioon, -i, -i — kaugnägemine

terror, -i, -it — vägivalda tarvitamine, hirmuvalitsus

terroristlik, -ku, -kku — terrorit kasutav

tiir, -u, -u — ring, ringkäik; laskerada

timpai, -a, -a — väike sai

tilgastama, -da, -n — pisut hapuks minema

tokerdama, -da, -n — sassis olema

tulp, -bi, -pi — lill

turist, -i, -i — huvireisija, matkaja

turniir, -i, -i — praegusel ajal spordi, male- jne. võistlus, millest osavõtjad peavad üksteisega kordamööda võistlema

tüll, -i, -i — väga õhuke, läbipaistev riie

uim, -a, -a — veeloomade liikumise ja tüürimiselund

ummisjalu — jalad koos hüppama; ettevaatamatult, mõtlematult tormama

und, unna, unda — õngekonksust, nõõrist ja hargist koosnev kala-

- püügiist, mida tarvitatakse eluskalaga söödastatult kalade püügiks
- ungas**, unka, unghost — katuseharjalune auk hoone otsas
- urbne**, urbse, urbset — poorne, imeväikesi augukesti sisaldav
- vaevakask**, -kase, -kask — põõsasena madalatel maadel kasvav umbes poole meetri kõrgune kask
- valdama**, vallata, valdan — oskama (keelt); oma võimuses, oma käes pidama
- vehmer**, -mri, -mrit — vankriais (murdeti)
- vesikatk**, -u, -u — pika niitja varre ja väikeste lehtedega mageveetaim; kohati kasvab nii rohkesti, et tekitab ummistusi
- viimistlema**, -tlea, -tlen — lõplikult välja töötama, viimast lihvi andma
- viktoriin**, -i, -i — võistlus vastamises mingi teema alastele küsimustele
- vilgas**, vilka, vilgast — nobe, elavloomuline
- viljelema**, -lda, -n — millegagi tegelema ja oskusi sel alal edasi arendama (näit. maalimises)
- viskerelv**, -a, -a — käe või mõne vahendi jõul visatav relv, näit. oda
- vomm**, -i, -i — reheahju-pealne, ahjukumm
- voor**, -re, -rt — ovaalne lamedate nõlvadega kõrgendik
- võidma**, võida, võian — salviga, õliga sisse määrima
- võistkond**, -konna, -konda — võistlejaskond
- väits**, -e, -e — nuga (murdeti)
- vältama**, vältata, vältan — kestma
- vältima**, -da, völdin — midagi või millestki kõrvale hoiduma; midagi ära hoidma
- ääs**, -i, -i — sepakolle
- üllas**, ülla, -t — õilis, suursugune
- ürgorg**, -oru, -oru — jääaja lõpul jää sulamisest tekkinud vete toimel uuristatud org; meil esineb Lõuna-Eestis

SISUKORD.

KORDAMINE

I. Kordavaid harjutusi häälikuõpetusest	3
II. Nimisõna kordamine	13
III. Kordavat käänamisest	18

TEGUSÕNAD

I. Tegusõna mõiste	27
II. Tegusõna muutmine	31
III. Tegusõna vormistik	31
1. Tegumoed	31
2. Jaatav ja eitav kõne	33
3. Arv ja pöörded	34
4. Ajad	35
5. Kõneviisid	40
Kindel kõneviis	40
Tingiv kõneviis	44
Käskiv kõneviis	47
Kaudne kõneviis	48
6. Pöördelised vormid	51
7. Käändelised vormid	52
Tegevusnimed	53
<i>ma</i> -tegevusnimi	53
<i>da</i> -tegevusnimi	54
Kesksõnad	55
<i>v</i> - ja <i>tav</i> -kesksõna	55
<i>nud</i> - ja <i>tud</i> -kesksõna	58
IV. Kordavat tegusõna vormistikust	61
V. Tegusõna põhi- ja peavormid	64
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	66
VI. Tegusõnade pööramine	66
1. Uldisi aluseid	66
2. Astmevahelduseta tegusõnade pööramine	67
<i>Tooma</i> — <i>käima</i> -tüüp	68
<i>Muutama</i> -tüüp	72
<i>Kirjutama</i> -tüüp	74
<i>Kõnelema</i> -tüüp	79

<i>Tulema-tüüp</i>	82
Kordavaid küsimusi ja ülesandeid	88
3. Astmevahelduslike tegusõnade pööramine	88
<i>Õppima-tüüp</i>	88
Mõningate teiste sarnaste tegusõnade pööramisest	94
<i>Hakkama-tüüp</i>	96
<i>Õmblema-tüüp</i>	101
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	104
4. Kokkuvõtteid astmevahelduslike sõnade pööramisest	104
Umbisikuline tegumood	104
<i>ma-tegevusnimi</i>	105
<i>da-tegevusnimi</i>	106
<i>v-kesksõna</i>	106
<i>nud-kesksõna</i>	107
Kindel kõneviis	108
Tingiv kõneviis	109
Käskiv kõneviis	109
Kaudne kõneviis	110
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	111
5. Liit- ja ühendteigusõnade pööramine	111
Liitteigusõna mõiste	111
Liitteigusõna pööramine	112
Ühendteigusõna mõiste	113
Ühendteigusõna pööramine	113
VII. Kokkuvõtte tegusõnade vormide õigekirjast	116
1. <i>da-tegevusnime</i> tunnus	116
2. <i>tud-kesksõna</i> tunnus	118
3. Käskiva kõneviisi tunnus	119

MÄÄRSÕNAD

I. Määrsõnade mõiste	126
II. Määrsõnade liigid	127
III. Määrsõnade õigekeelsusest	129

ABISÕNAD

Kaassõnad

I. Kaassõnade mõiste	134
II. Kaassõnade õigekirjast	138

Sidesõnad

I. Sidesõnade mõiste	140
II. Sidesõnade õigekirjast	141

Hüüdsõnad

I. Hüüdsõnade mõiste	145
II. Hüüdsõnade õigekirjast	145
Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks	146

LAUSEÕPETUS

I. Lauseõpetuse seos vormiõpetusega	147
II. Sissejuhatus lauseõpetusse	151
1. Lause ja lauseõpetuse olemus	151
2. Lausete liigid	152
3. Sõnade seos lauses	157
4. Lauseliikmed	159
Küsimusi ja harjutusi kordamiseks	161
III. Alus, öeldis ja öeldistäide	163
1. Alus	163
a) Aluse mõiste	163
b) Täis- ja osaalus	164
2. Öeldis	167
3. Öeldistäide	168
4. Öeldise ja öeldistäite ühildumine alusega	170
Küsimusi ja harjutusi kordamiseks	172
IV. Täiend, sihitis ja määrus	174
1. Täiend	174
a) Täiendi mõiste	174
b) Täiendi liigid	174
c) Täiendi ühildumine	175
d) Lisand	178
2. Sihitis	183
a) Sihitise mõiste	183
b) Täis- ja osasihitis	185
c) Täissihitis nimetavas ja omastavas käändes	186
Küsimusi ja harjutusi kordamiseks	189
3. Määrus	192
a) Määruse mõiste	192
b) Määruse liigid	194
c) Koha-, aja- ja hulgamäärus	195
V. Sõltuvus	199
VI. Ute e. kõnetlussõna	201
VII. Koondlause	202
1. Koondlause mõiste ja ehitus	202
2. Kirjavahemärgid koondlauses	203
VIII. Lihtlause analüüs	207
Küsimusi ja harjutusi kordamiseks	209

Виктор Тыннович Ордлик и Иоханнес
Юрьевич Валгма
ГРАММАТИКА ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА
ДЛЯ VI КЛАССА
На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Leibak
Tehniline toimetaja M. Aardma
Korrektor H. Pottsepp

Ladumisele antud 1. III 1957. Trükkimisele antud 11. IV 1957. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 14,25 + 1 klebis. Arvutuspoognaid 12. Trükiarv 13 000. MB-02325. Tell. nr. 473. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind rbl. 2.35

TEGUSÕNA VORMIDE TABEL

I. Pöördelised vormid

Arv	Pööre	Kindel kõneviis						Tingiv kõneviis						
		Olevik		Lihtminevik		Täisminevik		Ennemindevik		Olevik		Täisminevik		
		Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	
Isikuline tegumood	Ainsus	1. (ma)	õpi/n	} ei õpi	õppi/sin	} ei õppi/nud	ole/n	} ei ole õppi/nud	ol/i/n	} ei ol/nud õppi/nud	õpi/ksi/n	} ei õpi/ks	ole/ksi/n	} ei ole/ks õppi/nud
	2. (sa)	õpi/d	õppi/si/d		ole/d		ol/i/d		õpi/ksi/d		ole/ksi/d			
	3. (ta)	õpi/b	õppi/s		on		ol/i		õpi/ks		ole/ks			
Mítimus	1. (me)	õpi/me	} ei õppi/me	õppi/si/me	} ei õppi/si/nud	ole/me	} ei ole õppi/si/nud	ol/i/me	} ei ol/si/nud õppi/si/nud	õpi/ksi/me	} ei õpi/ksi/me	ole/ksi/me	} ei ole/ksi/me õppi/si/nud	
	2. (te)	õpi/te		õppi/si/te		ole/te		ol/i/te		õpi/ksi/te		ole/ksi/te		
	3. (nad)	õpi/va/d		õppi/si/d		on		ol/i/d		õpi/ksi/d		ole/ksi/d		
Umbisik. tegum.		õpi/ta/kse (kse-olevik)	ei õpita	õpi/t/i	ei õppi/tud	on õpi/tud	ei ole õpi/tud	ol/i õpi/tud	ei ol/nud õpi/tud	õpi/ta/ks	ei õpi/ta/ks	ole/ks õpi/tud	ei ole/ks õpi/tud	

Arv	Pööre	Käskiv kõneviis				Kaudne kõneviis							
		Olevik		Täisminevik		Olevik		Täisminevik					
		Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne				
Isikuline tegumood	Ainsus	1. (ma)	—	—	} (kasutatakse harva)	} (kasutatakse harva)	} õppi/vat	} ei õppi/vat	} ole/vat õppi/nud	} ei ole/vat õppi/nud			
	2. (sa)	õpi	ära õpi										
	3. (ta)	õppi/gu	är/gu õppi/gu	(kasutatakse harva)							(kasutatakse harva)		
Mítimus	1. (me)	õppi/ge/m	är/ge/m	} (kasutatakse harva)	} (kasutatakse harva)	} õppi/vat	} ei õppi/vat	} ole/vat õppi/nud	} ei ole/vat õppi/nud				
	2. (te)	õppi/ge	õppi/ge/m										
	3. (nad)	õppi/gu	är/ge										
Umbisik. tegum.		õpi/ta/gu	är/gu õpi/ta/gu	(kasutatakse harva)	(kasutatakse harva)	õpi/ta/vat	ei õpi/ta/vat	ole/vat õpi/tud	ei ole/vat õpi/tud				

II. Käändelised vormid

Tegumood	ma-tegevusnimi	da-tegevusnimi	Kesksõnad	
			Olevik	Minevik
Isikuline	Sisseütlev õppi/ma Seesütlev õppi/ma/s Seestütlev õppi/ma/st Ilmaütlev õppi/ma/ta	õppi/da õppi/de/s (des-vorm)	õppi/v (v-kesksõna)	õppi/nud (nud-kesksõna)
Umbisikuline	õpi/ta/ma		õpi/ta/v (tav-kesksõna)	õpi/tud (tud-kesksõna)

Rbl. 2.35

21558

7148101

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00714810 1